

Stanisław Pawlina

Kształcenie katechetyczne kleru obrzędki łacińskiego we Lwowie od 1701 do 1783 roku

Studia Katechetyczne 2, 9-192

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Stanisław Pawlina FDP

KSZTAŁCENIE KATECHETYCZNE KLERU OBRZĄDKU ŁACIŃSKIEGO WE LWOWIE
OD 1701 DO 1783 ROKU

W s t ę p

Niniejsza dysertacja jest próbą przedstawienia dziejów zajęć z katechetyki sprzed dwustu lat w szkołach Lwowa, kształcących przyszłych duszpasterzy obrządku łacińskiego. Nasuwa się pytanie: dlaczego autor uczynił przedmiotem badań zajęcia z katechetyki w XVIII w., dlaczego zajął się on kształceniem katechetycznym kleru diecezjalnego we Lwowie i to wyłącznie - obrządku łacińskiego?

Formułując odpowiedź na powyższe pytanie, należy stwierdzić, że wiek XVIII w dziejach katechetyki był przełomowy. W 1774 r. bowiem w ramach reformy szkolnictwa teologicznego w państwie habsburskim została ona uznana jako nauka samodzielna i wprowadzona do uniwersyteckiego programu nauczania. Reforma ta objęła także szkoły teologiczne Lwowa, ponieważ Lwów na mocy konwencji petersburskiej z 1772 r. traktującej o rozbiórce Polski przez trzy mocarstwa: Austrię, Rosję i Prusy, dostał się pod zarząd Habsburgów. Te uprawnienia Habsburgów do miasta Lwowa zostały potwierdzone w dwóch dalszych porozumieniach owych mocarstw w latach 1793 i 1815. Tak więc od 1772 r. aż po rok 1918 Lwów pozostawał pod wpływem przemian politycznych, społecznych i oświatowych w zaborczym państwie habsburskim. W tym to czasie, a także po odzyskaniu przez Polskę niepodległości (1918 r.), przenikały do naszych szkół teologicznych poglądy katechetyczne z monarchii Habsburgów¹. Zbieg wydarzeń, a mianowicie: oddanie pod zarząd Habsburgów miasta Lwowa, posiadającego Akademię jezuicką i dwa diecezjalne seminaria duchowne oraz reforma szkolnictwa teologicznego w tymże państwie po kasacie zakonu jezuitów w 1773 r.², stanowi ciekawy fenomen

¹ Np. uczestniczenie w zjazdach katechetycznych w Monachium i w Wiedniu, artykuły na tematy katechetyczne z powoływaniem się na propozycje austriackie, recenzje książek katechetycznych wychodzących w Austrii, przekłady katechetyk, podręczników do nauczania religii itd.

² "Das Breve << Dominus ac Redempto noster >> (Aufhebung des Jesuitenordens durch Clemens XIV)", Frankfurt a. M. 1905.

dla badacza przemian w kształceniu katechetycznym duchowieństwa diecezjalnego. W tych bowiem okolicznościach profil kształcenia katechetycznego w polskich szkołach Lwowa oraz wartości proponowane przez reformę studiów teologicznych w krajach habsburskich występują ostrzej i wskazują na zagadnienia, które mogłyby ująć uwagi przy badaniu ich poza procesem przemian w określonym środowisku kształcenia teologicznego. Lwów i w tym przypadku był miastem nietypowym. Tu bowiem istniały różne szkoły kształcące duszpasterzy. Była więc szkoła katedralna, kolegium jezuickie i akademia, dwa seminaria diecezjalne: katedralne i arcybiskupa Wyżyckiego, a także - po rozbiorze - państwowe studium teologiczne. Spośród tych szkół seminaria diecezjalne były głównymi zakładami teologicznymi kształcenia katechetycznego, dlatego też czas ich istnienia wyznaczył czasokres badań, a mianowicie lata 1701-1783³. W wymienionych szkołach Lwowa kształceniem zajmowali się księża diecezjalni, zakoni, zależni od ordynariusza lub od państwa. Wśród zakonnych pedagogów znaleźli się księża: jezuici, komuniści, teatyni i misjonarze św. Wincentego à Paulo. Można powiedzieć, że we Lwowie były wszystkie typy szkół - znane w Polsce jako kształcące przyszłych diecezjalnych kapłanów - i że pedagogami w tych szkołach byli przedstawiciele wszystkich ówczesnych "instytucji", które zajmowały się kształceniem kleru diecezjalnego. Jest to ciekawe zjawisko w dziejach teologii katolickiej w Polsce. Zatem przeprowadzenie badań kształcenia katechetycznego we Lwowie przynosi także rozeznanie i przybliżenie polskiej rzeczywistości katechetycznej z lat 1701-1783. Poza tym pozwala ująć genezę tutejszego ośrodka katechetycznego, który stał się z czasem jednym z najczynniejszych ośrodków na ziemiach wolnej Polski⁴, a także prowadzi do poznania wielu aspektów zagadnienia katechetycznego kształcenia kleru polskiego w XVIII w.

Zająłem się problemem katechetycznego kształcenia kleru wyłącznie obrządku łacińskiego, mimo że we Lwowie kształcił się także kler obrządku ormiańskiego i greckokatolickiego. To wydzielenie zostało poddyktowane faktem zbiegnięcia się moich badań oraz ks. Dymitra Błażejowskiego, który prowadził badania, aby opracować dzieje kształcenia teologicznego kleru obrządku ormiańskiego i greckokatolickiego we Lwowie. Wydaje się więc rzeczą zbędną powtarzanie tych badań⁵.

³ Cesarz Józef II, dekretem z dnia 30 III 1783 r. zamknął seminaria duchowne, a z dniem 1 XI tegoż roku otworzył Seminarium Generalne we Lwowie wspólne dla wszystkich diecezji Galicji, Zob. E. Winter: "Der Josephinismus und seine Geschichte". Brün-München-Wien 1943, s. 117.

⁴ Zdanie to ma swe potwierdzenie w wyniku kwerendy dotyczącej polskiej twórczości katechetycznej w XVIII-XX w. Wśród zgromadzonych not bibliograficznych ok. 8000 informacji odnosi się do autorów pochodzących z archidiecezji lwowskiej.

⁵ Spotkałem się z ks. D. Błażejowskim w Rzymie w 1974 i 1975 r., kiedy to ks. D. Błażejowski mówił o kończeniu swej dysertacji. W listopa-

Niniejsze praca nie traktuje również o zajęciach z katechetyki w zakładach teologicznych prowadzonych we Lwowie np. przez dominikanów⁶, karmelitów⁷, pijarów⁸ itd.⁹, ponieważ zakłady te miały sobie właściwe cele formacyjne i wymagają oddzielnych badań.

Głównym zadaniem niniejszej rozprawy jest ukazanie katechetycznego kształcenia kleru obrządku łacińskiego we Lwowie od strony instytucjonalnej, organizacyjnej i treściowej w latach 1701-1783.

Z dotychczasowych uwag wynika, że niniejsza dysertacja zajmie się kolejno problemem katechetycznego kształcenia kleru obrządku łacińskiego we Lwowie w ostatnia już etapie jego dziejów, który można nazwać przysposobieniem do nauczania religii; następnie - kształceniem katechetycznym według reformy szkolnictwa teologicznego w państwie habsburskim, która uznała katechetykę za przedmiot samodzielny i wprowadziła ją do programu dydaktycznego uniwersytetów; wreszcie kształceniem katechetycznym kleru obrządku łacińskiego we Lwowie tuż po ogłoszeniu reformy szkolnictwa teologicznego. Używając znacznego skrótu, zasadniczą problematykę niniejszej pracy można wyrazić w ten sposób: kształcenie katechetyczne przed reformą austriacką ogłoszoną w 1774 r., propozycje reformy, dokonywanie się procesu przemian w zakresie zajęć z katechetyki w lwowskich szkołach kształcenia diecezjalnego kleru obrządku łacińskiego w XVIII w.

Przystępując do opracowania tematu zaznajomiłem się przede wszystkim z dostępną literaturą dotyczącą kształcenia duchowieństwa we Lwowie, dziejów teologii katolickiej w Polsce oraz zagadnień religijnych, kulturalnych, społecznych i politycznych państwa polskiego i habsburskiego w XVIII w., a także w miarę potrzeb - z literaturą dotyczącą tychże zagadnień w XV, XVI, XVII i XIX wieku.

Po zapoznaniu się z literaturą zorientowałem się, że nie ma opracowania poświęconego zajęciom katechetycznym jakiejkolwiek szkoły przygotowującej kandydatów do kapłaństwa oraz że brakuje omówienia poglądów Rautenstraucha na katechetykę i ich realizacji w polskich zakładach teologicznych XVIII w. W przebadanych natomiast publikacjach poświęconych lwowskim szkołom kształcenia teologicznego oraz "instytu-

Cd. przypisu ze str.10
dzie 1976 otrzymałem z Rzymu ową pracę, opublikowaną pt. "Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lwiv (1665-1784)", Rome 1975, s.I-XXVII + 1-280.

- ⁶ R.Swiętochowski: "Szkolnictwo teologiczne dominikanów". W: "Dzieje teologii katolickiej w Polsce", t.2, cz.2, Lublin 1975, s.239-241.
- ⁷ O.Filek: "Nauka i nauczanie w zakonach karmelitańskich". W: "Dzieje teologii...", t.2, cz.2, s.371.
- ⁸ W.Chotkowski: "Historia polityczna Kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy", t.2, Kraków 1909, s.234, 235.
- ⁹ F.Karpiński: "Pamiętniki obejmujące epokę od 1741 do 1822". Z rękopisu wydał J.Moraczewski, Lwów 1849, wyd.2, s.38.

cji", które dawały moderatorów tymże szkołom, doszukiwałem się jedynie wzmianek na owe tematy.

Tak więc, wobec braku jakichkolwiek studiów poświęconych temu zagadnieniu, podjęcie badań, zmierzających do syntetycznego i możliwie pełnego opracowania problematyki katechetycznego kształcenia kleru obrządku łacińskiego przynajmniej we Lwowie (1701-1783), jest tu uzasadnione.

Charakteryzując literaturę zagadnienia, ograniczam się do kilku tytułów. Chronologicznie najwcześniejsze i sporządzone z autopsji są informacje o kształceniu teologicznym, które w jakimś zakresie mówią także o kształceniu katechetycznym we Lwowie. Na szczególną uwagę zasługują prace Ludwika Finkela, Hermanna Zachokkego, Władysława Chotkowskiego i Stanisława Szurka¹⁰. Publikacje tych autorów są wręcz niezastąpionym źródłem dla niniejszych badań, gdyż znaczna część archiwaliów, których fragmenty przytaczają i na które się powołują, są dziś niedostępne, o ile w ogóle się zachowały. Brak im jednak głębszego spojrzenia historycznego na wydarzenia związane z kształceniem katechetycznym kleru obrządku łacińskiego w ogóle, a we Lwowie w szczególności. Jest to zrozumiałe, ponieważ autorzy przytoczonych prac wypowiedzieli się na inne tematy, a tylko ubocznie potraktowali interesujące nas tu zagadnienia katechetyczne.

Poza tym, w pracy zostaną wykorzystane publikacje, które dostarczyły choćby drobnych, drugorzędnych informacji. Zostaną one podane w wykazie literatury pomocniczej. Zdawałem sobie sprawę, że wiadomości do niniejszej dysertacji, która ma za przedmiot tak szczegółowy temat, powinienem czerpać głównie ze źródeł rękopiśmiennych i drukowanych. Dlatego też przeprowadziłem poszukiwania w archiwach krajowych i zagranicznych, a mianowicie w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Diecezji Warszawskiej, Archiwum Misjonarzy w Krakowie na Stradomiu, Archiwum Instytutu Wydawniczego "Nasza Przeszłość" w Krakowie, Archiwum Jezuitów w Krakowie, Archiwum Diecezji Przemyskiej; w dziale rękopisów: Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteki PAN w Krakowie, Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Biblioteki Seminarium Włocławskiego we Włocławku, Biblioteki Seminarium Lubelskiego w Lublinie; w zbiorze notat i zapisków o. Roberta Świętochowskiego OP zamieszkałego w Krakowie; Archivum Secretum Vaticanum, Archivio della Congregazione de Propaganda Fide, Archivum della Missioni, Roma; Archivio dei Padri Teatini, Roma; Archivum Romanum Societatis Iesu, Archivum Provinciae Societatis Iesu, Wien; Österreichische

¹⁰ Zob. "Bibliografia" w niniejszej dysertacji, s. XXXII, XXXIV, XXXV.

Nationalbibliothek - Archiv, Wien; Österreichischen Staatsarchiv, Wien.

Wykaz odszukanych archiwaliów (materiały rękopiśmienne) w wymienionych instytucjach zostanie podany w "Bibliografii", podobnie jak i wykaz źródeł drukowanych. Tu należy odnotować, że spośród źródeł umożliwiających opracowanie zagadnień katechetycznych w lwowskich seminariach diecezjalnych oraz w jakimś zakresie w studium teologicznym, utworzonym w miejsce wydziału teologicznego akademii jezuickiej, zasługuje na uwagę "Liber Missionum pro Domo Leopoliensi". Księga ta zachowała się w Archiwum Misjonarzy w Krakowie na Stradomiu¹¹. Pochodzi ona z lat 1748-1780 i jest pisana w formie kroniki. Inne rękopisy, dotyczące ubocznie ośrodka lwowskiego, zostaną wzięte pod uwagę dla uzyskania pełniejszego obrazu zajęć z katechetyki organizowanych zwłaszcza przez misjonarzy w lwowskich seminariach diecezjalnych badanego okresu historycznego. Z tych należy wymienić tu źródła, które można nazwać pierwszoplanowymi, a mianowicie: "Monita pro cathechista domestico"¹² i "Monita pro cathechista domesticorum"¹³. Pierwszy rękopis, zachowany w Bibliotece Seminarium Diecezjalnego w Lublinie, pochodzi z 1747 r., drugi, zachowany w Bibliotece Seminarium Diecezjalnego we Włocławku, pochodzi z 1766 r. Teksty ich są niemal identyczne; zachodzą tylko drobne różnice stylistyczne. Następnie należy tu wymienić "Officium clerici in missionibus"¹⁴, rękopis pochodzący z 1708 r. oraz "Officia clerici in missionibus" z 1729 r.¹⁵. Oba te rękopisy są zachowane w Bibliotece Seminarium Diecezjalnego w Lublinie. Mówią o obowiązkach kleryków na misjach, z tym że tylko rękopis z 1708 r. jest kompletny. Porównanie obydwóch rękopisów wykazuje prawie całkowite między nimi podobieństwo. Istnieją tylko różnice stylistyczne i gramatyczne. Fragment tego drugiego rękopisu wskazuje, że treść rękopisu z 1708 r. była także aktualna w 1729 r., tylko z jakiegoś powodu zaniechano kontynuację jej pisania. Wszystkie powyższe rękopisy są napisane w języku łacińskim. Bardzo cenną pozycją dla opracowania zadań kleryka na misji parafialnej jest "Katechizm, w którym się zawierają nauki chrześcijańskie, które na misjach ubogim wieśniaczkom bywają przekładane z przydatkiem niektórych przestroż dla kleryka spisany"¹⁶. Rękopis zachował się w Bibliotece Seminarium Diecezjalnego we Włocławku. Pochodzi z 1754 r., napisany jest w języku polskim.

¹¹ Rkps AMS, P III 33.

¹² Rkps BS Lubl. 174. Zob. załącznik nr 1.

¹³ Rkps BS Włoc. 175⁴.

¹⁴ Rkps BS Lubl. 229. Zob. załącznik nr 2.

¹⁵ Rkps BS Lubl. 114.

¹⁶ Rkps BS Włoc. 181. Zob. załącznik nr 3.

Oprócz wymienionych materiałów przydatnymi dla niniejszego opracowania okazały się dalsze źródła rękopiśmienne, a mianowicie: dwa odnoszące się do Seminarium w Chełmie, jedno do Seminarium w Wilnie i jedno do Seminarium w Lublinie. Wszystkie one, z wyjątkiem ostatniego, które znajdują się w Bibliotece Seminarium w Lublinie, są przechowywane w Archiwum Misjonarzy w Krakowie na Stradomiu¹⁷.

Ciekawą grupę stanowią podręczniki do nauczania "katechetyki" lub religii z omawianego tu okresu historycznego. Niektóre z nich posłużą w specjalny sposób do ukazania zagadnień treści zajęć z katechetyki w lwowskich seminarjach duchownych obrządku łacińskiego¹⁸.

Inną grupę źródeł stanowią archiwalia dotyczące studium teologicznego we Lwowie. Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje znaczna część "Protocollum Commissionis Extraordinaria habita die 31 Maji 1776. Die Studia altiora in Lemberg betreffend". Autentyczność "Protocollum" potwierdza podpis cesarzowej Marii Teresy¹⁹.

Wreszcie ze źródeł drukowanych należy tu wymienić: "Erectio Seminarii ad Ecclesiam Cath. Leopoliensem" arcybiskupa Jana Skarbka oraz podręczniki przy pomocy których organizowano zajęcia z katechetyki. Wszystkie one zostały wymienione w "Bibliografii" dział "Źródła drukowane"²⁰.

Zostały podjęte długie i żmudne poszukiwania dla - jak się okazało - zgromadzenia niestety nikłego tworzywa do niniejszej rozprawy. Przyczyną tego stanu rzeczy jest przede wszystkim niska liczba przekazów. Na ich brak, szczególnie co do opracowania dziejów seminarium katedralnego i arcybiskupa Wyżyckiego we Lwowie uskarżał się już w dwudziestoleciu międzywojennym prof. teol. pastoralnej Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie i autor wielu rozpraw dotyczących dziejów archidiecezji lwowskiej ks. Stanisław Szurek²¹, a także ks. Stanisław Kalla, misjonarz, który badał przeszłość misjonarzy we Lwowie²². Większość cennych kronik, diariuszów, sprawozdań, korespondencji, wykazów itd. zaginęło podczas kasaty zgromadzeń zakonnych oraz likwidacji seminarium. Tych zaś, co się zachowały do 1939 r., nie oszczędziła wojna światowa i z nią związane przemieszczenia zbiorów archiwów i bi-

¹⁷ Zob. "Bibliografia", s.XVIII-XIX.

¹⁸ Tamże, s.XX, XXI.

¹⁹ Rkps ÖSAW, St. Hof-Kom. 5 Lemberg, Theologie in genere, ferc. 21, nr 1411.

²⁰ Zob. "Bibliografia" w niniejszej dyzertacji, s.XXIII-XXXI.

²¹ S.Szurek: "Seminarium katedralne we Lwowie", Lwów 1932, s.7, tenże: "Seminarium arcbpa Wyżyckiego we Lwowie", W: "Collectanea Theologica" 15 (1934) 245.

²² S.Kalla: "Kasata Domu Lwowskiego Księży Misjonarzy za Józefa II", W: "Roczniki obydwóch Zgromadzeń św. Wincentego a Paulo", 32 (1929) nr 1-4, s.180-181.

bliotek. Wystarczy porównać np. "Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich", Lwów 1886 z "Inwentarzem rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu", Wrocław 1948, aby mieć pewien obraz strat. Wśród zaginionych kodeksów znajduje się "Kodeks papierowy nr 525". Zawierał on, jak to wynika z opisu Wojciecha Kętrzyńskiego, bardzo cenne materiały dotyczące wprost Akademii Lwowskiej oraz szkoły normalnej we Lwowie, które mogłyby mieć znaczenie dla niniejszej dysertacji²³.

Trudno dziś powiedzieć, jaki jest los kodeksów omówionych np. przez L.Finkla w "Inwentarzu Archiwum Uniwersytetu Lwowskiego" z 1917 r. Wprawdzie omówienia, które daje L.Finkel, nie wskazują na istnienie w Archiwum Uniwersytetu takich materiałów, których wykorzystanie byłoby niezbędne do opracowania niniejszego tematu, to jednak bywa niekiedy, iż opis zbioru jest nieadekwatny w stosunku do jego zawartości. Dopiero badania mogą upoważnić do orzeczenia o nieprzydatności jakiegoś kodeksu czy zbioru dla opracowania zagadnienia. Dlatego podjęte z czasem dalsze badania nad fragmentami dziejów szkolnictwa teologicznego we Lwowie, być może, ujawnią nowe źródła, które umożliwią pełniejsze spojrzenie na omawiany tu temat.

Bez względu na okoliczności, w jakich znalazł się badacz, wydaje się, że zgromadzony materiał jest wystarczający dla podjęcia pierwszej próby prezentacji dziejów kształcenia katechetycznego sprzed dwustu lat w szkołach lwowskich wychowujących duszpasterzy obrządku łacińskiego.

Zgromadzony materiał należało przeanalizować. Chodziło o jego umiejscowienie w czasie, ustalenie jego wartości poznawczej, określenie stopnia zbliżności między oryginałem, czy kopią dokumentu, a sposobem jego interpretacji w dostępnej literaturze przedmiotu, o ustalenie faktów dotyczących wprost lub pośrednio zajęć z katechetyki w dziejach osiemnastowiecznych szkół lwowskich, kształcących przyszłych duszpasterzy diecezjalnych.

Analizą objęte zostały zarówno materiały archiwalne, jak i publikacje, które choćby w wąskim zakresie mówiły o zagadnieniach nas tu interesujących. Informacje uzyskane ze źródeł i literatury - odnoszące się do kształcenia katechetycznego we lwowskich szkołach teologicznych, przygotowujących duszpasterzy diecezjalnych w XVIII w. oraz odnoszące się do tegoż kształcenia w analogicznych szkołach, prowadzonych wtedy w Polsce przez pedagogów pochodzących z tych samych "instytucji" co i pedagodzy szkół teologicznych we Lwowie - pozwoliły na korzystanie stosunkowo często z metody porównawczej, dając w efekcie peł-

²³ W.Kętrzyński: "Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich", t.2, Lwów 1886, s.589-595. Nb. Określenie "zaginiony kodeks" ma tu znaczenie względne, ponieważ bywa tak, że rewindykacje ujawniają archiwalia, które uchodziły za zaginione.

niejszy, chociaż niekiedy hipotetyczny opis interesującego nas tu zjawiska.

Wyniki badań zostaną przedstawione w formie syntetycznej, z uwzględnieniem - w miarę potrzeby - chronologii wydarzeń historycznych i związanych z nimi wszelkich dokumentów źródłowych.

We Lwowie kształcenie katechetyczne kleru diecezjalnego odbywało się w szkole katedralnej, kolegium i Akademii jezuickiej oraz w dwóch diecezjalnych seminariach. Ze względu na profil formacji wymienionych szkół pierwszy rozdział niniejszej rozprawy wprowadzi w dzieje kształcenia katechetycznego w trzech lwowskich szkołach pozaseminaryjnych, a mianowicie: w szkole katedralnej, kolegium i Akademii jezuickiej. Drugi rozdział przedstawi dzieje kształcenia katechetycznego w dwóch lwowskich diecezjalnych seminariach obrządku łacińskiego, a mianowicie - w seminarium katedralnym oraz w seminarium zwanym arcybiskupa Wyżycznego. Ponieważ do historii wymienionych szkół wkroczyła reforma szkół teologicznych, w rozdziale trzecim będzie przewidziane o miejscu kształcenia katechetycznego w nowych planach dydaktycznych, natomiast w rozdziale czwartym - o miejscu kształcenia katechetycznego w nowym lwowskim studium teologicznym. Podsumowanie wyników badań przedstawionych w rozdziałach nastąpi w zakończeniu niniejszej pracy.

Wyrażam serdeczne podziękowania Promotorowi Ks. Prof. Drowi hab. Janowi Charytańskiemu TJ, Współbraciom oraz Pracownikom placówek naukowych, bibliotek i archiwów w kraju i za granicą za wszystko, co uczynili, abym mógł podjąć badania, przeprowadzić je i przedstawić ich wyniki w niniejszej dysertacji.

WYKAZ ŹRÓDEŁ I LITERATURY

1. Źródła

1.1. Źródła rękopiśmienne

Archiwum Instytutu Wydawniczego "Nasza Przeszłość":

- Utilitates ex Seminario. W: Miscelanea do Historii Zgromadzenia Misji w Polsce w XVIII-XIX w.;
- Spis formularyczny osób Zgromadzenia XX. Świeckich św. Wincentego à Paulo, sprawujących rozmaite urzędy sporządzony w roku 1830.

Archiwum Misjonarzy Kraków, Stradom:

- Antoni Onuphrii de Okęcie Okęcki Episcopi Posnaniensis et Varsaviensis supremis Regni Cancellarii Seminarii Dioecesanii Posnaniensis ordinatio 1784 (kopia z 1800 r.), 306;
 - Decreta visitationum Domus Culmensis 1678-1809, 153;
 - Epistolae circulares ad Domos Provinciae Poloniae Congregationis Missionis a visitoribus eiusdem Congregationis missae 1687-1776, R III 23;
 - Epistolae circulares admodum R.R. D.D. Visitori, R III 24;
 - Erectio nova Seminarii Wladislaviensi, P II 20;
 - Historia Congregationis Missionis in Polonia, O III 2;
 - Liber Missionum in dioecesi Plocensi absolutarum per RR DD: Missionarios Domus Plocensis inchoatarum Anno 1727 Domini, O H 2;
 - Liber Missionum pro Domo Leopoliensi, P III 33;
 - Ordinationes visitationum in Domo Culmensi Congregationis Missionis Lazetarum. Tomus secundus. Continens ordinationes visitationum ad anno Domini MDCCLIII, P VI 10;
 - Ordo officiorum in Domo Vilmensi Montis SS. Salvatoris anno 1837/38, G II 11;
 - Regulae Seminarii Dioecesanii Culmansis 1810, 153;
- Biblioteka PAN, Kraków, oddział rękopisów:
- Fijałek Jan ks.: Notaty i zapiski dotyczące ustroju Kościoła w Polsce. Seminarium duchowne, 4788;
 - Tenże: Notaty i zapiski dotyczące zakonów w Polsce, 4963, t.1.

Biblioteka Dominikanów, Kraków, dział rękopisów:

- Acta Cap. Prov. Pol. w Klimuntowie 1804;
- Liber consiliorum Conventus Leopoliensis SS. Corporis Christi, t.2;
- Teleżyński Wawrzyniec Franciszek: Adnotationes variae ab anno 1759-1787, (inny tytuł: Adnotationes rerum circa Provinciam Poloniae OP), t.2, liber 3, cap.49.

Zbiory prywatne o. Roberta Świętochowskiego OP, Kraków:

- Notaty i zapiski do biogramów:

Husl Marian OP

Dichanicz Wincenty OP

Domoślawski Benedykt Franciszek OP

Biblioteka Seminarium Lubelskiego, dział rękopisów:

- Monita pro catechista domestico. W: Zbiór modlitw i przepisów Misjonarzy św. Wincentego à Paulo, 174;
- Officia clerici in missionibus. W: Katechizm misyjny "Introductio Cathedistica", 114;
- Officium clerici in missionibus. W: [Nauki katechizmowe], 229.

Archiwum Diecezji Przemyskiej:

- Sierakowski V.H. bp.: Decretum reformationis et ordinationis pro Seminario Ecclesiae Cathedralis Premisliensis Congregationis Missionis 1744, ks. 163;
- Litterae guberniales 1776-1781, ks. 87, t.2-3;
- Szembek J.K. bp.: Status modernus Seminarii Ecclesiae Cathedralis Premisliensis conscriptus pro visitatione ... a die 13 ad 22 Januarii 1722, ks. 2124.

Archiwum Diecezji Warszawskiej:

- Homo ulator viam universae carnis ingrediens seu Catalogus Reverendissimorum, Perillustrium ac Admodum Reverendorum Dominorum Instituti Sacerdotum et Clericorum vita functorum nomina referens. Allisque in Instituto vitam degentibus, viae ac vitae terminum imminere admonens. Ab anno viatoris et comprahensoris Dei hominis, vitam mortalem ingressi. 1683. quo idem Institutum in Regnum Poloniae est introductum. (1683-1832), 1021.

Biblioteka Narodowa, Warszawa, oddział rękopisów:

- Pismo gubernatora Galicji von Pergena do Wacława Hieronima Sierakowskiego arcybiskupa lwowskiego w sprawie zmian dotyczących Uniwersytetu we Lwowie z dnia 17 VI 1775, k.34, IV 5669/10/;
- Reskrypt cesarzowej Marii Teresy z dnia 1 VI 1775 w sprawie Uniwersytetu we Lwowie, k. 35-38, IV 5669/10/.

Biblioteka Seminarium Włocławskiego, dział rękopisów:

- Katechizm w którym się zawierają nauki chrześcijańskie, które na misjach ubogim wieśniaczkom bywają przekładane z przydatkiem niektórych przestroż dla kleryka spisany, R. MDCCLIV. P., 181;

- *Monita pro Cathechista domesticorum. W: Regulae Congregationis Missionis, pars I-ma (1766), 175⁴;*
- *Pawlicki Józef ks. (misjonarz): Teologia Pastoralna, kopia rkps piśmienna w 1863 r., 233.*
- *Praxes Seminarii Interni Congregationis Missionis ad Sanctam Crucem scripta anno 1780 Die 20 Augusti, 175;*
Archivio Generale Teatino, Rzym:
- *Cataloga dei cardinali, arcivescovi e vescovi dell'ordine teatino, Nr 144;*
- *Nomi e Cognomi de Padri e Fratelli professi della Congregazione de'Chierici Regolari, t.1, Roma 1762;*
Archivum Romanum Societatis Iesu:
- *Poloniae Historia, Leopoliense C[ollegium] 1648-1754, Polonia 53-64.*
Archivum Sacre Congregationis de Propaganda Fide:
- *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide: t.101, 105, 106, 108, 110;*
- *Congregazioni Particolari della S. Congregazione di Propaganda Fide: t.64 i 65;*
- *Scritture riferite nei Congressi, Collegio di Leopoli: t.1.*
Archivum Secretum Vaticanum:
- *Archivio della Nuntiatura di Polonia: Additamenta, vol.13*
- *Archivio della Nuntiatura di Varsovia; Vescovadi, t.4, Leopoli, 1760-1775 (vol. 139);*
- *Archivio della Nuntiatura di Vienna; t.214.*
Österreichische Nationalbibliothek - Archiv, Wien:
- *M.Wielewicz: Historia collegii Leopoliensis Societatis Iesu manu propria Matthiae Wielewicz pro tunc (1664) rectoris diligentissime collecta... ad annum 1665, quo anno obdormivit in Domino, 11.988.*
Österreichischen Staatsarchiv, Wien:
- *Studien Hof-Kommission: Acta Nr 33, Dioecesan Separation D.S. Generalia (Galizien), fasc. 135;*
- *Studien Hof-Kommission: Acta 5 Lemberg, fasc. 74;*
- *Studien Hof-Kommission: 5 Lemberg, Ruthenisch-Theologische Lehranstalt 1787-1791, fasc. 21.*
- *Studien Hof-Kommission: 5 Lemberg, Studium in genere, fasc. 21;*
- *Studien Hof-Kommission: 5 Lemberg, Theologie in genere, fasc. 21.*

1.2. Źródła drukowane

1. *Acta Officii Consistorialis Leopoliensis antiquissima, edidit Guilelmus Rolny, Leopoli 1927-1931;*
2. *Alm ras [Renat]: Krótki zbiór metody kazania uŹywanej w Zgromadzeniu Missyi, uł żony przez Xiędza Alm ras, i rozesyłany przez niego*

- do wszystkich Domów tegoż Zgromadzenia w grudniu 1666. W: Konferencje św. Wincentego à Paulo, Poznań 1862, s.232-237;
3. Augustyn św.: De catechizandis rudibus, "Pisma katechetyczne", przeł. ks. Władysław Budzik, "Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy" 16 (1927) 255-258, 314-316, 404-408, 451-454; 17 (1928) 11-22, 225-231, 292-296, 390-394. Tenże, wydanie książkowe: Poznań 1929, Warszawa 1952.
 4. Bieliński Franciszek: Sposób edukacji w XV listach opisany, które do Komisji Edukacji Narodowej od bezimiennego autora były przesłane r.p. 1775. Wydał Stanisław Siedlecki, Kraków 1888;
 5. Bonnet M.: Plan d'Études pour in jeun régent de Saint Lazare. W: Darricau R.: La formation des professeurs de Séminaire au début du XVIIIe siècle, Piacenza 1966, s.113-114;
 6. Clericus juxta praescriptum Decreti S. Concilii Tridentini, aufficier in Seminario instructus, seu instructiones clericos in Tyrocinio existentes Seminarisstico concernentes, Vilnae 1760;
 7. Collectio completa decretorum conventuum generalium Congregationis Missionis. Ed. Pillet et Demoulin, Paris 1882;
 8. Constitutiones et exercitia spiritualia Clericorum Saecularium in Commune viventium, approbata a Sanctissimo Domino Nostro Innocentio Papa XI. Leopoli 1731;
 9. Constitutiones Seminarii Ecclesiastici Brunsbergae ab Illmo et Rmo D.D. Stanislao Hosio S.R.E. Cardinali et episcopo Varmien. ac S. Capitulo eiusdem ecclesiae fundat. promulgatae A.D. 1566. W: Wiadomości Warmińskie Diecezjalne, 13 (1958) s.42. Wg kopii m. Kromera: ADWO - A 89, opracowanie edytorskie ks. bpa Jana Obląka.
 10. Continuatio Edictorum et Mandatorum. Zbiór od 1 I 1776 do 31 XII 1776 r.
 11. Coste P. (wyd.): Monsieur Vincent, t.3, Paris 1931;
 12. Tenże: Saint Vincent de Paul, Correspondance, Entretiens, Documents, t.8, 11, 12, Paris 1920-1924;
 13. Decret an die Länderstellen (31 August 1776). W: H.Zschokke (ed.): Die theologischen Studien und Anstalten der Katholischen Kirche in Österreich, Wien und Leipzig 1894, s.41-42;
 14. Długosz T. (wyd.): Relacje Arcybiskupów Lwowskich 1595-1794, Lwów 1937;
 15. Documenta Historica Seminarii Wladislaviensis collegit et edidit Stanislaus Chodyński, Varsaviae 1897;
 16. Do historii Uniwersytetu Lwowskiego. W: Dodatek Tygodniowy do Gazety Lwowskiej 1868 nr 33, s.171-172; Nb. Jest to przedruk dokumentu erekcyjnego.
 17. Edicta et mandata (Rozkoszy y ustawy) od 11 IX 1772 do 1803 r.;

18. *Einleitung für den Lehrer der Dogmatik (1776)*. W: H. Zschokke (ed.): *Die theologischen Studien und Anstalten der Katholischen Kirch in Österreich, Wien u. Leipzig 1894, s.38-41*;
19. *Bekcia Lwowskiej universitatis żadnego y żadnemu prawu ani Statutom Królestwa przeciwna nie jest. Informacia z pozwoleniem starszych roku P(ańskiego) 1760*.
20. *Felbiger I.: Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt- und Trivial-Schulen in sämtlichen k.k. Erblanden vom 6 December 1774*.
21. *Tenze: Grundsätze des Katechisierens aus den Schriften und Beispielen der heiligen Väter, vornehmlich des hl. Cyrillus und hl. Augustinus, Wien 1779*.
22. *Finkel L. (wyd.): Króla Jana Kazimierza Dyplom erekcyjny z Uniwersytetu Lwowskiego z r. 1661, Kraków 1911*;
23. *Tenze: Memoryał Antoniego Hr. Pergena pierwszego gubernatora Galicyi o stanie kraju (z roku 1773), Lwów 1900*;
24. *Gembicki P.: Synodus Dioecisana ab Petro Gembicki episcopo Cracovien. Duce Severiae celebrata anno 1643*;
25. *Giftschütz F.: Institutiones Theologiae Pastoralis, Ticini 1794*;
26. *Tenze: Leifaden für die in den k.k. Erblanden vorgeschriebenen deutschen Vorlesungen über die Pastoraltheologie, 2 tle., Wien 1801*;
27. *(Giftschütz F.): Teologia pasterska, podług X. Fr. Giftschütza przez śp. X. Jana Kantego Chodaniego... ułożona, Wilno 1824*;
28. *(Giftschütz F.): Osnowa przepisane w C.K. dziedzicznych państwach uczenia teologii pastoralnej przez Xiędza Mikołaja Skorodzyńskiego przetłumaczona, Lwów 1787*;
29. *Grzegorz Wielki św.: Liber regulae pastoralis - Księga Reguły Pasterskiej, Poznań 1948*;
30. *Heimbach M.: Praxis catechetica, sive manufactio pro instruendis rudibus elementa fidei et morum practice ex Scriptura Sacra, Patrumque Testimoniis illustrata: in usum catechizantium conscripta à P. Mathia Heimbach, Brunsbergae 1748*;
31. *Holzhauser B.: Venerabilis servi Dei Bartholomaei Holzhauser (...) opuscula ecclesiastica, iuxta romanam editionem 1784 sedulo collata et denuo edita, accurante J.-P.-L. Gaduel (...), Aurellis - Parisiis 1861*;
32. *(Hut J.): Tyrocinium Seminaristicum tradens scitu necessaria et utilia, primumque illorum principia, de quibus instruuntur in Seminariis secundum Constitutiones majores. Alumni Clericorum Saecularium in communi viventium collectum ex selectioribus authoribus a quodam praefati Instituti sacerdote, Moguntiae 1735*;
33. *Index librorum prohibitorum juxta exemplar romanum jussu Sanctissimi Domini Nostri editum anno MDCCCXXIV, Mechliniae 1838*;

34. *Instructiones de via perfectionis, et principis practicis pro statu clericali, et pastoralis sive praxis constitutionum Clericorum Saecularium in commune viventium, Romae 1684;*
35. Karaś A.: *Diarium variarum rerum transactarum concernens iam Communitatem V. Collegium Vicariorum, quam Seminarium conscriptum anno Domini 1722 11 Augusti per me (...) vicarium et viceregentem Seminarii. W: Puchalski F.: Seminarium kieleckie, Kielce 1901, s. 240-271;*
36. (Karpiński F.): *Pamiętniki Franciszka Karpińskiego obejmujące epokę od 1741 do 1822, Lwów 1849, wyd.2;*
37. *Katechizm rzymsko-katolicki dla szkół śląskich na trzecią klasę dziatek, Sagan u. Breslau 1798;*
38. *Konferencje św. Wincentego à Paulo, Poznań 1862;*
39. *Lauber J.: Institutiones theologiae pastoralis, Tyrnaviae 1785;*
40. *Laws J.A.: Hebdomadale Studiorum seu rudimenta theologica loco exercitiorum hebdomadaliu ad usum Seminarii Varsaviensis S. Crucis concinnata, Varsaviae 11 Februarii 1805;*
41. *Leopoliensis informatio super dubio utrum constet de iure quaesito Universitatis Cracoviensis ad Scholam Metropolitanam Leopoliensem, uti et tanquam coloniam suam academicam nunquam in controversiam vocato? (Kraków 1711);*
42. *Leszczyński A. bp.: (Dokument erekcyjny seminarium duchownego w Chełmie z dnia 13 IX 1651 r.). W: A. Liedtke: Początkowe dzieje seminarium chełmińskiego. W: "Nasza Przeszłość", t.11 (1960), s. 179-181;*
43. *Litterae Apostolicae in forma brevium, quibus Sanctissimus Dominus N.D. Benedictus Papa XIII Institutum Clericorum Saecularium in Commune Vibentium Apostolica auctoritate ab Innocentio PP. XI confirmatum, Archiepiscopis, episcopis, Regni Poloniae e M.D. Lithuaniae commendavit. W: Constitutiones et exercitia spiritualia Clericorum Saecularium in Commune viventium, approbata a Sanctissimo Domino Nostro Innocentio Papa XI, Leopoli 1731, s.224-228;*
44. *J. Małachowski bp.: (Dokument wznowienia fundacji seminarium duchownego w Chełmie i przekazania go księżom misjonarzom 8 I 1677 r.) W: Liedtke A.: Początkowe dzieje seminarium chełmińskiego. W: Nasza Przeszłość, t.11 (1960) s.181-185.*
45. *Mémoires de la Congrégation de la Mission, t.1, Paris 1863;*
46. *Monumenta Ucrainae historica (Collegit Andreas Šeptyckij). t.4-6, Romae 1967-1968;*
47. *Nauka chrześcijańska dla zupełnie w niej doskonalących się, Warszawa 1783;*
48. *Opstraet J.: Pastor bonus, seu Idea officium et praxis pastorum ..., Vicetiae 1770;*

49. Pachtler G.M. (wyd.): Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes collectae, concinnatae dilucidatae a G(eorg) M(ichael) Pachtler, Berlin 1887-1894, t.1-4;
50. Pawiński A.: Dzieje zjednoczenia Ormian polskich z Kościołem Rzymskim w XVII w., Warszawa 1876;
51. Pidou L.M.: Breve relazione dello stato, principi e progressi della missione apostolica agli Armeni di Polonia e Valachia... w języku polskim: Pawiński A.: j.w.;
52. Pirawski T.: Relatio status almae Archidioecesis Leopoliensis, wydał Cornelius Iulius Heck, Leopoli 1893;
53. Rautenstrauch S.: Entwurf zur Errichtung der Generalseminarien in den k.k. Erblanden, Wien 1780;
54. Tenze: Institutum facultatis theologiae Vindobonensis, Vindobonae 1778;
55. Tenze: Theologiae pastoralis et polemicae delineatio tabellis proposta, Vienne 1778;
56. Recueil des Principales Circulaires des Supérieurs Généraux de la Congregation de la Mission, Paris t.1, 1877, t.2, 1879;
57. Reglements du seminaire de Poul. A. Toul Chez Simon Vincent. Imprimeur du Seminaire 1738;
58. Regulae Seminarium externi. Ordo quotidianae occupationis (Brak miejsca wydania, ok. 1760);
59. Regulae seu constitutiones et obligationes seminaristarum Tykocinensium. Z poł. XVIII w. wyd. A. Schletz: Nasza Przeszłość, t. 11, Kraków 1960, s.428-438;
60. Reguły albo Ustawy pospolite Kongregacyi Missyi (Brak miejsca wydania);
61. Reichenberger A.: Pastoral - Anweisung zum akademischen Gebrauche, t.1-2, Wien 1812;
62. Relacje Nuncjusów Apostolskich i innych osób w Polsce od roku 1548 do 1960, t.2, Berlin-Poznań 1864;
63. Richter A.L. (wyd.): Canones et decreta Concilli Tridentini, Lipsiae 1853;
64. Roche Maurice A.: Saint Vincent de Paul and the formation of clerics, Fribourg (Switzerland) 1964;
65. Rzymsko-katolicki katechizm dla najmniejszych dzieci, Żagań 1787, 1796;
66. Schmidt M.I.: Methodus tradendi prima elementa religionis s. catechizandi, cui ad calcem accessit brevis historia catechetica, 8 maj 1769, Bambergae et Wirceburgi;
67. Tenze: Katechist nach seinen Eigenschaften und Pflichten oder die rechte Weise die ersten Gründe der Religion zu lehren, verfasst von Michael Ignaz Schmidt (...) übersezt durch Benedictum Strauch

- (...) mit einer Vorrede des Saganischen Prälaten Johann Ignaz von Felgiber, Bamberg und Würzburg 1772;
68. Sierakowski W.H.: *Epistola pastoralis (...) ad clerum cum saecularem, tum regularem et universum gregem Archidioecesis Leopoliensis, pastoralis suae curae et iurisdictioni subiectum directa et ordinata anno Christi 1761. Ingressus sui in Cathedram Metropolitanam Leopoliensem anno 2-do. Leopoli (1761).*
 69. Skarbek J.: *Erectio Seminarii ad Ecclesiam Cath. Leopoliensem.* W: S. Szurek: *Seminarium katedralne we Lwowie Lwów 1932, s.143-158;*
 70. *Statua facultatis theologiae, Vindobonae 1778;*
 71. Szaniawski K.F. (*Dekret reformujący seminarium krakowskie, wydany w 1728 r.*). W: S. Wysocki: *Seminarium zamkowe w Krakowie, jego dzieje i ustrój, Lwów 1910;*
 72. Tenże: *Erectio nova Seminarii Wladislaviensis pro Sacerdotibus Congregationis Missionum anno D-ni 1719 ab episcopo Constantino Feliciano Szaniawski facta.* W: *Documenta historica Seminarii Wladislaviensis, Collegit et edidit Stanislaus Chodyński, Varsaviae 1897, s.29-30;*
 73. Szyszkowski M.: *Compendium Doctrinae Christianae.* W: *Reformaciones Generales ad clerum et populum Dioecesis Cracovien, pertinentes (...) Martino Szyszkowski (...) episcopo Crac. duce sever. in Synodo Dioecesana sancitae et promulgatae Anno MDCXXI die decima Februar. (Cracoviae 1621);*
 74. *Uniwersały cesarskie z lat 1772-1778.*
 75. *Volumina legum, t.4, Petersburg 1859;*
 76. Welykyj A.G. (wyd.): *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjiae spectantia, t.4, Rome 1955;*
 77. *Wincenty à Paulo św.: Dwudziesta szósta konferencja z 20 sierpnia 1655 - O sposobie mówienia kazań.* W: *Konferencye św. Wincentego à Paulo, Poznań 1862, s.216-231.*

1.3. Katalogi

1. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Poloniae minoris Societatis Iesu: 1755-1759, 1764, 1771-1773.*
2. *Praelectiones tam ordinariae quam extraordinariae in Universitatis Leopoliensis 1784-85 i 1785-86.*
3. *Schematismus czyli imiona y nazwiska wszystkich dignitarzow y urzędnikow I.C.K.A. Mości w Krolestwach Galicyi i Lodomeryi zostających, tudzież Czeskiej y Austriackiej Nadworney Kancellaryi oraz najwyższego Tribunalu Sądów Nadwornych. Na rok 1780 w Lwowie.*
4. *Schematismus für das Königreich Ostgalizien, Lemberg 1799.*

2. Literatura pomocnicza

1. Aleksandrowicz M.: Stanisław Szembek, arcybiskup gnieźnieński (1706-1721). W: Studia Gnesnensia, t.1 (1975) 29-49.
2. Aleksandrowicz P.: Diecezja siedlecka, czyli podlaska (1818-1968), Siedlce 1971.
3. Androchovič A.: Ivan Lavrovskij. W: Zapiski Naukowego Tovaristva imieni Ševčenka, t.128 (1919) 51-120.
4. Arneht M.: Holzhauser B. (Holtzhauser Barthélemy). W: Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique doctrine et histoire, fasc. 46-47, Beauchesne-Paris 1969, kol. 590-597.
5. Ataman J.: Wacław Hieronim Sierakowski i jego rządy w diecezji przemyskiej, Przemysł 1936.
6. Banaszak M.: Geneza seminariów duchownych w Polsce. W: Collectanea Theologica, 37 (1967) fasc. 3, s.123-136. Nb. Druk w 1968 r.
7. Bańbuża M.: Liturgia na misjach ludowych i w duszpasterstwie parafialnym Zgromadzenia Księża Misjonarzy w Polsce 1651-1864. W: Nasza Przeszłość, t.45 (1976), 235-308.
8. Barącz S.: Pamiętnik dziejów polskich, Lwów 1855.
9. Tenże: Rys dziejów ormiańskich, Tarnopol 1869.
10. Tenże: Rys dziejów Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce t.1-2, Lwów 1861.
11. Bartoszewicz K.: Dzieje Galicyi. Jej stan przed wojną i "wyodrębnienie", Warszawa 1917.
12. Barycz H.: Rozwój historii oświaty, wychowania i kultury w Polsce, Kraków 1949.
13. Tenże: Rozwój nauki w Polsce w dobie odrodzenia. Warszawa 1953 (powielacz).
14. Tenże: Oświata i nauka w dawnej Polsce w XVI-XVIII w., Toruń 1974.
15. Bączkowicz F.: Księża Misjonarze we Wiedniu. W: Roczniki Obydwóch Zgromadzeń św. Wincentego à Paulo, 15 (1909) 263-271.
16. Tenże: Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa, t.2, Opole 1958, wyd.3.
17. Tenże: Z dziejów domu stradomskiego. W: Roczniki Obydwóch Zgromadzeń św. Wincentego à Paulo, 18 (1912) 130-147.
18. Bednarski S.: Dzieje kulturalne jezuickiego kolegium we Lwowie w XVII i w XVIII w. W: Pamiętnik Literacki, 33 (1936), 1-11.
19. Tenże: Dzieje kulturalne jezuickiego kolegium we Lwowie w wieku XVIII. W: Przegląd Powszechny, t.207 (1935) z.7-8, (619-620), 130-143.
20. Tenże: Jezuita polscy wobec projektu ordynacji studiów. W: Przegląd Powszechny, t.205 (1935) z.1, s.69-84; z.2, s.223-240.
21. Tenże: Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce, Kraków 1933.

22. Bentkowski F.: Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych, t.1-2, Warszawa 1814.
23. Tenże: O naydawniejszych książkach drukowanych w Polsce, a w szczególności o tych, które Jan Haller w Krakowie wydał, Warszawa 1812.
24. Berger-Majerowa J.: Nie znane Estreicherowi polonica i silesiaca w zbiorze starodruków Biblioteki Śląskiej. Katowice 1961.
25. Bielawski Z.: Pedagogika religijno-moralna (katechetyka), Lwów 1934.
26. Bieliński J.: Królewski Uniwersytet Warszawski 1816-1831, t.1, Warszawa 1907.
27. Biographie Universelle (Michaud) t.31, Paris et Leipzig (b.r. wyd.).
28. Błażejovskij D.: Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lviv (1665-1784), Rome 1975.
29. Borka Franciszek Ksawery. (b.m. wyd.) W: AMS: P II 45, nr 5 cd.
30. Bougaud L.: Św. Wincenty à Paulo, tłum. z franc. ks. S. Konieczny, Kraków 1912.
31. Brevis delineatio vitae Eximi Servi Dei Bartholomaei Holschauser presbyteri saecularis et Instituti Clericorum Saecularium in Commune viventium, initium et progressus. W: Constitutiones et exercitia spiritualia Clericorum Saecularium in Commune viventium approbata a Sanctissimo Domino Nostro Innocentio Papa XI, Leopoli 1731, s.240-247.
32. Brudzisz M.: Nauczanie teologii w Instytucie Księży Komunistów. W: Dzieje teologii katolickiej w Polsce, t.2, cz.2, Lublin 1975, s.171-209.
33. Tenże: Źródła do dziejów Instytutu Księży Komunistów w Polsce znajdujące się w Archiwum Parafialnym w Węgrowie. W: Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t.21 (1970) 211-228.
34. Budzik W.: Katechetyka św. Augustyna i nasze katechizmy. W: Ateneum Kapłańskie, t.26 (1930) 153-160.
35. Buliński M.: Historia Kościoła Polskiego, t.3, Kraków 1873/4.
36. Calvet J.: Św. Wincenty à Paulo, Warszawa 1954.
37. Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale Autèurs, t.127, Paris 1934.
38. Charewiczowa Ł.: Historiografia i miłośnictwo Lwowa, Lwów 1938.
39. Charytański J.: Katechetyka a teologia praktyczna. W: Ateneum Kapłańskie, t.82 (1974) 222-246.
40. Chlebowski B.: Zamość, ordynacja Zamojskich i powiat zamojski, Zamość (1919).
41. Chłędowski A.T.: Spis dzieł polskich opuszczonych lub źle oznaczonych w Bentkowskiego Historii Literatury polskiej, Lwów 1818.
42. Chodyniecki I.: Dykcyonarz uczonych Polaków, t.1-2, Lwów 1833.

43. Ch [odyński] S.: Misje parafialne Księża Misjonarzy św. Wincentego à Paulo. W: Encyklopedia Kościelna Nowodworskiego, t.14 (1881), 411-414.
44. Tenże: Seminarja duchowne w Polsce. W: Encyklopedia Katolicka Nowodworskiego, t.25 (1902), 34-89.
45. Tenże: Seminarjum Włocławskie, Szkic historyczny, Włocławek 1904.
46. Chołodecki Białunia J.: Z przeszłości gmachów wojskowych we Lwowie, Lwów 1929.
47. Chotkowski W.: Historyja polityczna Kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy, t.1-2, Kraków 1909.
48. Tenże: Stanowisko Maryi Teresy wobec Stolicy św. po rozbiórce Polski. W: Przegląd Polski (1910), 213-242.
49. Darricau R.: La formation des professeurs de Séminaire au début du XVIIIe siècle, Piacenza 1966.
50. Das Breve "Dominus ac redemptor noster" (Aufhebung des Jesuitenordens durch Clemens XIV), Frankfurt a. M., 1905.
51. Degert A.: Histoire des Séminaires Français jusqu'à la Révolution, t.1-2, Paris 1912.
52. Dembowska M.: Indeks alfabetyczny "Dodatków" Bibliografii Polskiej (cz. III - stulecia XV-XVIII) Karola Estreichera. Warszawa 1950, wyd.2.
53. Długosz T.: Rzut oka na dzieje Lwowskiego Wydziału Teologicznego. W: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918-1933, Lwów 1934, 5-36.
54. Tenże: Seminarja duchowne we wschodniej Polsce do 1800 r. W: Collectanea Theologica, 16 (1935) 23-37.
55. Długosz Teofil ks. dr Prałat Domowy Jego Świętobliwości Profesor Papieskiego Wydziału Teologii w Krakowie zmarł 22 lipca 1971 r. W: Notificationes e Curia Metropolitana Cracoviensi, 1971, s.185.
56. Dorfmann F.: Ausgestaltung der Pastoraltheologie zur Universitätsdisziplin und ihre Weiterbildung, Wien 1910.
57. Dukała J.: Szkoła księży misjonarzy. W: Dzieje teologii katolickiej w Polsce, t.2, cz.2, Lublin, s.103-169.
58. Dworzaczek W.: Genealogia, Warszawa 1959.
59. Dzieduszycki M.: Żywot Wacława Hieronima Sierakowskiego arcybiskupa lwowskiego, Kraków 1868.
Rzecz była drukowana także pod innym tytułem, a mianowicie: Wacław Hieronim Sierakowski starowierny pasterz w XVIII wieku. W: Dodatek tygodniowy do Gazety Lwowskiej 1858 w 37 odcinkach.
60. Eggersdorfer F.: Der hl. Augustinus als Pädagoge, Freiburg 1907.
61. Epizod z życia opata Hoffmanna. W: Rozmaitości Gazety Lwowskiej 1836 nr 6.
62. Estreicher K.: Bibliografia polska, Kraków 1870-1916.
63. Etchegaray Cruz A.: Storia della Catechesi. Roma 1965.

64. Exeler A.: Wesen und Ausgabe der Katechese. Eine pastoralgeschichtliche Untersuchung, Freiburg-Bassel-Wien 1966.
65. Ferriani C.: Un veronese, del 700 Patriarca de Gerusalemme. W: L'Arena de lunedì, 9 II 1942.
66. Filek O.: Nauka i nauczanie w zakonach karmelitańskich. W: Dzieje teologii katolickiej w Polsce, t.2, cz.2. Lublin 1975, s.367-390.
67. Finkel L.: Inwentarz Archiwum Uniwersytetu Lwowskiego, Lwów 1917.
68. Finkel L., Starzyński S.: Historia Uniwersytetu Lwowskiego, Lwów 1894.
69. Fundacye i Stowarzyszenia do celów dobroczynnych. Statystyka krajowa, Zakłady dobroczynne. W: Dodatek Tygodniowy do Gazety Lwowskiej, 26 (1868) 131.
70. Füglistner R.: Die Pastoraltheologie als Universitätsdisziplin. Eine Historisch-theologische Studie, Freiburg, theol. Diss. (1948), wyd. 1951.
71. Gilewicz A.: Stosunki pieniężne w Galicji w latach 1772-1914. W: Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu, Przemyśl 1958.
72. Gizel J.: Die theologischen Studien in Österreich und ihre Reform. Eine theologisch-historisch-politische Monographie, Wien 1873.
73. Glemna T.: Kościół w Polsce w okresie reformy trydenckiej (1572-1696). W: Historia Kościoła w Polsce, t.I, cz.2, Poznań-Warszawa 1974.
74. Górka J.: Żywot i dzieła Wielebnego Sługi Bożego Bartłomieja Holzhausera, Tarnów 1908.
75. Grabowski I.: Instrukcja katechetyczna Papieża Benedykta XIII. W: Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy, 6 (1917) 482-487.
76. Griessl A. Das Seckauer Priesterhaus in Graz. W: Zschokke H. (ed.): Die theologischen Studien und Anstalten der Katholischen Kirche in Österreich, Wien und Leipzig 1894, s.744-774.
77. Grodziski S.: Gubernium lwowskie a Kuria Krakowska po pierwszym rozbiore Polski. W: Analecta Cracoviensia, 7 (1975) 323-333.
78. Gromnicki T.: Ormianie w Polsce, ich historia, prawa i przywileje, Warszawa 1889.
79. Tenże: Szkoła ludowa a Kościół w Austrii i trzy najnowsze wnioski szkolne, Poznań 1889.
80. Grzebień L.: Uzupełnienia do Bibliografii Estreicherów z Biblioteki Teologicznej Bobolanum w Warszawie. W: Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne, t.19 (1969) 45-80.
81. Gulbinowicz H.: Geneza Konstytucji Hozjańskich Seminarium Duchownego w Braniewie. W: Studia Warmińskie, t.5 (1968) 52-55.
82. Hahn W.: Bibliografia bibliografii polskich, Wrocław 1966.
83. Heinsius W.: Allgemeines Bücher-Lexikon oder vollständiges alphabetisches Verzeichniss der von 1700 bis zu ende 1910 erschienenen

- Bücher, welche in Deutschland und in den durch Sprache und Literatur damit verwandten Ländern gedruckt worden sind, t.3, Leipzig 1812.
84. Hornowska M.: Nauczanie Religii w polskiej literaturze pedagogicznej. W: Reforma szkolna (1904) 99-186; (1911) 82-129.
 85. Hosp P.E.: Die josephinschen Lehrbücher der Theologie in Österreich. W: Linzer Theologisch-praktische Quartalschrift, 105 (1957) 195-214.
 86. Hoszowski S.: Ceny we Lwowie w latach 1701-1914, Lwów 1934.
 87. Ihnatowicz I.: Vademezum do badań nad historią XIX i XX wieku, t. 1-2, Warszawa 1967 oraz 1971.
 88. Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku. Wrocław (1953).
 89. Jabłoński M.: Teoria duszpasterstwa (wiek XVI-XVIII). W: Dzieje teologii katolickiej w Polsce, t.2, cz.1, Lublin 1975, s.307-359.
 90. Jarosiewiczówna M.: Opiekun kresowych diecezji Polski 18 wieku Ks. Wacław Hieronim Sierakowski, Arcybiskup lwowski, W: Tęcza (1931) nr 35.
 91. Jarzębowski L., Jurewicz F.: Polonica nie umieszczone w Bibliografii Polskiej Estreicherów. Starodruki. Cz.1 - w.XVI; cz.2 - w. XVIII. W: Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Toruńskiego 1964, 1965.
 92. Jaworski F.: Uniwersytet lwowski, Lwów 1912.
 93. Jedin U.: L'importanza del decreto tridentino sui seminari nella vita della chiesa. W: Seminarium, 15 (1963) 396-412.
 94. Jesinger A.: Franz Stephan Rautenstrauch. W: Sudetendeutsche Lebensbilder. t.2, Reichenberg (1930) s.203-208.
 95. Józefowicz J.T.: Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690 obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza historię arcybiskupstwa lwowskiego, w tejsze epoce, Lwów 1854, tłum. z języka łacińskiego przez M.Piwockiego.
 96. Jucewicz L.A.: Wspomnienia Żmudzi, Wilno 1842.
 97. Kalinka W.: Galicya i Kraków pod panowaniem austriackim, Paryż 1853.
 98. Kalla S.: Kasata Domu Lwowskiego Księży Misjonarzy za Józefa II. W: Roczniki Obydwóch Zgromadzeń św. Wincentego à Paulo, Kraków 32 (1929) nr 1-4, s.180-190.
 99. Karbowski A.: Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich, t.1-3, Petersburg-Lwów 1898-1923.
 100. Tenże: Szkoła katedralna krakowska w wiekach średnich, Kraków 1899.
 101. Kayser Ch.G.: Index Locuplerissimus Librorum, t.4, Leipzig 1934.
 102. Kawecka-Gryczowa A.: Bibliographica XVII w. W: Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej, 1930, z.2, s.103-116.

103. Kętrzyński W.: Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, t.2, Lwów 1886.
104. Kieffer M.: Polonika XVII w. nieznane Estreicherowi w Bibliotece im. Zielińskich T.P.N. W: Notatki Płockie, 1957, nr 5, s.9-12.
105. Kieniewicz S. (red.): Historia Polski, t.2, 1764-1864, Warszawa 1958.
106. Kink R.: Geschichte der kaiserlichen Universität Wien, t.1-2, Wien 1854.
107. Klawek A.: De scientiarum sacrarum in Polonia progressu. W: Collectanea Theologica, 18 (1937) 541-563.
108. Tenże: Zarys dziejów teologii katolickiej w Polsce, Kraków 1948.
109. Kłoczkowski J. (red.): Kościół w Polsce, t.1-2, Kraków 1968, 1970.
110. Korytkowski J.: Arcybiskupi Gnieźnieńscy, Prymasowie i Metropolici Polscy od roku 1000 aż do roku 1821, czyli od połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim, t.5, Poznań 1892.
111. Kot S.: Historia wychowania, t.1-2, Lwów 1934.
112. Tenże: Historia wychowania, Zarys podręcznikowy, Warszawa 1924.
113. Kotula R.: Bibliografia polskich druków lwowskich XVI-XVIII wieku, Lwów 1928.
114. Krones F.: Geschichte der Karol Franzens Universität in Graz, Graz 1886.
115. Księga pamiątkowa trzechsetlecia Zgromadzenia Księża Misjonarzy (1625-17/IV-1925), Kraków 1925.
116. Kumor B.: Dzieje ustroju kościelnego w Polsce. W: Historia Kościoła w Polsce, t.1, cz.2, Poznań-Warszawa 1974, s.241-259.
117. Tenże: Liczba alumnów w Seminarjach duchownych w Polsce w okresie pierwszego rozbioru. W: Roczniki Teologiczno-Kanoniczne, t. 19 (1972) z.2, s.192-193.
118. Tenże: Ratio studiorum w polskich seminarjach duchownych zaboru austriackiego. W: Z zagadnień kultury chrześcijańskiej. Lublin 1973, s.473-480.
119. Tenże.: Recenzja Vademecum I. Ihnatowicza. W: Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t.25 (1972), 273.
120. Tenże: Sieć seminariów duchownych ob. łac. w okresie niewoli narodowej (1772/95-1918). W: Analecta Cracovensia, t.4 (1972) s. 359-378.
121. Kumor B. i Obertyński Z. (red.): Historia Kościoła w Polsce, t. 1, cz.2, Poznań-Warszawa 1974.
122. Kupčyns. kyj C.A., Ružyckij E.J. (ed.): Katalog pergamentnych dokumenti w Centralnogo Deržavnogo Istoryčnogo Archivu USSR u Lvovi 1233-1799, Kyiv 1972.

123. Kurczewski J.: Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwo diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych, Wilno 1912.
124. Kurkowa E.: Uzupełnienia części 3 Estreichera. Z zasobów Ossolineum. W: Lwowskie Studia Biblioteczne, t.1, (1932) 121-132.
125. Kwiatkowski W.: Prymasowska kapituła i kolegiata w Łowiczu (1433-1938), Warszawa 1939.
126. Tenże: Sprawa pruskiej reorganizacji Seminarium Duchownych w Warszawie 1798-1802, Warszawa 1936.
127. Tenże: Stan świeckich seminariów duchownych św. Jana i św. Krzyża w Warszawie na przełomie XVIII i XIX w. W: Głos kapłański, 8 (1934) 449-456, 490-496, 545-550.
128. Kwolek J.: Organizacja studiów filozoficzno-teologicznych przy seminariach duchownych b. zaboru austriackiego. W: Pamiętnik IV Zjazdu w Kielcach, Kielce 1927, s.44-57.
129. Lechicki Cz.: Kościół ormiański w Polsce, Lwów 1928.
130. Tenże: Obraz Kościoła w Polsce wieków XVI-XVIII. W: Studia Historyczne, 15 (1972) z.1, s.121-132.
131. Lelewel J.: Dzieje bibliotek do Dziennika Warszawskiego, Warszawa 1827.
132. Lentner L.: Katechetik und Religionsunterricht in Österreich, t.1-2, Innsbruck-Wien-München 1955.
133. Levickij I.E.: Galicko-russkaja bibliografija XIX-go stolétija. S'uvzgljadnieniem ruskich izdanij pojavivšichsja v'ugorščině i bukovine (1801-1886), t.1, L'vov 1888.
134. Lewicki K.: Klos Ludwik L.W.: Polski Słownik Biograficzny, t.13, Wrocław 1967, s.14.
135. Liedtke A.: Początkowe dzieje seminarium chełmińskiego. W: Nasza Przyszłość, t.11 (1960) 101-188.
136. Likowski E.: Historia Unii Kościoła Ruskiego z Kościołem Rzymskim, Poznań 1875.
137. Lipski J.: Materiały do dziejów Szkolnictwa Polskiego z rękopisów muzeum XX. Czartoryskich i biblioteki Popielów w Krakowie, Kraków 1923.
138. Litak S.: Struktura i funkcje parafii w Polsce. W: Kościół w Polsce, t.2, Kraków 1970, s.261-481.
139. Lyzeum. W: Ottův slovník naučný, t.16, Praha (1900) s.502-503.
140. Lyzeum. W: Der Grosse Brackhaus Handbuch des Wissens in Zwanzig Banden, t.11, Leipzig 1932, s.718.
141. Ławrowski J.: Ogłoszenie prenumeraty na polskie tłumaczenie dzieła o Teologii Pastoralnej we Lwowie dnia 1 lutego 1813. W: Levickij I.E.: Galicko-russkaja bibliografija za 1888 r., L'vov 1888, s.3, poz.28.

142. Lempicki S.: Betański A.W. (1715-1786). W: Polski Słownik Biograficzny, t.1, Kraków 1935, s.475-477.
143. Tenże: Sp. Ks. Dr Jan Fijałek. W: Pamiętnik Literacki, 33 (1936) 1067-1074.
144. Łoziński B.: Z czasów józefińskich. W: Kwartalnik Historyczny, 19 (1905) 42-64.
145. Łoziński W.: Galicyana, Lwów 1872.
146. Łukaszewicz J.: Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim. Od najdawniejszych czasów aż do roku 1794, Poznań t. 1-4, 1849-1851.
147. Martuszkiewicz Wawrzyniec. W: AMS P II 45, N° 5 cd.
148. Mazurkiewicz K.: Benedykt Herbst. Pedagog - organizator szkoły polskiej XVI wieku. Kaznodzieja - misjonarz doby reformacji, Poznań 1925.
149. Meysztowicz V.: De Archivio Nuntiaturae Varsaviensis, Vatican 1944.
150. Tenże: Repertorium bibliographicum pro rebus polonicis Archivi Secreti Vaticani, Vatican 1943.
151. Misje ludowe Księża Misjonarzy w Polsce. W: Księga Pamiątkowa trzechsetlecia Zgromadzenia Księża Misjonarzy (1625-17/IV-1925) Kraków 1925, s.167-182.
152. Mizia T.: Szkolnictwo parafialne w czasach KEN, Wrocław 1964.
153. Młynarczyk S.: Księża profesorowie Seminarium diecezjalnego Lubelskiego w latach 1714-1864. W: Wiadomości diecezjalne Lubelskie, 1964 nr 8-12, s.257-261.
154. Müller J.: Der Pastoraltheologisch-didaktische Ansatz in Franz Stephan Rautenstrauch "Entwurf zur Einrichtung der Theologischen Schulen", Wien 1969.
155. Müller W.: Diecezje w okresie portydenckim. W: Kościół w Polsce, Kraków 1970, s.55-258.
156. Natoński B.: Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna w XVII i XVIII wieku. Nauczanie i piśmiennictwo. W: Dzieje teologii katolickiej w Polsce, t.2, cz.1, Lublin 1975, s.89-219.
157. N[owodworski M.]: Księża Misjonarze w Polsce. W: Encyklopedia Kościolna Nowodworskiego, t.14, Warszawa 1881, s.432-451.
158. Obłąk J.: O początkach Kolegium Jezuickiego i Seminarium Duchownego w Braniewie. W: Studia Warmińskie, 5 (1968) 5-41.
159. Opąłek M.: Lwowska szkoła normalna. W: Wiadomości z dziejów wychowania i szkolnictwa, 1922, s.19-22.
160. Oprawko H., Seifert-Mechowa J.: Materiały bibliograficzne XVII i XVIII wieku ze zbiorów poloników Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. W: Roczniki Biblioteczne, 4 (1960) z.3-4, s.521-581.

161. P.S. ks.: Krótka wzmianka o zgromadzeniach zakonnych w Polsce a mianowicie (...) Teatynach (...). W: Pamiętnik Religijno-moralny, t.2, Warszawa 1842, s.525-526.
162. Papée F.: Historia m. Lwowa w zarysie, Lwów-Warszawa 1924, wyd.2.
163. Pastuszka J.: Św. Augustyn jako wychowawca duchowieństwa W: Ate-neum Kapłańskie, t.26 (1930), s.146-152.
164. Pásztor L.: Archivio Segreto Vaticano, Vatican 1970.
165. Pawłowski B.: Zajęcie Lwowa 1772, Lwów 1911.
166. Pelesz J.: Geschishte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart, t.2, Wien 1880.
167. Peplowski S.: Z przeszłości Galicyi (1772-1862), Lwów 1895, wys.2.
168. Petrani A.: Kanonistyka. W: Dzieje teologii katolickiej w Polsce, t.1, Lublin 1974, s.359-399.
169. Tenże: Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX w. Lublin 1961.
170. Tenże: Szkolnictwo teologiczne w Polsce. W: Księga tysiąclecia Katolicyzmu w Polsce, cz.1, Lublin 1969, s.255-320.
171. Tenże: Szkolnictwo teologiczne w Polsce, W: Prawo Kanoniczne, 7 (1964) nr 1-2, s.127-200.
172. Piechnik L.: Akademie i uczelnie jezuickie. W: Dzieje teologii katolickiej w Polsce, t.2, cz.2, Lublin 1975, s.51-101.
173. Tenże: Jezuita a Seminarium w Kaliszu (1593-1620). W: Nasza Przeszłość, t.20 (1964) 113-147.
174. Tenże: Seminarium diecezjalne w Sandomierzu. W: Studia Theologica Varsaviensia, 8 (1970) fasc.2, s.159-229.
175. Pilichowski Cz.: Nieznane polonica w bibliotekach szwedzkich, Gdańsk 1962.
176. Przyboś A.: Akademia Krakowska w drugiej połowie w. XVII. W: Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364-1764, t.1, Kraków 1964, s.309-351.
177. Puchalski F.: Seminarium kieleckie, Kielce 1901.
178. Radkowski T.: Skarga i Herbst jako rektorzy dwóch szkół akademickich, Warszawa 1938.
179. Radziszewski F.: Wiadomości historyczne o znakomych bibliotekach publicznych i prywatnych, Kraków 1875.
180. Rąb J.: Seminarium diecezjalne w Przemyślu pod kierownictwem Książy Misjonarzy (1687-1783). W: Nasza Przeszłość, t.11 (1960) 255-359.
181. Rechowicz M. (red.): Dzieje teologii katolickiej w Polsce, t.1-2, Lublin 1974-1975.
182. Tenże: Jedność teologii i jej podział w epoce renesansu i baroku. W: Granat W.: Dogmatyka katolicka, Tom wstępny, Lublin 1965, s. 51-67.

183. Tenże: Początki i rozwój kultury scholastycznej (do końca XIV w.). W: *Dziejach teologii katolickiej w Polsce*, t.1, Lublin 1974, s.17-91.
184. Tenże: Po założeniu wydziału teologicznego w Krakowie (wiek XV). W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t.1, Lublin 1974, s. 93-148.
185. Tenże: *Sprawa Wyższego Seminarium Misyjnego dla Unitów na ziemiach dawnej Polski 1595-1819*, Kraków 1948.
186. Tenże: *Teologia pozytywno-kontrowersyjna: Szkoła polska w XVI wieku*. W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t.2, cz.1, Lublin 1975, s.33-85.
187. Tenże: *Wydział teologiczny Akademii krakowskiej w XVII i XVIII w.* W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t.2, cz.2, Lublin 1975, s.11-30.
188. Rieder I.: *Die Priesterseminarien der Erzdiöcese Salzburg*. W: Zschokke H. (red.): *Die theologischen Studien und Anstalten der Katholischen Kirche in Österreich*, Wien und Leipzig 1894, 613-669.
189. Ritzler R. et Sefrin P. (ed.): *Hierarchia Catholica*, vol.6, Patavii 1958.
190. Roubus W.: AMS II 45, k.49.
191. R[uszkiewicz] K. i S[iarkowski] W.: *Komuniści*. W: *Encyklopedia Kościelna Nowodworskiego*, t.10 (1877), s.570-568.
192. Sadowska-Skurowa H.: *Nieznane Estreicherowi polonica w zasobie starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. Cz.I w. XVI. W: *Roczniki Biblioteczne*, 2 (1958) z.1-2, s.155-188; Cz.II w. XVII-XVIII. *Roczniki Biblioteczne* 9 (1965), z.1-2, s.171-197.
193. Samsonowicz H.: *Historia Polski do roku 1795*, Warszawa 1967.
194. Sarna W.: *Biskupi przemyscy obrz. łac.*, Przemysł 1907.
195. Sarnicki C.: *Die theologische Facultät der k.k. Universität in Lemberg*. W: Zschokke H. (ed.): *Die theologischen Studien und Anstalten der Katholischen Kirche in Österreich Wien und Leipzig* 1894, s.298-307.
196. Savio P.: *De actis Nuntiaturae Poloniae*, Vatican 1947.
197. Schindler J.: *Geschichte der theologischer Facultat an der k.k. Karl Ferdinands - Universität in Prag*. W: Zschokke H. (ed.): *Die theologischen Studien und Anstalten der Katholischen Kirche Österreich, Wien und Leipzig* 1894.
198. Schletz A.: *Działalność kulturalna misjonarzy polskich w latach 1651-1864*. W: *Polonia Sacra* 1957, nr 2-3, s.263-300.
199. Tenże: *Działalność Naukowo-Oświatowa ks. Józefa Jakubowskiego*, Lwów 1939.
200. Tenże: *Działalność Zgromadzenia Misji w Tykocinie na polu oświaty (1769-1864)*. W: *Nasza Przeszłość*, t.11 (1960) 361-458.

201. Tenże: Laws (Lave, Laus, Ławs) Ignacy Alojzy. W: Polski Słownik Biograficzny, t.16, Wrocław 1971, s.587.
202. Tenże: Słownik Biograficzny Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Polsce (1651-1951), t.1-2, Kraków 1957 (maszynopis).
203. Tenże: Życiorysy członków obydwu rodzin św. Wincentego à Paulo w Polsce, z.3, Kraków 1956.
204. Semkowicz W.: Fijałek Jan x. W: Polski Słownik Biograficzny t.6, Kraków 1946, s.441-443.
205. Seppelt F., Löffler K.: Dzieje papieży od początków Kościoła do czasów dzisiejszych. Uzupełnił do rzeczy polskich dr T.Silnicki, Poznań (1936).
206. Skoczek J.: Dotychczasowy stan badań nad historią Lwowa, Lwów 1925.
207. Tenże: Dzieje lwowskiej szkoły katedralnej, Lwów 1929.
208. Skubała-Tokarska Z. i Tokarski Z.: Les universités polonaises (tłum. A.Weinberg), Varsovie 1959.
209. Tychże: Polish universities, Warsaw 1959.
210. Tychże: Polonische Universitäten (tłum. H.Siernakiewicz), Warschau 1959.
211. Tychże: Polskie universitety (tłum. A.Majskiej), Varšava, 1960.
212. Tychże, Uniwersytety w Polsce, Warszawa 1972.
213. Słownik Historii Polski, Warszawa 1973, wyd.6.
214. Smoleński W.: Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII. Studia historyczne, Warszawa 1949, wyd.3.
215. Sokołowski A.: Dzieje porobiorowe narodu polskiego, t.1-2 (Warszawa 1904).
216. Summarium rationum academiae J. Casimiro per S.J. ad effectum erigendae Universitatis, (b.m. i roku wyd.).
217. Summaryusz cały sprawy Akademii Jezuickiej we Lwowie, (b.m. wyd.), 1760.
218. Szanderowska E.; Rudnicka J.: Stare druki z kolekcji Antoniego Filcka w Bibliotece Narodowej. W: Przegląd Humanistyczny, 3 (1959) nr 1, s.175-189.
219. Sz[elewski J.]: Benedykt Herbst katecheta z XVI-go wieku, Warszawa 1860.
220. Szostkiewicz Z.: Katalog biskupów obrz. łac. przedrozbiorowej Polski, (Rzym 1954).
221. Szurek S.: Kapituła lwowska w latach 1727-1763. W: Pięćsetna rocznica założenia Kapituły Metropolitalnej Lwowskiej obrz. łac. (23 XI 1429 - 23 XI 1929), Lwów 1930, s.87-134.
222. Tenże: Kapituła łacińska we Lwowie w latach 1727-1763, Lwów 1930.
223. Tenże: Książd Szczepan Mikulski Archidiakon lwowski (ur. 1714 + 1783), Lwów 1931.

224. Tenże: Nasz synod a nasza przeszłość. W: Gazeta Kościelna 37 (1930) 381-382, 392-393, 404-405, 426-427, 442-444, 475-477, 502-503, 510-511, 539-540, 587-588, 38 (1931) 4-6.
225. Tenże: O Misjonarzach lwowskich. W: Gazeta Kościelna, 41 (1934) 505-506.
226. Tenże: Seminarium arcybiskupa Wyzyckiego we Lwowie. W: Collectanea Theologica, 15 (1934) 245-251.
227. Tenże: Seminarium katedraalne we Lwowie, Lwów 1932.
228. Tenże: X. Szczepan Mikulski archidiakon lwowski. W: Gazeta Kościelna, 37 (1930) 558-559, 571-573.
229. Tenże: Ustawy synodów lwowskich z lat 1564, 1593, 1641, 1765, Lwów 1931.
230. Szydelski S.: Archidiecezja lwowska na synodzie w r. 1641, Lwów 1910.
231. Tenże: Arcybiskup Sierakowski i szkoły parafialne w archidiecezji lwowskiej, Lwów 1911.
232. Tenże: Konstanty Zieliński Arcybiskup lwowski, Kraków 1910.
233. Tenże: W pięćsetną rocznicę Kapituły lwowskiej. W: Gazeta Kościelna, 37 (1930) 16-18, 30-31, 42-43, 51-53, 66-67, 77-78, 90-91, 104-105.
234. Tenże: Założenie pierwszego seminarium duchownego we Lwowie. W: Gazeta Kościelna, 16 (1908) 599-602, 612-614, 622-624.
235. Szymbor W.: Trzy lata w życiu ks. Śliwickiego 1732-34. W: Roczniki obydwóch Zgromadzeń św. Wincentego à Paulo, 15 (1909) 247-262.
236. Śliwa T.: Kościół prawosławny w Rzeczypospolitej w latach 1596-1696. W: Historia Kościoła w Polsce, t.1, cz.2, Poznań-Warszawa, 1974, s.309-323.
237. Śmidoda F.: Misje ludowe dawnej Polskiej prowincji Zgromadzenia XX. Misjonarzy. W: Roczniki obydwóch Zgromadzeń św. Wincentego à Paulo, 41 (1938) 69-77.
238. Świętochowski R.: Domsłowaski Bernard Franciszek. W: Polski Słownik Biograficzny, t.5, Kraków 1939, s.321.
239. Tenże: Szkolnictwo teologiczne dominikanów. W: Dzieje teologii katolickiej w Polsce, t.2, cz.2, Lublin 1975, s.211-285.
240. Świtniewski S.: Historia Kościoła św. Wojciecha we Lwowie, Lwów 1933.
241. Tarnowski M.: Studia alumnów józefińskiego seminarium generalnego o.ł. we Lwowie (1783-179). W: Gazeta Kościelna, 25 (1918) 290-292; 304-306; 317-320, 343-344, 352-355, 378-380.
242. Tenże: Zarząd józefińskiego seminarium generalnego o.ł. we Lwowie (1783-179). W: Gazeta Kościelna, 25 (1918) 410-412, 422-424.
243. Tittel J.: Geschichte der theologischen Facultät in Olmütz. W: Zschokke H. (red.): Die theologischen Studien und Anstalten der

- Katholischen Kirche in Österreich, Wien und Leipzig 1894, s.308-345.
244. Tokarz W.: Galicya w początkach ety Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783, Kraków 1909.
245. Trypućko J.: Polonica vetera upsaliensia. Catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne des XVe, XVIe, XVIIe, et XVIIIe siècles conservés à la Bibliothèque de l'Université Royale d'Upsala, Uppsala 1958.
246. Turska J.: Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, t.1, Wrocław 1948.
247. Twardowski K.: Die Universität Lemberg, Wien 1907.
248. Umiński J.: Historia Kościoła, t.2, Opole 1960, wyd.4.
249. Urban J.: W setną rocznicę przybycia jezuitów do Galicji. W: Przegląd Powszechny, t.245/46 (1920) 321-332.
250. Urban W.: Ks. Prof. Szczepan Szydelski, Rzym 1969.
251. Vezzosi A.F.: I scrittori de' Chierici Regolari detti Teatini, t. 1-2, Roma 1780.
252. Wadowski J.A.: Wiadomość o profesorach Akademii Zamojskiej, Warszawa 1899-1900.
253. Wappler A.: Geschichte der theologischen Facultät der k.k. Universität zu Wien, Wien 1884.
254. Wąsowicz M.: Materiały do dziejów Polski w Centralnych Historycznych Archiwach Państwowych we Lwowie i Kijowie. W: Archeion, t. 33 (1960) 99-126, 244-246.
255. Wereszycki H.: Historia Austrii, Wrocław 1972.
256. Wiadomości o Uniwersytecie Lwowskim. W: Rozmaitości (Lwowskie) Nr 18, 1832, s.157.
257. Winter E.: Der Josefismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreich 1740-1848. Brün-München-Wien 1943.
258. Worotyński W.: Seminarium główne w Wilnie. Powstanie i pierwszy okres dziejów 1803-1816, Wilno 1935.
259. Wurzbach Ch.: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, t.1-60, Wien 1856-1891.
260. Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918-1933, Lwów 1934.
261. Wyhowska W.: La formazione dell'Università di Leopoli alla luce dei documenti dell'Archivio Orsini di Roma. W: "Antemurale", 6 (1960-1961) 99-108.
262. Wysocki S.: Seminarium zamkowe w Krakowie, jego dzieje i ustrój, Lwów 1910.
263. Zachariasiewicz F.: Historia kapituły łacińskiej lwowskiej. W: Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy, 6 (1838) z.3, s.125-138; z. 4, s.134-142; (1839) z.1, s.103-106; z.2, s.88-92; z.3, s.79-85; z.4, s.100-108.

264. Tenże: Wiadomość o Ormianach w Polsce. W: Biblioteka Naukowego Zakładu im. Ossolińskich, t.1 (1842) 64-92.
265. Tenże: Wiadomość o Ormianach w Polsce. W: Czasopismo naukowe Zakładu narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, t.2 (1842) 59-112. Mb. Jest to ciąg dalszy artykułu w/w poz. 264.
266. Zachorowski S.: Rozwój i ustrój kapituł w wiekach średnich, Kraków 1912.
267. Zajączkowski S.: Archiwum Archidiecezjalne obrządku łacińskiego we Lwowie, Lwów 1932.
268. Tenże: Archiwum Kapituły Łacińskiej we Lwowie, Lwów 1923.
269. Zalewski L.: Biblioteka seminarium duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej, Warszawa 1926.
270. Załęski S.: Historia zniesienia jezuitów w Polsce i ich zachowanie na Białej Rusi, Lwów 1875.
271. Tenże: Jezuiti w Polsce, t.4, cz.2, Kraków 1904.
272. Tenże: OO. Jezuiti we Lwowie, Lwów 1880.
273. Z[aremba] A.: Teatyni. W: Encyklopedia Kościelna Nadworskiego, t.28 (1905) 259-264.
274. Zdanowski J.: Seminarium duchowne w Kielcach, Kielce 1927.
275. Zschokke H.: Die Lemberger Jesuiten-Universität (1661-1773). W: Zschokke H. (ed.): Die theologischen Studien und Anstalten der Katholischen Kirche in Österreich, Wien und Leipzig 1894, s. 295-298.
276. Zschokke H. (ed.): Die theologischen Studien und Anstalten der Katholischen Kirche in Österreich, Wien und Leipzig 1894.

Wykaz nazw i skrótów instytucji

AD Lw.	- Archiwum Dominikanów, Lwów
ADP	- Archiwum Diecezji Przemyskiej, Przemysł
ADW	- Archiwum Diecezji Warszawskiej, Warszawa
AGT	- Archivio Generale Teatino, Rzym
AK Kr.	- Archiwum Konsystorza Krakowskiego, Kraków
AK Lw.	- Archiwum Konsystorza Lwowskiego Obrządku Łacińskiego
AKŁ Lw.	- Archiwum Kapituły Łacińskiej Lwowskiej
AMS	- Archiwum Misjonarzy w Krakowie na Stradomiu
ANP	- Archiwum Instytutu Wydawniczego "Nasza Przeszłość"
APF	- Archiwum Sacrae Congregationis de Propaganda Fide
AP Lw.	- Archiwum Państwowe we Lwowie
APW	- Archiwum Parafialne, Węgrów
ARSI Polonia	- Archiwum Romanum Societatis Iesu
ASV	- Archiwum Secretum Vaticanum

ASV. N. Pol.	- Archiwum Secretum Vaticanum, Archivio della Nuntiatura di Polonia
ASV. NV	- Archiwum Secretum Vaticanum, Archivio della Nuntiatura di Polonia
AU Lw.	- Archiwum Uniwersytetu, Lwów
BD Kr.	- Biblioteka Dominikanów, Kraków
BN Wwa	- Biblioteka Narodowa, Warszawa
BPAN Kr.	- Biblioteka Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Krakowie
BS Lubl.	- Biblioteka Seminarium Duchownego, Lublin
BS Włoc.	- Biblioteka Seminarium Duchownego Włocławek
Ossol.	- Polska Akademia Nauk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
ÖNB-A	- Österreichische Nationalbibliothek Archiv, Wiedeń
ÖSAW:	- Österreichische Statsarchiv, Wiedeń
St. Hof-Kom.	- Studien Hof-Kommission

Wykaz skrótów tytułów czasopism

Arch.Bibl.Muz.Kość.	- Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne, Lublin
Aten. Kapł.	- Ateneum Kapłańskie, Włocławek
Collect. Theol.	- Collectanea Theologica, Warszawa
Gaz. Kość.	- Gazeta Kościelna, Lwów
Mies. Kat. i Wych.	- Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy, Lwów
Pam. Lit.	- Pamiętnik Literacki, Lwów
Przegl. Pow.	- Przegląd Powszechny, Kraków
Przyjaciel Chrześ.Prawdy	- Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy, Przemysł
Roczn. Obydwoh Zgrom.	- Roczniki Obydwoh Zgromadzeń św. Wincetego à Paulo, Kraków
Stud. Theol. Vars.	- Studia Theologica Varsaviensia, Warszawa
Stud. Warm.	- Studia Warmińskie, Olsztyn

Wykaz innych skrótów

Add.	- Additamenta
Enc. Kość. Nowod.	- Encyklopedia Kościelna Nowodworskiego, Warszawa
p. 2.	- paginacja żywa (oryginału)

1. ZAJĘCIA Z KATECHETYKI W POZASEMINARYJNYCH SZKOŁACH LWOWA?

Kształceniem teologicznym lwowskiego duchowieństwa diecezjalnego obrządku łacińskiego zajmowały się: szkoła katedralna, dwie szkoły jezuickie oraz dwa seminaria diecezjalne. Dzieje tych uczelni zazębiały się o siebie. I tak - szkoła katedralna rozpoczęła swe istnienie ok. 1455 r. i zakończyła swą działalność w drugiej połowie XVIII w.¹. Kolegium jezuickie, erygowane w 1648 r., zostało przekształcone w Akademię na mocy dekretu króla Jana Kazimierza w 1661 r., chociaż z wykonaniem królewskiej woli były trudności. Pełne prawa uniwersyteckie szkoła jezuicka w Lwowie otrzymała dopiero w 1759 r. Jako uczelnia zrównana z akademiami w Krakowie, Zamościu i Wilnie istniała do 1773 r.² Na przestrzeni tego okresu powstały we Lwowie kolejno dwa diecezjalne seminaria duchowne: katedralne oraz arcybiskupa Wyżycznego.

W niniejszym rozdziale będzie mowa o zajęciach z katechetyki w trzech pierwszych wymienionych szkołach, które tu zostały objęte wspólną nazwą "pozaseminaryjne szkoły Lwowa".

1.1. Lwowska szkoła katedralna

Początków katechetycznego kształcenia kleru we Lwowie należy szukać w szkole katedralnej założonej tu ok. 1455 r.³.

Lwowska szkoła katedralna nazywała się także szkołą metropolitalną lub miejską; miejską dlatego, że Rada Miejska, która ją subsydiowała, miała prawo i obowiązek przedstawiania kapitule lwowskiej kandydata na rektora tejże szkoły. Nazywano ją także szkołą metropolitalną, ponieważ kapituła lwowska decydowała, czy przedstawiony jej przez Radę Miejską kandydat może pełnić obowiązki rektora. To uzgodnienie pochodziło stąd, iż każdorazowy rektor lwowskiej szkoły katedralnej zo-

¹ J. Skoczek: "Dzieje lwowskiej szkoły katedralnej", Lwów 1929, s.307.

² L. Finkel: "Historia Uniwersytetu Lwowskiego", Lwów 1894, s.27-30.

³ J. Łukaszewicz: "Historija szkół w Koronie i w Wielkiem Księstwie Litewskim, od najdawniejszych czasów aż do r. 1794", t.3, Poznań 1851, s.461; J. Skoczek, dz. cyt., s.59 oraz 41-64.

stawał członkiem kapituły. Jeżeli kapituła uznała, że kandydat lub nawet rektor nie może być jej członkiem, automatycznie nie mógł on pełnić obowiązków rektora w szkole, i Rada Miejska musiała szukać innego kandydata na to stanowisko⁴. Współodpowiedzialność Rady Miejskiej i kapituły lwowskiej za szkołę katedralną we Lwowie przyczyniała się w jakimś stopniu do utrzymania poziomu naukowego szkoły. Rada Miejska i kapituła bowiem zabiegały o to, aby - dzięki wybitnym nauczycielom - szkoła, obok Akademii Krakowskiej i Zamojskiej, cieszyła się sławą. Kapitulę nadto zależało, by w jej gronie byli ludzie świątliwi; właśnie w omawianym tu okresie historycznym kapituły sprawowały poważne funkcje nie tylko w życiu kościelnym, ale i polityczno-społecznym⁵.

Szkoła katedralna we Lwowie była szkołą wyższą w znaczeniu tamtych czasów, ponieważ pozostawała w zależności od Akademii Krakowskiej⁶. Widocznie ta zależność miała znaczenie dla istnienia i rozwoju lwowskiej szkoły katedralnej, skoro po dwóch wiekach istnienia szkoły Rada Miejska w liście do rektora Akademii Krakowskiej napisała: "Co w mieście naszym jest ozdoby nauką, to z obfitych źródeł tej (krakowskiej) akademii czerpiemy... Senat nasz, rzecz znana, składa się w większej części z uczniów tej (krakowskiej) akademii"⁷.

Lwowską szkołą katedralną kierował rektor. Był nim zawsze, zgodnie z dekretem erekcyjnym, absolwent Akademii Krakowskiej⁸: bakałarz, magister lub doktor⁹. Między nimi byli tacy naukowcy, jak: ks. Benedykt Herbst, ks. Jan Urszyn (Leopolita) i inni¹⁰.

Zdaniem Józefa Skoczka - autora monografii o lwowskiej szkole katedralnej - uczelnia ta przede wszystkim miała za zadanie przygotować

⁴ T.Pirawski: "Relatio status almae Archidioecesis Leopoliensis", wydał C.I.Heek, Leopoli 1893, s.54, 89-90.

⁵ S.Szurek: "Kapituła łacińska we Lwowie w latach 1727-1763", Lwów 1930; S.Szydelski: "W pięćsetną rocznicę kapituły lwowskiej". W: "Pięćsetna rocznica założenia Kapituły Metropolitalnej Lwowskiej obrz. łac.", Lwów 1930; S.Zachorowski: "Rozwój i ustrój kapituł w wiekach średnich", Kraków 1912.

⁶ Szkoła katedralna we Lwowie była tzw. kolonią akademicką Akademii Krakowskiej. Kolonie akademickie Akademii Krakowskiej były to szkoły podległe bezpośrednio jej wpływom naukowym i administracyjnym. Szkoły te scalał jednolity aparat administracyjny uwzględniający hierarchiczne podporządkowanie szkół niższych wyższym. Koloniami Akademii Krakowskiej były np. kolegium w Poznaniu, szkoła katedralna we Lwowie, gimnazjum akademickie w Chełmnie, Akademia w Zamościu itd. Zob. A.Przyboś: "Akademia Krakowska w drugiej połowie w. XVII". W: "Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364-1764", t.1, Kraków 1964, s.346-348; S.Kot: "Historia wychowania", t.1, Lwów 1934, s.268-272.

⁷ L.Finkel, dz. cyt., na s.11. Autor przytacza powyższą wypowiedź Rady Miejskiej Lwowa w cudzysłowie, ale bez podawania jej źródła.

⁸ T.Pirawski, dz. cyt., s.89.

⁹ J.Łukaszewicz, dz. cyt., t.3, s.466; L.Finkel, dz. cyt., s.7.

¹⁰ J.Skoczek, dz.cyt., s.176-279. Autor podaje tu nazwiska rektorów lwowskiej szkoły katedralnej i omawia ich działalność.

kandydatów do kapłaństwa, dlatego obok tzw. septem artes liberales, właściwych szkołom katedralnym, była tam wykładana także teologia¹¹. Podobnego zdania jest również ks. Szczepan Szydelski¹². Jednak przebadany przez J. Skoczka materiał źródłowy nie daje pełnego programu pedagogiczno-dydaktycznego uczelni, a odszukane informacje nie mówią o zajęciach z teologii pastoralnej czy z katechetyki¹³. Na ich temat również nic nie mówią cytowane już rozprawy: S. Szydelskiego, J. Łukaszewicza, S. Kota, L. Finkla, które mniej szczegółowo, acz na podstawie źródeł, omawiają szkołę katedralną we Lwowie.

Brak w opracowaniach dziejów lwowskiej szkoły katedralnej informacji na temat zajęć z katechetyki nie wyklucza ich istnienia w programie.

Analiza dostępnego materiału odnośnie do programu kształcenia teologicznego w innych szkołach katedralnych, pozostających w zależności od Akademii Krakowskiej podobnie jak i lwowska szkoła katedralna, pozwala stwierdzić, że szkoły katedralne miały m.in. przygotować przyszłych duszpasterzy oraz nauczycieli szkół parafialnych do wypełniania obowiązku katechizowania dzieci¹⁴. Pomocą dydaktyczną w tym względzie mogła być trzecia i czwarta część podręcznika św. Grzegorza Wielkiego pt. "Liber regulae pastoralis", który traktuje o metodach nauczania i przewodnictwa duchowego, przydatnych zarówno do katechizowania, jak i do głoszenia kazań¹⁵. Zdaniem księdza biskupa Mariana Rechowicza, podręcznik św. Grzegorza Wielkiego mógł być używany w krakowskim ośrodku szkolenia teologicznego w omawianym tu okresie historycznym, ponieważ był nakazany przez przepisy kościelne i znajdował się w krakowskiej bibliotece (Pol I 128 z XV w.). Podręcznik ten znajdował się także w innych polskich bibliotekach z okresu od XII do XV w., a mianowicie: w gnieźnieńskiej (T 72 z XII w.), poznańskiej (L 48 z XIII w. i XIV w.), płockiej (V 66 z XIV w.), pelplińskiej (S 6 z XIV w.)¹⁶; nie

11 Tanże, s. 66.

12 S. Szydelski: "Założenie pierwszego seminarium duchownego we Lwowie", W: "Gazeta Kościelna", 16 (1908), s. 600.

13 J. Skoczek, dz. cyt., s. 70.

14 M. Rechowicz: "Po założeniu Wydziału Teologicznego w Krakowie (wiek XV)". W: "Dzieje teologii...", t. 1, Lublin 1974, s. 98-99, 110, 135-136 i n.; tenże: "Teologia pozytywno-kontrowersyjna: "Szkoła polska w XVI wieku". W: "Dzieje teologii...", t. 2, cz. 1, Lublin 1975, s. 81-82; tenże: "Wydział teologiczny Akademii Krakowskiej w XIII i XVIII w.". W: "Dzieje teologii...", t. 2, cz. 2, s. 26-28; tenże: "Początki i rozwój kultury scholastycznej (do końca XIV w.)". W: "Dzieje teologii...", t. 1, s. 46-62, 79-81; S. Kot: "Historia wychowania. Zarys podręczny", Warszawa 1924, s. 219.

15 Grzegorz Wielki: "Liber regulae pastoralis", przekład ks. J. Czuja: "Księga Reguły Pastorskiej", Poznań 1948, s. 83-253.

16 M. Rechowicz: "Początki i rozwój kultury scholastycznej...". W: "Dzieje teologii...", t. 1, s. 61-62.

wiadomo jednak, czy znajdował się w lwowskiej bibliotece kapituły, szkoły katedralnej lub innej tamtejszej instytucji. Dziś można powiedzieć, że chociaż lwowska szkoła katedralna, podobnie jak inne szkoły tego typu w Polsce i w świecie, była obowiązana do korzystania z podręcznika św. Grzegorza Wielkiego, nie można jednak na razie stwierdzić, czy rzeczywiście z niego korzystała, ponieważ brakuje inwentarzy lwowskich zbiorów bibliotecznych, przy pomocy których można by było znaleźć takie potwierdzenie, jakie znalazł ks. bp. M. Rechowicz dla ośrodków szkolenia teologiczno-duszpasterskiego w Gnieźnie, Poznaniu, Płocku i Pelplinie.

Inną pomocą tego typu mogły być "Pisma katechetyczne" św. Augustyna, a mianowicie: "De catechizandis rudibus", "Sermo de Symbolo ad catechumenos", "Enchiridion Laurentium sive de Fide, Spe et Caritate", "De Fide et operibus", "De agone Christiano", a także "De Doctrina Christiana" i "De magistro". Rozprawy te są uważane za najżywotniejsze w dziejach literatury teologicznej. Wyłożone w nich zasady pedagogiczno-dydaktyczne bywają także dziś przytaczane przez pisarzy¹⁷. Wymienione pisma bywały drukowane przez różne instytucje w samostatnych tomikach albo w ramach zbioru wszystkich dzieł św. Augustyna. Drukowano je także w okresie dziejów kształcenia katechetycznego, o którym traktuje niniejsza dysertacja. Na przykład: Amerbach, Bazylea 1506 - tomów dziewięć in folio; Benedyktyni, Paryż 1679-1700 - tomów jedenastu; Leclerc' Amiens 1700-1703 - tomów jedenastu; itd. Nie udało się jednak znaleźć informacji, że tymi właśnie dziełami katechetycznymi św. Augustyna posługiwano się wtedy w lwowskich szkołach kształcących przyszłych duszpasterzy.

O wiele bliższy naszym czasom jest podręcznik biskupa Marcina Szyszkowskiego pt. "Catechismi seu Doctrinae christianae, pueris ac rudibus, practicus modus"¹⁸. Był on w powszechnym użyciu - jak o tym

¹⁷ Np. F. Eggersdorfer: "Der hl. Augustinus als Pädagoge", Freiburg 1907; J. Pastuszka: "Św. Augustyn jako wychowawca duchowieństwa". W: "Ateneum Kapłańskie", 16 (1930) t.26, s.146-152; W. Budzik: "Katechetyka św. Augustyna i nasze katechizmy", tamże, s.153-160; A. Exeler: "Wesen und Aufgabe der Katechese", Freiburg-Basel-Wien 1966, s.96, 134, 182, 225; A. Etcheagaray Cruz: "La riflessione di Sant Agostino sulla Pastorale catechetica". W: "Storia della Catechesi", Roma 1965, s.138-148; W. Budzik, przełożył na język polski "De catechizandis rudibus" i ogłosił drukiem najpierw w "Miesięczniku Katechetycznym i Wychowawczym" w latach 1927-1928, a następnie w wydaniu książkowym w 1929 i 1952 r.

¹⁸ M. Szyszkowski: "Compendium Doctrinae Christianae cui accesserunt catecheses et modus christianam doctrinam tradendi. Omnibus qui curam gerunt animarum, cum primis necessarius". W: Reformationes generales ad clerum et populum Dioecesis Cracovien. pertinentes... Martino Szyszkowski... episcopo Crac. duce sever. in Synodo Dioecisana sancitae et promulgatae A^o M.DC.XXI die decima Februar", s. 1-81.

świadczą liczne jego wydania¹⁹ oraz uchwała synodu krakowskiego z 1621 r., nakazująca pod obowiązkiem posłuszeństwa klerowi diecezji krakowskiej stosowanie zawartych w nim przepisów i wskazań w praktyce duszpasterskiej²⁰. Powyższa uchwała została potwierdzona przez synod diecezjalny w 1643 r.²¹. Zdaniem Z. Bielawskiego, podręcznik M. Szyzkowskiego jest dla Polski tej miary, co dla krajów niemieckich dzieło pt. "Pastorale ad usum romanum accommodatum", wydane w Ingolstadt 1629 r., albo tej miary co "Instrukcja katechetyczna" papieża Benedykta XIII, przepisana dla Włoch i krajów misyjnych²². Ta ranga podręcznika M. Szyzkowskiego wśród pomocy dydaktycznych katechetycznego kształcenia duchowieństwa nie mogła być obojętna profesorom Akademii czy szkoły katedralnej w Krakowie, a tym samym profesorom lwowskiej szkoły katedralnej, skoro byli oni absolwentami Akademii Krakowskiej.

Wydaje się, że na razie można przyjąć za dość prawdopodobne, iż we lwowskiej szkole katedralnej pomocami do katechetycznego kształce-

Cd. przyp. ze str.44

Nb. W literaturze spotyka się na określenie tej samej materii różne tytuły, dlatego należy tu wyjaśnić co następuje. Dzieło pt. "Reformationes generales..." zawiera w sobie: "Doctrina Christiana", s.1-13. Treść tego rozdziału bywa także tytułowana: "Compendium Doctrinae Christianae". Następnie dzieło pt. "Reformationes generales..." posiada rozdział pt. "Catecheses, s.14-15. Treść tego rozdziału nosi także tytuł: "Doctrina Christiana, seu Admonitio brevis Christiano populo in ecclesia tradenda, et proponenda. Wreszcie jako trzecia nas interesująca pozycja - rozdział w zbiorze "Reformationes generales..." występuje: "Modus tradendi Doctrinam Christianam", s.47-81. Treść pozycji - rozdziału nosi także tytuł: "Catechismi, seu doctrinae christianae, pueris ac rudibus tradendae, practicus modus". Wszystkie trzy pozycje - rozdziały M. Szyzkowski w "Reformationes generales..." objął tytułem nadrzędnym: "Compendium Doctrinae Christianae cui accesserunt catecheses et modus christianam doctrinam tradendi. Omnibus qui curam gerent animarum, cum primis necessarius". We wzmiankowanym zbiorze "Reformationes generales..." znajdują się jeszcze inne pozycje - rozdziały, ale te nie wchodzą w zakres niniejszej dysertacji.

¹⁹ Z. Bielawski: "Pedagogika religijno-moralna (Katechetyka)", Lwów 1934, s.28.

²⁰ "...si catecheses, et documenta quaedam salutaria, et praeterea modum tradendae cum fructu Doctrinae Christianae, hic praescriberemus Vobisque afferremus. Proinde omnes Vos in Domino hortamur, mandamusque in virtute Sanctae obedientiae, ut ipsi hanc Doctrinam amplexi, ..." (s.1); "...Statuimus, ut in omnibus scholis Dioecesis nostrae Catechismus parvus, a nobis traditus, doceatur, saltem biuo, singulis hebdomadis; Sabbato, et die Dominico, vel festo occurrente solenni; eumque pueri ediscant memoriter. Porro ad declarandum, Praeceptores utantur ad captum discipulorum Catechismo Romano, vel alio Catechismo maiori Petri Canisi. Modum vero tradendi catechismi sequantur eum, qui a nobis traditus est, nec in eo mutetur quidpiam, nec alia forma eius tradendi unquam praescribatur: curetur autem diligenter, ut pueri memoriter illum et expedite recitent..." (s.45). (M. Szyzkowski: "Reformationes generales...").

²¹ Synodus Dioecesana ab Petro Gembicki episcopo Cracowien. Duce Severiae celebrata anno 1643, s.40.

²² S. Szydelski: "Założenie...", s.600.

nia duchowieństwa były podręczniki takich autorów, jak: św. Grzegorza Wielkiego, św. Augustyna, bpa M. Szyszkowskiego, a może i innych.

1.2. Kolegium i Akademia jezuicka

We Lwowie, obok szkoły katedralnej, która - zdaniem Szydelskiego - do 1641 r. była główną szkołą wychowującą przyszłych księży diecezjalnych²³, istniały kolejno dwie dalsze szkoły, zajmujące się m.in. kształceniem kandydatów do kapłaństwa. Były to: kolegium i Akademia Lwowska. Obie szkoły prowadzili jezuiti.

W niniejszym paragrafie zostanie omówiona geneza tych szkół, a następnie zagadnienie zajęć z katechetyki w obydwóch szkołach. Do łącznego traktowania kolegium i Akademii Lwowskiej skłania fakt, że miały one identyczny program kształcenia teologicznego swych słuchaczy²⁴. Wydawało się przeto zbędne omawianie sukcesywnie programu obydwu szkół w celu ustalenia w nich zajęć z katechetyki.

Po synodzie prowincjonalnym lwowskim z 1564 r. arcybiskup Jan Dymitr Solikowski (1583-1603) postanowił obok szkoły katedralnej otworzyć we Lwowie seminarium duchowne, wspólne dla całej metropolii²⁵. Mogło się wydawać, że arcybiskup będzie mógł łatwo zrealizować swoje postanowienie za pomocą fundacji biskupów metropolii oraz sił naukowych jezuitów²⁶. Jezuiti bowiem pracowali we Lwowie już od 1584 r., zaś od 1590 r. mieli własny dom, tzw. rezydencję²⁷, a w nim wystarczająco przygotowanych do prowadzenia wykładów ludzi, takich jak np. ks. Jakub Wujek (biblista), ks. Stanisław Grodzicki (znany teolog), ks. Marcin Latern (kaznodzieja i spowiednik wojsk i króla Stefana Batorego) i inni²⁸. Tymczasem starania arcybiskupa J.D. Solikowskiego trwały przez wiele lat, i to bez skutku²⁹. Wobec tego jezuiti, którzy w la-

²³ S. Szydelski: "Założenie...", s. 600.

²⁴ Kolegium, a potem Akademia organizowały zajęcia według "Ratio studiorum" albo inaczej "Ordynacji studiów" nadanej przez generała zakonu jezuickiego Klaudiusza Akwawiewę w 1591 r. Pewne zmiany wprowadzono w 1740 r., ale nie dotyczące wydziału teologicznego. Nowe "Ratio studiorum" ogłosił generał Wawrzyniec Ricci w dniu 2 II 1760 r. Zob. S. Bednarski: "Dzieje kulturalne jezuickiego kolegium we Lwowie w XVII i w XVIII w.", W: "Pamiętnik Literacki", t. 33 (1936) 3-5.

²⁵ T. Długosz: "Seminaria duchowne we wschodniej Polsce do 1800 r.", W: "Collect. Theol.", 16 (1935), s. 14.

²⁶ S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s. 10.

²⁷ S. Załęski: "OO. Jezuiti we Lwowie", Lwów 1800, s. 2 i 32.

²⁸ Tamże, s. 2-8.

²⁹ T. Długosz: "Relacje Arcybiskupów Lwowskich 1595-1794", Lwów 1937, s. 4, 8, 9, 25, 188.

taoh 1585-1600 organizowali niekiedy kursy dokształcające dla kleru³⁰, a w 1600 r. na życzenie tegoż arcybiskupa prowadzili w swoim domu wykłady z teologii moralnej dla duchowieństwa diecezjalnego³¹, widząc konieczność szkoły teologicznej - różnej od szkoły katedralnej we Lwowie - otworzyli w 1608 r. kolegium³².

Między kolegium a szkołą katedralną zaistniała rywalizacja i spory³³, mimo że istniała umowa między ich władzami kierowniczymi. Na mocy tej umowy, podstawowe wykształcenie (ortografia, etymologia...) miała dawać tylko szkoła katedralna, natomiast dalsze - kolegium. Do szkoły katedralnej mieli uczęszczać wszyscy, natomiast do kolegium mieli być przyjmowani tylko ci, którzy złożyli egzamin i otrzymali wyraźną zgodę rodziców. We wszystkich nowych sprawach, które zaistniałyby po zawarciu umowy, rektorzy obydwu szkół mieli się z sobą porozumiewać³⁴. Szkoła katedralna miała skupiać uczniów, pochodzących z miast i wsi; kolegium natomiast - młodzież szlachecką i mieszczańską, rzadziej plebejską³⁵. Szkoła katedralna chciała sobie zabezpieczyć przewagę nad kolegium liczbą uczniów, ponieważ przyjmowała ich bez egzaminów. Jednak w praktyce bywało często inaczej, stąd powstawały spory między władzami obydwu szkół. Ponadto do kolegium uczęszczali także klerycy katedralni³⁶, albowiem w szkole tej wykładano nie tylko tzw. sztuki wyzwolone, ale także teologię mcralną, polemiczną, a potem również scholastyczną³⁷.

30 Rkps Archiwum Romanum Societatis Iesu, Polonia 50 f. 65 (45).

31 Rkps Österreichische Nationalbibliothek - Archiv: M. Wielewicz: "Historia Collegii Leopoliensis Societatis Iesu manu propria Mathiae Wielewicz pro tunc (1664) rectoris diligentissime collecta ... ad annum 1665, quo anno obdormivit in Domino", s.32, sygn. 11.988.

Nb. S. Załęski: "Jezuici w Polsce", t.4, cz.1, Kraków 1905, s. VII podaje: Jan Wielewicz.

32 J. Józefowicz: "Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690 obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej, a zwłaszcza historię arcybiskupstwa lwowskiego w tejże epoce", Lwów 1854, s.31: Barącz Sadok: "Pamiętniki dziejów polskich", Lwów 1855, s.9-13.

33 S. Załęski: "00. Jezuici we Lwowie", s.43; S. Skoczek, dz. cyt., s. 303-308.

34 "Leopoliensis informatio super dubio utrum constet de iure quaesito Universitatis Cracoviensis, ad Scholam Metropolitanam Leopoliensis, uti et tanquam coloniam suam academicam nunquam in controversiam vocato?", (Kraków 1771), rozdz. X.

35 S. Bednarski: "Dzieje kulturalne...", s.2-3.

36 M. Wielewicz, rkps cyt., s.32.

37 S. Bednarski: "Dzieje kulturalne...", s.1-11; A. Karbowski: "Szkoła katedralna krakowska w wiekach średnich", Kraków 1899, s.38-44.

Z kolegium wzięła początek Akademia Lwowska³⁸. Proces prowadzący do przekształcenia kolegium w Akademię zaczął się wówczas, kiedy to w ramach tzw. traktatu lub ugody hadziackiej³⁹ zgodzono się, aby wyznawcy prawosławia mieli dwie akademie: jedną w Kijowie, a drugą w miejscowości obranej dowolnie, zapewniając, że w tej miejscowości nie będą erygowane żadne inne szkoły⁴⁰. Wtedy to właśnie w celu niedopuszczenia do ewentualnego przekształcenia w akademię szkoły grecko-słowiańskiej, zwanej Stauropigialną, istniejącej we Lwowie od 1556 r.⁴¹, jezuita

³⁸ Określenie "Akademia", jako właściwe wyższej szkole lwowskiej, weszło w użycie od 1759 r. Zob. S.Zakęski: "Jezuici w Polsce", t.4, cz.2, Kraków 1904, s.621; L.Finkel: "Króla Jana Kazimierza Dyplom erekcyjny Uniwersytetu Lwowskiego z r. 1661", Kraków 1911, s.3, 5, 7, lub "Akademia czyli Uniwersytet", s.13.

³⁹ L.Finkel: Historia Uniwersytetu Lwowskiego, s.19-20 pisze: "W r. 1639 dostali schizmatycy w ugodzie komisji hadziackiej wpisanej w konstytucje, prawo założenia dwóch akademii: jednej w Kijowie, a drugiej gdzie jej miejsce sposobne upatrzą. A gdziekolwiek ta akademia stanie - zapewniano tam ze strony króla i sejmu - już tam wiecznemi czasy żadne inne szkoły erygowane nie będą...". L.Finkel swą wypowiedź oparł na "Volumina legum", t.4, s.298, (p. 639) oraz Wielewicz "Kroniki", s.361. Otóż porównując informację L.Finkla z pierwszym źródłem jego informacji wynika, że L.Finklowi chodziło o 1659 r. Zatem wkradł się błąd drukarski. Rok 1659 jest datą aprobaty uchwał hadziackich przez sejm warszawski. Zob. "Volumina legum", t.4. Petersburg 1859, s.297-306, pż. 637-656). Tymczasem, F.Jaworski: "Uniwersytet lwowski", Lwów 1912, s.12 informuje: "Już od roku 1758 dochodziło pragnienie zakonu Jezuitów posiadania własnej Akademii we Lwowie do najwyższego punktu napięcia. Właśnie bowiem zawartą została ugoda hadziacka...". Zatem F.Jaworski nawiązuje do uchwały podjętej w obozie pod Hadiaczem w dniu 16 IX 1658 r. Zob. "Volumina legum", t.4, s.297 (pż. 637). Ostatnio L.Piechnik: "Akademie i uczelnie jezuitkie". W: "Dzieje teologii...", t.2, cz.2, Lublin 1975, s.72, podał rok 1659.

Nb. Na temat uchwał hadziackich i ich zatwierdzenia przez sejm zob. E.Likowski: "Historia Unii Kościoła Ruskiego z Kościołem Rzymskim", Poznań 1875, s.114-115 oraz T.Śliwa: "Kościół prawosławny w Rzeczypospolitej w latach 1596-1696". W: "Historia Kościoła w Polsce", t.1, cz.2, Poznań-Warszawa 1974, s.315-316.

⁴⁰ "Aliam praeterea Academiam concedunt S.R. Mtas et Status Regni in M. Ducatu Lithuaniae, ibi, ubi, pro ea commodus locus providebitur, quae similibus Kioviensi gaudebit legibus et libertatibus, sed tali, quali Kioviae est erigenda conditione, ne scilicet in ea intersint Arianorum, Calvinorum, Lutheranicorumque professores, magistri et studentes. Ubiicumque autem haec statuatur Academia, ibi nulla alia studia perpetuis temporibus erigentur". Zob. "Relacje Nuncjusów Apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548-1690", t.2, Berlin-Poznań 1864, s.299.

Przytoczony fragment punktu czwartego ugody hadziackiej nie wymienia expreis verbis miasta Lwowa, jak chce L.Piechnik: "Zmusiła do pośpiechu ugoda hadziacka (1659), której czwarty punkt pozwalał na otwarcie we Lwowie akademii prawosławnej", zob. L.Piechnik, dz. cyt., s.72.

⁴¹ "Fundacye i Stowarzyszenia do celów dobroczynnych". W: "Statystyka krajowa, zakłady dobroczynności". "Dodatek Tygodniowy do «Gazety Lwowskiej»", 26 (1868) 131.

Stauropigia - od wyrazów σταυρός (krzyż) i πῦρ (zatknąć). Patriarcha polecił umieścić na drzwiach odnośnych cerkwi brackich

uzyskali od króla Jana Kazimierza w dniu 20 stycznia 1661 r. dyplom erekcyjny. Mocą tego dyplomu kolegium jezuitów we Lwowie otrzymało prawa i przywileje akademickie⁴².

Wspomniany akt królewski, w celu uprawomocnienia, musiał być potwierdzony przez sejm i Stolicę Apostolską. Tymczasem sejm obradujący w Warszawie w latach 1661-1662 nie potwierdził aktu królewskiego ani go też nie zniósł. Uważano, że utworzenie jeszcze jednej rzymskokatolickiej akademii na wschodnich rubieżach państwa będzie drażnieniem Rusinów, a także będzie osłabieniem prestiżu Akademii Krakowskiej i Zamojskiej. W tej sytuacji papież Aleksander VII, nie chcąc wchodzić w kolizję z sejmem, odkładał sprawę na spokojniejszy czas, uczelnia zaś strzegła swych królewskich praw i przywilejów⁴³.

Niezależnie od tego, jak znawcy prawa wypowiadali się na temat ważności założenia i trwania Akademii Lwowskiej, historycy wykazywali zawsze jej nieprzerwane istnienie faktyczne od 1661 r. oraz to, że akt królewski nigdy nie został odwołany ani też zniesiony przeciwnymi aktami o dostatecznej mocy prawnej.

W Akademii Lwowskiej wykładano bez przerwy, zgodnie z Dyplomem erekcyjnym króla, przynajmniej teologię i filozofię, a w pewnych okresach także prawo, fizykę i anatomie⁴⁴. Wreszcie, dzięki poparciu lwowskiego arcybiskupa Wacława Hieronima Sierakowskiego⁴⁵, dnia 19 kwietnia 1758 r., król August III, korzystając z przysługujących mu wówczas praw, bez odwoływania się do sejmu potwierdził erekcję Kazimierzowską, a następnie 26 marca 1759 r. papież Klemens XIII bullą "Cunctis ubique pateat" ją zatwierdził⁴⁶. Dnia 11 grudnia 1759 r. uroczysz-

Cd. przyp. ze str.48
swój trójramienny krzyż patriarchalny na znak ich bezpośredniej zależności od niego. Zob. J.Umiński: "Historia Kościoła", t.2, Opole (wyd.4), s.187.

42 "Erekcja Lwowskiej universitatis żadnego y żadnemu prawu ani Statutom Królestwa przeciwna nie jest. Informacja z pozwoleniem starszych roku P(ańskiego) 1760".

43 S.Szydelcki: "W pięćsetną rocznicę...", s.90; L.Finkel: "Historia...", s.22-30; F.Jaworski, dz.cyt., s.42-50; S.Załęski: "OO. Jezuitci we Lwowie", s.37; J.Józefowicz, dz. cyt., s.255.

44 F.Jaworski, dz. cyt., s.50-52; S.Załęski: "OO. Jezuitci we Lwowie", s.37-42; L.Finkel: "Historia...", s.25-30.

45 M.Dzieduszycki: "Żywot W.H.Sierakowskiego arcybiskupa lwowskiego", Kraków 1868, s.88-94; Rkps Archivum Secretum Vaticanum, Nuntiaturae Varsaviensis, t.139, Vescovadi, t.4: z 1760 r., k. 232; z 1761 r., k. 233, 235, 236 oraz bez numeru po k. 237; z 1765 r., k. 296.

46 Tę datę podaje: "Erekcja Lwowskiej Universitatis...", "a.s. 7 calendae Aprilis". Natomiast inną datę podają: F.Jaworski, dz.cyt., s.41: 24 III 1759; "Wiadomości o Uniwersytecie Lwowskim". W: "Rozmaitości, nr 18 (1832) 157: 16 IV 1769 r. (Nb. Należy tu poinformować, że w ostatnim artykule występuje błąd drukarski, podano bowiem 1769 w miejsce 1759 r.); S.Załęski: "OO. Jezuitci we Lwowie", s.43: podaje tylko miesiąc - "marzec".

cie ogłoszono owe dokumenty w auli Akademii Lwowskiej i dokonano pierwszej promocji doktorskiej. Jednym z pierwszych promowanych doktorów był poeta Franciszek Karpiński⁴⁷. Tym samym zostały uznane jako akademickie uprzednie studia doktorantów w nieoficjalnej Akademii Lwowskiej.

W Dyplomie erekcyjnym król August III podał wyraźnie, że wśród części składowych uczelni ma być studium teologii oraz " nauk i umiejętności bez wyjątku wszystkich, których wymienieni Ojcowie Towarzystwa Jezusowego uważać będą za odpowiednie, nauczać sami lub przez innych, według swego zdania i postanowienia, według zwyczaju i praktyki akademii i uniwersytetów"⁴⁸. W dokumencie nie wymieniono zajęć z katechetyki. Pozostaje więc od ustalenia, czy jezuita mieli je już w programie kolegium, względnie czy je "uważali za odpowiednie" do włączenia w program pedagogiczno-dydaktyczny Akademii Lwowskiej.

Wprawdzie dzieje uniwersytetów prowadzonych przez jezuitów np. w Wiedniu czy w Grazu, nie wspominają o teologii pastoralnej czy katechetyce⁴⁹, to jednak jezuita w Lwowie mogli zajęcia z katechetyki "uważać za odpowiednie", by je wprowadzić do programu Akademii Lwowskiej.

Potwierdzenie tych przypuszczeń należy szukać w "Ratio studiorum" jezuitów, w konstytucji Akademii Lwowskiej, w sprawozdaniach z prac wydziału teologicznego, w "Litterae annuae" i w kronikach domu jezuitów we Lwowie, w katalogach kolegium lwowskiego, w opracowaniach szkolnictwa jezuitskiego w Polsce.

Działalność kolegium lwowskiego przypada na czas po dyskusjach nad "Ratio studiorum" szkół jezuitskich⁵⁰. W dyskusji ustalono, że

⁴⁷ F.Karpiński, dz. cyt., s.40-41.

⁴⁸ "...disciplinarum, ac scientiarum omnia omnium, quascunque praedicti Patres Societatis Jesu tractandas ibidem per se vel per alios consuerient, pro ipsorum arbitrio ac instituto, consuetoque Academiae et Universitatis more et praxi". "Erekcja Lwowskiej Uniwersytatis...", s.A2.

⁴⁹ A.Wappler: "Geschichte der Theologischen Facultät der k.k. Universität zu Wien. Festschrift zur Jubelfeier ihres 500 Bestehens", Wien 1884, s.117-120, 225-234; F.Krones: "Geschichte der Karol Franzens Universität in Graz", Graz 1886, s.345-346, 360-361, 387.

⁵⁰ Data zredagowania "Ratio studiorum" w ostatecznej formie jest podawana rozbieżnie. Np. F.Krones, dz. cyt., s.345-346; zauważa, że "Ratio studiorum" z 1581 r. poddano rewizji i w 1591 r. została wydana w Rzymie po przedłożeniu papieżowi Grzegorzowi XIII do zatwierdzenia; L.Piechnik, dz. cyt., s.65 - informuje, że w tym roku tj. 1591 została wydana na próbę; L.Finkel: "Historia...", s.13-19, 31, także S.Szydelski: "W pięćsetną rocznicę...", s.53 - podają 1584 r. Wreszcie: J.Umiński, dz. cyt., s.120; T.Glemma: "Kościoł w Polsce w okresie reformy Trydenckiej (1572-1696)". W: "Historia Kościoła w Polsce", t.1, cz.2, dz. cyt., s.258; S.Bednarski: "Jezuici polscy wobec projektu ordynacji studiów". W: "Przegląd Powszechny" t.205 (1935), s.69-84, 223-240; L.Piechnik, dz. cyt., s. 58-66, podają 1599 r.

w kolegiach na północ od Włoch, a więc m.in. w Polsce, ma się rozwijać dwa kierunki studiów teologicznych: scholastyczny i pozytywny. Scholastyczny miał uprawiać tzw. "teologię doskonałą" przez cztery lata, natomiast pozytywny tzw. teologię sumaryczną albo inaczej pozytywno-kontrowersyjną przez dwa lata. Programy obu kierunków nie mówią wprost o teologii pastoralnej lub katechetyce. Wydaje się, że impliците są one zawarte w celu przede wszystkim drugiego kierunku przynajmniej jako przyuczenie, jeśli nie przedmioty. Celem bowiem tego kierunku było przygotowanie kandydatów do kapłaństwa, doksztalcenie aktualnych proboszczów, a także słuchaczy ówczesnych szkół wyższych i każdego, kto chciał, do głoszenia kazań oraz nauczania katechizmu możliwie przystępnie. We Lwowie jezuita uprawiali oba kierunki⁵¹, stosując różne zmiany podyktowane potrzebami środowiska, warunków itd.⁵². Te potrzeby mogły znaleźć swój wyraz w Konstytucjach Akademii Lwowskiej.

Konstytucje, którymi miała się rządzić Akademia Lwowska zostały wydane przez generała jezuitów ks. Wawrzyńca Ricci. Według nich Akademia Lwowska powinna mieć następującą organizację: rektor kolegium miał być jednocześnie rektorem Akademii, jednak w sprawach cywilnych nie miał uprawnień i nie przysługiwał mu tytuł Rector Magnificus. Prorektorem Akademii miał być arcybiskup Lwowa. Rektor miał wybierać czterech radców przybocznych: prefekta studiów; starszego scholastyka, który pełniłby obowiązki dziekana wydziału teologicznego; starszego profesora teologii pozytywnej jako dziekana wydziału filozoficznego; profesora Pisma św. - jednocześnie dziekana wydziału języka i sztuk wyzwolonych⁵³. Wśród nauczających nie figuruje specjalny wykładowca teologii pastoralnej czy katechetyki.

Rektor i radcy mieli składać raz w roku generałowi, a dwa razy prowincjałowi sprawozdanie z pracy uczelni⁵⁴. Można mniemać, że gdyby w Akademii pracował specjalny wykładowca katechetyki czy teologii pastoralnej, albo gdyby wykłady z katechetyki były prowadzone przez kogoś z profesorów uczelni, wówczas byłaby o nich mowa w sprawozdaniach. Niestety nie udało się odszukać ani jednego sprawozdania z prac wydziału teologicznego Akademii Lwowskiej.

Wydaje się, że wielotomowy zbiór rękopisów pt. "Poloniae Historia" może być pomocą do ustalenia istnienia wykładowców katechetyki czy

⁵¹ B.Natoński: "Humanizm jezuita i teologia pozytywno-kontrowersyjna w XVII i XVIII wieku. Nauczanie i piśmiennictwo". W: "Dzieje teologii...", t.2 cz.1, s.90-112.

⁵² L.Finkel: "Historia...", s.28; L.Piechnik, dz. cyt., s.89-96.

⁵³ H.Zschokke: "Die Lemberger Jesuiten-Universität (1661-1773)". W: "Die theologischen Studien und Anstalten der Katholischen Kirche in Österreich", Wien-Leipzig 1894, s.296.

⁵⁴ S.Załęski: "Jezuici w Polsce", t.4, cz.2, s.558-667.

też teologii pastoralnej w kolegium czy w Akademii Lwowskiej. Zbiór ten bowiem zawiera m.in. lwowskie "Literae annuae" oraz "Historia Domus"⁵⁵. Zbiór powstawał na bieżąco przez wiele lat i porusza wiele szczegółów z życia placówki lwowskiej. Tymczasem przebadanie go nie przyniosło żadnego rezultatu. Również "Catalogi personarum et officiorum provinciae Poloniae minoris Societatis Iesu...", nie uwidaczniają żadnego wykładowcy katechetyki czy teologii pastoralnej⁵⁶.

To, co zostało powiedziane wyżej, zdaje się prowadzić do stwierdzenia, że w kolegium i Akademii Lwowskiej nie było zajęć z katechetyki czy teologii pastoralnej, w ramach której studenci mogliby uzyskiwać niezbędne przygotowanie do katechizowania. Tymczasem ks. Stanisław Bednarski w monografii pt. "Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce" informuje, że we wszystkich klasach szkół jezuickich uczono religii. I tak: w "infiemie" i "gramatyce" lekcję religii zwaną: "Doctrina christiana" prowadzono według grecko-łacińskiego katechizmu Piotra Kanizego. U "syntaksistów" wykładano także katechizm, lecz w szerszym zakresie, a u "humanistów", "retorów" i "filozofów" wykładano skrót dogmatyki o charakterze apologetycznym (kontrowersyjnym)⁵⁷. To zjawisko pozwalał miśniać, że skoro istniał program nauczania religii w szkołach jezuickich, to prawdopodobnie przygotowano studentów teologii do jego realizacji. To przypuszczenie ma poparcie także w tym, że na Akademii Lwowskiej studiowali również klerycy jezuickcy przynajmniej przez okres dziesięciu lat⁵⁸.

Dziś można powiedzieć, że jezuitom nie była obca sprawa zajęć z katechetyki w tych zakładach teologicznych, które miały na celu całkowite przygotowanie do kapłaństwa. Na przykład w seminarium duchownym diecezji warmińskiej, które miało siedzibę w Braniewie, zgodnie z konstytucjami nadanymi mu przez Hozjusza w 1566 r. jezuiti mieli prowadzić zajęcia z katechetyki⁵⁹. Najprawdopodobniej prowadzili je pomy-

⁵⁵ Rkps ARSI: Polonia, s.53-66.

⁵⁶ Rkps ARSI: Polonia 47, 47^a, 49, 49^a.

⁵⁷ S. Bednarski: "Upadek i odrodzenie szkół Jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego", Kraków 1933, s. 104-117.

⁵⁸ Tenże: "Dzieje kulturalne...", s.3.

⁵⁹ "De vita, studiis et institutis alumnorum Seminarii... Exercebuntur domi familiariter pro singulorum captu ad habendas exhortationes vel conciones, tum ad instituendos pueros ac personas rudes in doctrina christiana... Et si qui videbuntur idonei, non privatim solum ut antea, sed publice et foris exerceri incipient in habendis piis exhortationibus, in sacris etiam concionibus et lectionibus, in exponendo etiam Catechismo. Fient autem haec omnia iubante vel permittente Rectore, adhibita solita diligentia ac peculiari instructione atque observatione". Zob. "Constitutiones Seminarii Ecclesiastici Brunsbergae ab Illmo et Rmo D.D. Stanislao Hosio S.R. E. Cardinali et episcopo Varmien. ac S. Capitulo eiusdem ecclesiae fundati: promulgatae A.D. 1566", ADWOS nr 9. Według kopii M. Krome-
Cd. przyp. na str. 53

słowo i pozytywnie, skoro synod warmiński z 1610 r. powołuje się na dawny zwyczaj praktycznych ćwiczeń katechetycznych i poleca, aby seminarzyści nadal udawali się do zakładów dla ubogich, do pobliskich wsi w celu katechizowania dla uzyskania pewnej praktyki⁶⁰. Również w Kaliszu⁶¹ i w Sandomierzu, przynajmniej do 1801 r. jezuita prowadzili zajęcia z katechetyki⁶². Brak jednak dziś bliższych danych co do programu, treści, wykładowców czy organizatorów zajęć z katechetyki w wymienionych seminariach.

*
* *
*

W pierwszym - wprowadzającym - rozdziale zostały omówione wyniki poszukiwań na temat zajęć z katechetyki w trzech pozaseminaryjnych szkołach lwowa kształcących kandydatów do kapłaństwa. Zostało ustalone, że zajęcia z katechetyki, jeżeli w ogóle były prowadzone, to najprawdopodobniej tylko w szkole katedralnej i to do początków XVII w., tj. do momentu w którym postanowiono, że program szkoły katedralnej będzie uwzględniał tylko sztuki wyzwolone. Na temat organizacji kształcenia katechetycznego lwowskiego duchowieństwa obrządku łacińskiego w okresie do założenia pierwszego seminarium diecezjalnego we Lwowie, trudno dziś coś powiedzieć. Natomiast można przyjąć jako prawdopodobną informację, że do zdobycia podstawowych wiadomości o sztuce katechizowania mogły służyć wspomniane dzieła św. Grzegorza Wielkiego i św. Augustyna, a także biskupa Marcina Szyszkowskiego pt. "Catechismi seu Doctrinae christianae, pueris ac rudibus tradendae, practicus modus, apprime necessarius".

Zagadnienie kształcenia katechetycznego lwowskich duchownych obrządku łacińskiego po założeniu pierwszego seminarium diecezjalnego we Lwowie zostanie przedłożone w następnym rozdziale niniejszej dysertacji.

Cd. przyp. ze str.52

ra: ADWO- A 89, opracowanie edytorские ks. bpa J.Obłaka. Druk: "Wiadomości Warmińskie Diecezjalne", 13 (1958), s.42; H.Gulbinowicz: "Geneza konstytucji Hozjańskich Seminarium Duchownego w Braniewie". W: Studia Warmińskie", 5 (1968), s.58.

60 M.Nowodworski: "Seminaria w Polsce". W: "Enc. Kośc. Nowod.", t.25, Warszawa 1902, s.38.

61 L.Plechnik: "Jezuici a seminarium diecezjalne w Kaliszu. (1593-1630)". W: "Nasza Przeszłość", t.20 (1964), s.130.

62 Tenże: "Seminarium diecezjalne w Sandomierzu (1635-1773)". W: "Studia Theologica Varsaviensia", 8 (1970), nr 2, s.186.

2. ZAJĘCIA Z KATECHETYKI WE LWOWSKICH SEMINARIACH DIECEZJALNYCH OBRZĄDKU ŁACIŃSKIEGO

Nieemożność ustalenia śladów zajęć z katechetyki w programie pedagogiczno-dydaktycznym kolegium i Akademii jezuickiej nakazuje poszukiwać ich w programie formacyjnym lwowskich diecezjalnych seminariów duchownych obrządku łacińskiego, a to dlatego, że seminarzyści byli studentami Akademii jezuickiej¹. Powstają przeto pytania: czy lwowskie seminaria duchowne w swym programie formacyjnym zawierały punkty dotyczące zajęć z katechetyki? Jaki był wymiar godzin jej nauczania? Kto był wykładowcą? Jakim posługiwano się podręcznikiem? itd. Powyższy kierunek poszukiwań ma uzasadnienie także w tym, że zgodnie z uchwałami Soboru Trydenckiego oraz zaleceniami Stolicy Apostolskiej kandydaci do kapłaństwa mieli obowiązek przyswajać sobie umiejętność nauczania i katechizowania².

Odpowiedzi na powyższe pytania będą także informacją o realizacji uchwał Soboru Trydenckiego oraz zaleceń Stolicy Apostolskiej w Archi-

¹ Rkps ARSI: Polonia 65, k. 120; L.Finkel: "Historia...", s.18; F.Jaworski, dz. cyt., s.12; S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.58, 68; A.Petrani: "Szkolnictwo teologiczne w Polsce". W: "Księga tysiąclecia Katolicyzmu w Polsce", Lublin 1969, cz.1, s.281; S.Szydelski: "Założenie...", s.614. Nb. Na wykłady z teologii uczęszczali do Akademii także:

- 1) seminarzyści misjonarze, zob. B.Kumor: "Dzieje ustroju kościelnego w Polsce". W: "Historia Kościoła w Polsce", t.1, cz.2, Poznań-Warszawa 1974, s.258.
- 2) seminarzyści dominikanie, karmelici trzewickowi, bernardyni, zob. rkps ARSI: Polonia 55, Poloniae historia" VI (1678-1684), "Lettarae anuuae" 1684 r., k. 196 v.;
- 3) seminarzyści unicycy, zob. S.Załęski: "Jezuici w Polsce", t.4, cz.2, s.625;
- 4) seminarzyści jezuicy, zob. S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.11; S.Załęski: "Jezuici w Polsce", t.4, cz.2, s.621.

² A.L.Richter: "Canones et decreta Concilli Tridentini", Lipsiae 1853, s.209.

Benedykt XIII w 1725 r. wydał zarządzenie o obowiązkowym katechizowaniu dzieci 7-14-letnie oraz instrukcję w której podał teoretyczne i praktyczne wskazówki dla nauczania katechizmu. Zob. I.Grabowski: "Instrukcja katechetyczna Papieża Benedykta XIII", W: "Mies. Kat. i Wychow.", 6 (1917), s.482-487; M.Buliński: "Historia Kościoła Polskiego", t.3, Kraków 1873/4, s.444-445; U.Jedin: "L'importanza del decreto tridentino sui seminari nella vita della chiesa". W: "Seminarium", 15 (1963), s.397, 398-402, 404, 408.

diecezji Lwowskiej w XVIII w., a ściśle mówiąc w latach 1701-1778. Okres ten wyznaczają dwa różne akty prawne, a mianowicie decyzja arcybiskupa Konstantego Zielińskiego z 1701 r. o utworzeniu pierwszego seminarium diecezjalnego we Lwowie oraz decyzja cesarzowej Marii Teresy z 1778 r. o wprowadzeniu zajęć z katechetyki do lwowskiego studium teologicznego.

W pierwszej części niniejszego rozdziału zostaną omówione: powiązania lwowskich seminariów duchownych z Akademią jezuicką, zajęcia katechetyczne w programie tych seminariów oraz wykładowcy czy organizatorzy. Treść pierwszych paragrafów rozdziału pozwoli na ustalenie "instytucji" katechetycznego kształcenia kleru diecezjalnego obrządku łacińskiego we Lwowie. Natomiast o działalności tych "instytucji" w zakresie kształcenia katechetycznego będzie mowa w drugiej części niniejszego rozdziału, po rozpatrzeniu zagadnień związanych z organizowaniem zajęć z katechetyki w ramach wyżej ukazanego programu, zarówno od strony ich treści teoretycznych, jak i od strony praktycznych aplikacji. Wyniki badań zostaną zebrane w zakończeniu.

2.1. Lwowskie seminaria diecezjalne i ich powiązania z Akademią jezuicką

We Lwowie były przez wiele lat dwa seminaria duchowne diecezjalne obrządku łacińskiego³. Pierwsze - katedralne, zwane także od jego największych dobrodziejów - seminarium Wiszniowskich⁴ - zostało utworzone dnia 3 marca 1701 r.⁵, drugie - zwane od fundatora seminarium arcybiskupa Wyżyckiego - prawdopodobnie w 1747 r.⁶.

³ "...W Archidiecezji Lwowskiej były dwa seminaria; z tych jedno przy archikatedrze we Lwowie, założone przy końcu szesnastego lub na początku siedemnastego wieku, zostające pod zarządkiem księży świeckich, a następnie księży misjonarzy. Drugie seminarium również we Lwowie założone przez arcybiskupa lwowskiego Mikołaja Wyżyckiego zostało także misjonarzom pod zarządek oddane". M.Buliński, dz. cyt., t.3, s.445.

⁴ Wiszniowskich lub Wiśniowskich, zob. S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.33, 36, 38-40, 71, 84-85, 101; S.Szydelski: "Założenie...", s.623; tenże: "Archidiecezja Lwowska na synodzie w 1641", Lwów 1910, s.13.

⁵ S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.17-18; 25-58.

⁶ N[owodworski]: "Księża Misjonarze w Polsce", W: "Enc. Kośc. Nowod.", t.14, s.448.
S.Ch[odyński]: "Seminaria duchowne w Polsce", tamże, t.25, s.48;
S.Switniewski: "Historia Kościoła św. Wojciecha we Lwowie", Lwów 1933, s.12.

Przytoczenie pochodzi stąd, że istnieją jeszcze inne propozycje co do daty utworzenia seminarium arcybiskupa Wyżyckiego, a mianowicie:

Cd. przyp. na str. 56

Pierwsze seminarium, katedralne, z całą pewnością zaczęło pracować od 1703 r., ponieważ od tego roku źródła archiwalne notują jego regensów oraz alumnów⁷. Natomiast drugie seminarium - arcybiskupa Wyżycznego - zaczęło funkcjonować ok. 1748 r., ponieważ w tym roku miało ono przynajmniej jednego kleryka. Nazywał się on Jakub Duszczyński (lub Duszyński) i był na tyle przygotowany z katechetyki, że mógł pełnić obowiązki katechisty podczas misji prowadzonej przez moderatorów tego seminarium - misjonarzy św. Wincentego à Paulo w Złoczowie w październiku 1748 r.⁹.

Oba seminaria wraz z Akademią jezuicką kształciły kler we Lwowie aż do 1773 r., tj. do zamknięcia Akademii. Zamknięcia jej dokonały władze austriackie, które na mocy tzw. konwencji petersburskiej z dnia 29 lutego 1772 r. zagarnęły Lwów i tereny nazwane Królestwem Galicji i Lodomerii¹⁰. O wprowadzeniu w życie konwencji powiadomiono Polaków uniwersałem cesarskim z dnia 11 września 1772 r.¹¹. Wkrótce bo już dnia 29 września tegoż roku, przybył do Lwowa gubernator nrabia

Cd. przyp. ze str.55

1744 - W.Kalinka: "Galicya i Kraków pod panowaniem austriackim", Paryż 1853, s.275; M.Dzieduszycki, dz. cyt., s.131;

1745 - S.Szurek: "O misjonarzach lwowskich". W: "Gaz. Kośc.", 41 (1934), s.505;

1746 - J.Chołodecki Białynia: "Z przeszłości gmachów wojskowych we Lwowie", Lwów 1929, s.8; Barącz S.: "Rys dziejów ormiańskich", Tarnopol 1869, s.138;

1748 - "Mémoires de la Congregation de la Mission", t.1, Paris 1863, s.451; rkps AMS, P III 33: "Liber missionum pro Domo Leopoliensi, s.1; "Zgromadzenie Księża Misjonarzy w Polsce. Okres I: 1651-1864". W: "Księga pamiątkowa trzechsetlecia Zgromadzenia Księża Misjonarzy", Kraków 1925, s.108.

⁷ S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.29, 106.

⁸ Congregatio Missionis założone w 1625 r. w Paryżu; członków nazywano też Lazarystami od Domu św. Łazarza, w którym najpierw przebywali trędowaci, a potem pierwsza wspólnota zakonna św. Wincentego à Paulo, fundatora misjonarzy. Cel główny - misje ludowe i wychowanie kleru. Do Polski zostali sprowadzeni w 1651 r. przez Marię Ludwikę z Gonzagów, żonę króla Władysława IV, a potem Jana Kazimierza. Prowincja powstała w 1685 r. Po zaborach w 1795 r. utworzono tzw. prowincję litewską, lecz kres jej położyła kasata. Dopiero w 1865 r. powstała nowa prowincja krakowska i ta dała początek ogólnopolskiej prowincji. Obszerną bibliografię podaje K.Dukała: "Szkoła Księża Misjonarzy". W: "Dzieje teologii...", t.2, cz.2, s.161-167.

⁹ Rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.2. J.Duszczyński (Duszyński) występuje W: AK Lw.: 1748 r., s.87 oraz 93; por. Metrica: 4/10 1754 nn.; Jakub Duszczyński w 1748 r. był komendantem gołogórskim, pochodził ze szlachty przemyskiej, miał święcenia niższe. Zob. S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.125.

Nb. "Komendant": administrator parafii lub innego beneficjum w zastępstwie duchownego pobierającego dochody z tego beneficjum; pomocnik proboszcza uczący się obowiązków duszpasterskich. Zob. "Słownik Języka Polskiego" pod red. Witolda Doroszewskiego, t.3, Warszawa 1964, s.855.

¹⁰ B.Pawłowski: "Zajęcie Lwowa przez Austrię 1772 r.", Lwów 1911.

¹¹ Uniwersały cesarskie z lat 1772-1778, s.1.

Jan Antoni Pergen¹² i zaraz rozpoczął swe urzędowanie¹³. Zorganizował cały aparat administracyjny z wydziałem do spraw oświaty; i tak rozpoczęły się wpływy austriackie na szkolnictwo teologiczne.

Okazją do zamknięcia Akademii jezuickiej był dekret papieża Klemensa XIV, dotyczący kasaty zakonu jezuitów, wydany w dniu 21 lipca 1773 r.¹⁴. Tę decyzję papieską wykonały miejscowe władze kościelne i państwowe dnia 28 września 1773 r., i tym samym Akademia przestała istnieć¹⁵.

Interwencje terenowych władz austriackich wpłynęły niekorzystnie na życie słuchaczy Akademii i seminarzystów, co się uwydatniło m.in. w spadku liczby alumnów obydwóch seminariów z 12 osób w 1772 r. do 3 w 1773 r.¹⁶. Wszystkie wykłady odbywały się w seminarium, ponieważ seminarzyści lwowskich seminariów duchownych nie mogli korzystać z wykładów prowadzonych przez pijarów czy teatynów w ich prywatnych zakładach teologicznych¹⁷. Jezuici natomiast mogli prowadzić wykłady w seminarjach, i to przynajmniej tak długo, dopóki nie ogłoszono i nie zabrano się do wykonania we Lwowie dekretu cesarskiego z dnia 13 marca 1774 r., który zabraniał im kontynuować nauczania teologii¹⁸. Wydaje się jednak, że we Lwowie uczyli oni aż do utworzenia przez władze zaborcze studium teologicznego w 1776/77¹⁹, albowiem Arcybiskup W.H.Sierakowski po kasacie domu jezuickiego we Lwowie zatrzymał trzech byłych profesorów Akademii przy świątyni katedralnej mianując ich kanonikami.

¹² J.A.Pergen, gubernator Galicji w latach 1772-1774, w 1775 r. - marszałek krajowy Dolnych Rakuz. Zmarł w 1814 r. mając lat 89; mason. Zob. W.Chotkowski, dz. cyt., s.85 i 295; B.Pawłowski, dz. cyt., s. 57,69.

¹³ K.Bartoszewicz: "Dzieje Galicji. Jej stan przed wojną i «wyodrębnieniem»", Warszawa 1917, s.5.

¹⁴ F.Seppelt, K.Löffler: "Dzieje papieży od początków Kościoła do czasów dzisiejszych". Uzupełnił do rzeczy polskich dr T.Silnicki, Poznań (1936), s.447-455; J.Urban: "W setną rocznicę przybycia jezuitów do Galicji", W: "Przegl. Pow.", 37 (1920), t.145/146, s.321; F.Jaworski, dz. cyt., s.53.

¹⁵ H.Zschokke: "Die theologischen Studien...", s.297; S.Załęski: "Jezuici w Polsce", t.4, cz.2, s.666-667.

¹⁶ S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.136.

¹⁷ Rkps Ossol. 525: "Sprawozdanie naczelnika okręgu lwowskiego Milbachera z dnia 20 V 1774". Na podstawie W.Chotkowski, dz. cyt., s. 235, ponieważ rękopis zaginął podczas ostatniej wojny.

¹⁸ H.Zschokke: "Die Theologischen Studien...", s.31, 188, 189, 230, 321.

¹⁹ Rkps ÖWSA. St. Hof-Kon: 5 Lemberg, Studium in genere, nr 21, ad 41 ex 776.

Byli to księża: Andrzej Filipecki²⁰, Jan Jełowicki²¹ i Franciszek Witkowski²².

2.2. Zajęcia z katechetyki w programie lwowskich seminariów diecezjalnych

Życie w obydwóch seminariach było normowane przepisami wydanymi przez ordynariuszów Archidiecezji Lwowskiej oraz w jakimś zakresie inwencją regensów i ich współpracowników. Ordynariuszami Archidiecezji Lwowskiej w omawianym tu okresie dziejów zajęć z katechetyki we Lwowskich seminariach diecezjalnych (1701-1778) byli arcybiskupi: Konstanty Zieliński (1700-1709), Mikołaj Popławski (1710-1711), Jan Skarbek (1712-1733), Mikołaj Wyżycki (1737-1757), Mikołaj Dembowski (1757), Władysław Aleksander Łubieński (1758-1759), Wacław Hieronim Sierakowski (1760-1780)²³. Spośród wymienionych arcybiskupów wydali na pewno przepisy dla seminarium Skarbek i Sierakowski.

²⁰ A. Filipecki, ks., ur. 18 X 1727 r., nowicjat - w Krakowie, śluby w 1746 r. Nauczał we Lwowie: poetyki, geografii, filozofii, prawa kościelnego. Pisma św. Zmarł 10 VI 1792 r. Zob. Backer-Carayon-Sommervogel: "Bibliothèque de la Compagnie de Jésus: Bibliographie", t.3, Bruxelles-Paris 1892, kol. 731-733; S. Załęski: "Historia zniesienia jezuitów w Polsce i ich zachowanie na Białej Rusi", Lwów 1875, s.99-101; ARSI Pol. 49^a. "Catal. Pol. Min.". 1771-1772, s.13; 1772-1773, s.11.

²¹ J. Jełowicki, ks., ur. 1 VII 1748 r., śluby - 8 IX 1767 r., profesor klas niższych. Zob. Backer-Carayon-Sommervogel, dz. cyt., 4, 1893, kol. 788; Załęski: "Historia zniesienia jezuitów...", s.99-101.

²² F. Witkowski, ks. profesor teologii scholastycznej i polemiki. Zob. ARSI Pol. 49^a, "Catal. Pol. Min." 1771-1772, s.13; S. Załęski: "Historia zniesienia jezuitów...", s.99-101.

²³ W. Müller: "Diecezje w okresie potrydenckim". W: "Kościoł w Polsce", t.2, Kraków 1969, s.251-256. Pominęte zostało nazwisko arcybiskupa M. Dembowskiego zapewne dlatego, że ten nie "przyszedł" do Lwowa. Arcybiskup M. Dembowski został uwzględniony w niniejszej dysertacji na podstawie informacji z "Hierarchia Catholica", ed. R. Ritzler et P. Seifrin, vol.6, Patavii 1958, s.142, 259.

Biogramy m.in. arcybiskupów lwowskich opracował: Z. Szostkiewicz: "Katalog biskupów obrz. łac. przedrozbiorowej Polski", (Rzym 1954).

Nb. Dla wyjaśnienia warto tu odnotować, że w zdaniu: "Nic nie wiemy o stosunku arcybiskupów Dembowskiego (r. 1757) i Łubieńskiego (1757-1759) do naszego seminarium" (S. Szurek: "Seminarium katedralne we Lwowie", s.74), są dwie niedokładności. Mianowicie nazwisko arcybiskupa Dembowskiego pisze się przez "em", a nie przez "e", oraz że arcybiskup Łubieński został ordynariuszem Lwowa w 1758 r., a nie w 1757 r. Powyższe wyjaśnienie opiera się nie tylko na podstawie wyżej cytowanych dzieł: "Hierarchia Catholica" i Z. Szostkiewicza, dz. cyt. (s.44 i 116), ale także co do roku objęcia Archidiecezji Lwowskiej przez Łubieńskiego na podstawie W. Mullera, dz. cyt., s.255; oraz J. Korytkowskiego: "Arcybiskupi gnieźnieńscy, Prymasowie i Metropolici Polscy od roku 1000 aż do roku 1821", t.5, Poznań 1892, s.12.

Do dziś jest nie znany program pedagogiczno-dydaktyczny z pierwszego dwudziestolecia (1703-1723) istnienia i działalności we Lwowie seminarium duchownego zwanego katedralnym. Zebrane informacje pozwalają na następujące wnioskowanie. Arcybiskup K.Zieliński założył seminarium według przepisów Soboru Trydenckiego²⁴ w 134 lata po erekcji pierwszego polskiego seminarium duchownego diecezjalnego w Braniewie. Przepisy tego pierwszego seminarium, zredagowane przez kardynała St. Hozjusza, przewidywały zajęcia z katechetyki, co w stosunku do programu Collegium Germanicum, na którym Hozjusz się wzorował, było nowością²⁵. Dotychczasowe badania nad dziejami poszczególnych seminariów w Polsce, istniejącymi w latach 1567-1701, czyli od założenia pierwszego seminarium w Polsce, tj. braniewskiego do powstania lwowskiego seminarium katedralnego, ujawniają, iż w każdym z nich były przewidziane zajęcia z katechetyki²⁶. Można więc przyjąć, że zostały one uwzględnione również w programie lwowskiego seminarium katedralnego.

Po dwudziestu latach działalności Lwowskiego Seminarium Katedralnego, na temat zajęć z katechetyki w jego programie wypowiedział się arcybiskup J.Skarbek w dokumencie pt. "Erectio Seminarii ad Ecclesiam Cath. Leopoliensem" z dnia 27 marca 1724 r. Arcybiskup zarządził, co następuje: "Exercitia in Catechismo, Administratione Sacramentorum

24 S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.25.

25 H.Gulbinowicz: "Geneza Konstytucji Hozjańskich Seminarium Duchownego w Braniewie", W: "Stud. Warm.", 5 (1968), s.52-55.

26 A.Leszczyński bp.: (Dokument erekcyjny seminarium duchownego w Chełmie z dnia 13 IX 1651 r.). W: A.Liedtke: "Początkowe dzieje seminarium chełmińskiego", "Nasza Przeszłość", t.11 (1960), s.180; J.Małachowski bp.: (Dokument wznowienia fundacji seminarium duchownego w Chełmie i przekazania go księżom misjonarzom, wydany dnia 8 I 1677 r.). W: A.Liedtke, dz. cyt., s.182; "Regulae seu Constitutiones et obligationes seminaristarum Tykocinensium" z poł. XVIII w. wyd. A.Schletz. W: "Nasza Przeszłość", t.11 (1960), s.429; "Confirmatio S. Sedis Apostolicae institutionis Seminarii Wladislaviensis sub Pontificatu S. Pii V Pape, an. 1571 facta". W: "Documenta historica Seminarii Wladislaviensis, collegit et edidit Stanislaus Chodyński", Varsaviae 1897, s.22; "Erectio nova Seminarii Wladislaviensis pro Sacerdotibus Congregationis Missionum anno D-ni 1719 ab episcopo Constantino Feliciano Szaniawski facta". Tamże, s.29-30; także rkps AMS, P II 20; Constitutiones Clericatus ecclesiastici ad Ecclesiam Cathedrallem Wladoslaviensem erecti" (1631 r.). W: "Documenta historica...", s.53-54; "Ex decreto reformationis pro Ven. capitulo et universo clero Eccl. Cath. Wlad. in Visitatione generali dato ab Epo Mathia Lubieński die 16 aprilis 1632 anno". Tamże, s.56; Christophorus Antonius a Słupow Szembek (...) episcopus Wladislaviensis et Pomeraniae: (Pismo w sprawie seminarium z dnia 28 IV 1726 r.). Tamże: "Regularum seu Constitutionum Seminarii clarior elucidatio" (1673). Tamże, s.80; C.F.Szanawski bp.: (Dekret reformujący seminarium krakowskie, wyd. w 1729 i potwierdzony w 1750 r.). W: S.Wysocki: "Seminarium zamkowe w Krakowie, jego dzieje i ustrój", Lwów 1910, s.282; S.Chodyński: "Seminarium...", s.128, 130 i 146; 133; L.Pechnik: "Seminarium...", s.186; Tenże: "Jezuici...", s.130; W.Kwiatkowski: "Prymasowska kapituła i kolegiata w Łowiczu (1433-1938)", Warszawa 1939, s.249.

perficienda, quolibet die Dominico post prandium, in praesentia Regentis fiant, et similiter exercitium in concionando; si quis vero erroris sui aliquam correctionem meruerit, hanc modeste et humiliter suscipere tenebitur"²⁷. Powyższy przepis miał swoją moc przez wszystkie lata istnienia lwowskiego seminarium katedralnego aż do jego reformy, którą przeprowadził arcybiskup W.H.Sierakowski w 1763 r.²⁸

Poszukiwania dotyczące programu dydaktycznego prowadzili w dwudziestoleciu międzywojennym ks. S.Kalla i ks. S.Szurek i stwierdzili, że bardzo mało zdołali odszukać wiadomości o erekcji i samych początkach seminarium Wyżyckiego, ponieważ zaginęło archiwum tego seminarium. Natomiast odszukane dokumenty w lwowskich archiwach kościelnych i państwowych dotyczyły przede wszystkim spraw ekonomicznych seminarium²⁹. Dziś przy pomocy zgromadzonych informacji można stwierdzić, że arcybiskup M.Wyżycki ufundował drugie seminarium we Lwowie i powierzył je całkowicie misjonarzom św. Wincentego à Paulo³⁰. Tym samym zgodził się na to, aby je prowadzili według swego programu. Program misjonarzy opierał się na wypowiedzi Założyciela - św. Wincentego, że "w seminarium daleko potrzebniejszą jest pobożność oraz średnia nauka, znajomość śpiewu i obrzędów kościelnych, umiejętność katechizowania i głoszenia kazań, aniżeli wielka nauka"³¹. Dlatego też w programach seminariów misjonarzy były przewidziane zajęcia z katechetyki. Np. w Paryżu³², w Toul³³, także w programach polskich seminariów, o czym

²⁷ J.Skarbek (1713-1733): "Erectio Seminarii ad Ecclesiam Cath. Leopoliensem". AK Lw.: 1723-1724, k. 473-474. W: S.Szurek: "Seminarium katedralne...", (Dodatek), s.148.

²⁸ S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.76-77.

²⁹ S.Kalla, dz.cyt., W: "Roczn. Obydwóch Zgrom.", 32 (1929), s.181; S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.82-83; tenże: "Seminarium arcybiskupie...", s.245, 246-248, 251.

³⁰ AKL Lw.: K. 13, k. 441, za S.Szurkiem: "Seminarium arcybiskupa...", s.246.

³¹ L.E.Bougaud: "Św. Wincenty à Paulo, tłum. z fran. ks. S. Konieczny, Kraków 1912, s.160.

³² "1) Ce séminaire est institué pour honorer le sacerdoce de Notre-Seigneur et former messieurs les ecclésiastiques en la vertu et science que leur ordre et vocation demande d'eux. C'est pour cela qu'on y enseigne avec une méthode courte et facile la philosophie, la théologie morale, la scolastique, la manière d'administrer les sacraments, le plein - chant, les cérémonies de l'Eglise, la méthode de catéchiser, prêcher et confesser, et la pratique de tout cela, tant dans la maison que dans les missions, et ensemble les moyens de le faire avec esprit et dévotement...". "Règlement du séminaire de messieurs les ecclésiastiques établi à Paris au Collège des Bon -Enfants 1645". W: M.A.Roche: "Saint Vincent de Paul and the formation of clerics", Fribourg (Switzerland) 1964, s.188.

³³ "Article premier, Le Séminaire est institué pour former les Ecclésiastiques tant à la science qu'à la vertu convenables à leur vocation, et à leur Ordre. C'est pour cela qu'on y enseigne la Philosophie et la Théologie, la manière d'administrer les Sacramens, le
Cd. przyp. na str. 61

świadczy m.in. zachowana informacja z przełomu XVIII i XIX w.: "Seminaristi discunt zelum et curam animarum nec non modum facile et practicum eos docendi vel per catechismum vel per conciones familiares, utiles captum proportionatas"³⁴.

O tym, że zajęcia z katechetyki miały być w programie seminarium Wyżyckiego, informuje odszukany przez ks. S.Szurka list kapituły lwowskiej do arcybiskupa M.Wyżyckiego. W liście tym kapituła wyraża swe zadowolenie, że arcybiskup sprowadza do seminarium misjonarzy, aby ci m.in. pouczali kleryków o sposobie katechizowania. To pouczanie miało odbywać się w katedrze lwowskiej. Zatem kapituła w swym liście miała na uwadze zajęcia praktyczne z katechetyki³⁵.

Należy tu przytoczyć także argument przemawiający za istnieniem zajęć z katechetyki w seminarium Wyżyckiego, wysnuty na podstawie faktu istnienia zajęć z katechetyki w programie seminarium katedralnego we Lwowie. Trudno bowiem przypuścić, aby ordynariusz chciał je pominąć w programie seminarium ufundowanym przez siebie, skoro one istniały we współzrędnym seminarium katedralnym we Lwowie. O tym, aby zajęcia z katechetyki były prowadzone w seminarium. Wypowiedział się arcybiskup Wyżycki w liście do kapituły, na który kapituła odpowiedziała wspominając o zajęciach z katechetyki w katedrze; jednakże listu arcybiskupa Wyżyckiego ks. S.Szurek nie odnalazł³⁶.

Ostatni okres dziejów zajęć z katechetyki w obydwóch seminariach diecezjalnych lwowskich normowały przepisy wydane przez arcybiskupa W.H.Sierakowskiego (1760-1780). Dokument reformujący seminaρια lwowskie zaginął. Informował o tym w 1932 r. ks. S.Szurek w dziele pt. "Seminarium katedralne we Lwowie" pisząc: "... arcybiskup Sierakowski, porządkując stan obu seminariów, wydał jakieś zarządzenia, może nawet

Cd. przyp. ze str.60

plein-chant, les Ceremonies de l'Eglise, la méthode de catéchiser, de dairy les Prônes, de prêcher et de confesser, comme aussi le moyen de le faire en esprit et avec piété...". W: "Reglemens du seminaire de Toul. A Toul Chez Simon Vincent". Imprimeur du Seminaire 1738, s.3-4.

³⁴ Rkps ANP: "Utilitates ex Seminario", pkt 6. W: "Miscelanea do Historii Zgromadzenia Misji w Polsce w. XVIII-XIX", (b. sygn.).

³⁵ "Lectae sunt Litterae ab Illustrissimo, Excellantissimo Reverendissimo Archiepiscopo (Mikołaj Ignacy Wyżycki, 1737-1737), impertiendo Benedictionem Capitulo et denuntiando conductos Patres Missionarios ad seminarium propter instruendos Clericos catechizandum in Ecclesia Metropolitana. Capitulum perlectis litteris ab Illustrissimo Archiepiscopo ordinatis, summas gratias agit pro impertita benedictione. Et in conductis PP. Missionariis benevolentiam et favorem, Decorum Ecclesiae M.augendo acceptavit, exoptata a D.T. O. quam longissima Incolumitate Suo beneficentissimo Pastori. Nihilominus tamen praecustodivit sibi Capitulum, ut PP. Missionarii non immisceant (sic!) se dispositionibus Capituli et Ecclesiae". AKL Lw.: K 13, k. 441, za S.Szurkiem: "Seminarium arcybiskupa...", s. 246.

³⁶ S.Szurek: "Seminarium arcybiskupa...", s.246.

zupełne przepisy dla przełożonych i kleryków. Przepisów tych dotąd nie znaleźliśmy..."³⁷. Nie udało mi się odnaleźć ani owego dokumentu, ani też jego odpisu; odszukałem natomiast luźne notatki ks. Jana Fijałka (1864-1936), znanego historyka, profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1896-1912) i Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (1912-1935)³⁸, a wśród nich notatkę informującą o tytule dokumentu arcybiskupa W.H.Sierakowskiego, na temat którego ks. S.Szurek mówił w przytoczonym cytacie. Tytuł dokumentu brzmi: "Leges et regulae Seminarii archieppalis Leopoliensis r. lat. a 1765 constitutae Archiepp. Venceslaus Hieronymus Sierakowski Aeps."

Dzisiaj można powiedzieć, że arcybiskup W.H.Sierakowski wydał dokument, i to nie "jakiś", jak mówił S.Szurek, ale bliżej i dokładniej określony przez przytoczony tytuł: "Leges et regulae..."

Z notatki J.Fijałka wiadomo, że dokument ten był подарowany Bibliotece Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie przez ks. Ludwika Klossa i został wpisany do inwentarza Biblioteki pod "nr Cod 752". Ks. L.Kloss żył w latach 1845-1902. Dzisiaj należy przyjąć (dopóki nie będzie można odczytać, np. z inwentarza daty proveniencji), że ks. L.Kloss przekazał "Leges et regulae..." Bibliotece przed swym zgonem, a więc przed 1902 r. Jeżeli natomiast uczyniła to rodzina po śmierci ks. L. Klossa, to nie później jak do 1905 r. Termin ten wyznacza data notatki ks. J.Fijałka, a mianowicie "6 kwietnia 1905 r.". W tym to bowiem dniu ks. J.Fijałek zapisał sobie wiadomość "Bibl. Uniw. Cod 752 (nr porząd. inwentarza). "Leges et regulae Seminarii archieppalis Leopoliensis r. lat. a 1765 constitutae Archiep. Venceslaus Hieronymus Sierakowski Aeps." (z daru X.L.Klossa)³⁹.

Biorąc pod uwagę powyższe ustalenie, że "Leges et regulae..." zostały przekazane Bibliotece Uniwersytetu Jana Kazimierza najpóźniej do 1905 r., oraz stwierdzenie ks. S.Szurka, że nie mógł ich znaleźć do 1932 r., tj. do roku wydania książki pt. "Seminarium katedralne we Lwowie", dochodzi się do wniosku, że w latach 1905-1932 kodeks 752 Biblioteki Uniwersytetu Jana Kazimierza zaginął. W tym czasie zagadnieniem seminarium lwowskiego osiemnastowiecznego pozostającego pod zarządem ordynariusza interesował się ks. S.Szydelski oraz - być może - ks. T.Długosz. Ks. S.Szydelski napisał w 1908 r. artykuł pt. "Założenie pierwszego seminarium duchownego we Lwowie"⁴⁰, natomiast ks. T. Długosz pisał rozprawę pt. "Seminaria duchowne we wschodniej Polsce

³⁷ Tenże: "Seminarium katedralne...", s.76-77.

³⁸ S.Lempicki: "Śp. Ks. Dr Jan Fijałek", "Pam. Lit.", 33 (1936), s. 1067-1074.

³⁹ Rkps PAN Bibl. Oddziału w Krakowie: J.Fijałek: "Notaty i zapiski dotyczące ustroju Kościoła w Polsce. Seminarium duchowne", sygn. 4788.

⁴⁰ W: "Gaz. Kośc.", 16 (1908), s.599-602, 612-614, 622-624.

do 1800 r." i ogłosił ją w 1935 r.⁴¹. Być może, ci dwaj badacze mieli do czynienia z "Leges et regulae..." i poczynili jakieś notatki czy odpisy; jednak w tej chwili niemożliwe jest zdobycie szczegółowych informacji co do zawartości ich zbiorów, bowiem ks. S.Szydelski zmarł 28 listopada 1967 r. w Nysie⁴², a ks. T.Długosz - 22 lipca 1971 r. w Krakowie⁴³. W tej sytuacji dla osiągnięcia możliwie najpewniejszej informacji powstaje problem szukania odpowiedzi na pytanie: jaki był stosunek do katechizacji dawcy nowego programu formacyjnego dla obydwóch seminariów - arcybiskupa W.H.Sierakowskiego⁴⁴?

O postawie arcybiskupa w tym względzie wiadomo z dekretu, który wydał w dniu 3 maja 1744 r. reformując seminarium swej poprzedniej diecezji przemyskiej. W dekrecie tym napisał: "12-mo. Quilibet alumnus propter debitum in concionando exercitium coninctus in refectorio conciones iuxta turnum et dispositionem superioris se tangentem habeat, et ad eas diligentur se preparat, omnesque se in catechisando practice in Seminario exerceant"⁴⁵. Badacz przeszłości seminarium Diecezji Przemyskiej, ks. Jan Rąb, zauważa, że arcybiskup W.H.Sierakowski bardzo pilnował, aby to szczegółowe rozporządzenie było wykonywane⁴⁶.

Na postawę arcybiskupa względem wdrażania seminarzystów do katechizowania rzuca światło jego zarządzenie z 1761 r., wydane podczas pełnienia obowiązków ordynariusza we Lwowie, który pod karą nakazywał duszpasterzom obowiązkowe uczenie religii oraz zabraniał udzielać rozgrzeszenia aż do poprawy⁴⁷.

⁴¹ W: "Collect. Theol.", 16 (1935), s.23-37.

⁴² W.Urban: "Ks. prof. Szczepan Szydelski", Rzym 1969.

⁴³ W: "Notificationaes e Curia Metropolitana Cracoviensi" 1971, s.185. Po śmierci ks. T.Długosza, został zdeponowany w Archiwum Biblioteki OO. Karmelitów w Krakowie przy ul. Karmelickiej 19, zbiór jego notatników (ok. 120) notat, fotokopii, opracowań (ok. 270 teczek) oraz wiele różnych zapisków, które znajdują się w 11 paczkach nie posegregowane. Mimo że zbiór jeszcze nie jest opracowany zostałem dopuszczony do kwerendy, lecz wśród udostępnionych mi archiwaliów do 8 IX 1976 nie znalazłem notat z dokumentu arcybiskupa W.H.Sierakowskiego pt. "Leges et regulas Seminarii archiepiscopalis Leopoliensis r. lat. a 1765 constitutas".

⁴⁴ S.Szurek: "Nasz synod a nasza przeszłość". W: "Gaz. Kośc.", 37 (1930), s.587.

⁴⁵ Rkps ADP, Ks. 163: "Decretum Reformationis et Ordinationis pro Seminario Ecclesiae Cathedralis Premisliensis Congregationis Missionis 1744", k. 657.

⁴⁶ J.Rąb: "Seminarium diecezjalne w Przemyślu pod kierownictwem Księża Misjonarzy (1687-1783)". W: "Nasza Przeszłość", t.11 (1960), s.335.

⁴⁷ Rkps ASV, N. Pol. Add. vol. 13: "V.H.Sierakowski: "Directa et Ordinata. Anno Christi 1761, Leopoli"; S.Szurek: "Ustawy synodów lwowskich z lat 1564, 1593, 1641, 1765", Lwów 1931, s.43.

Należy tu dodać, że arcybiskup, zlecając kierownictwo obydwóch seminariów misjonarzom, znał ich program bardzo dobrze, m.in. dlatego że przez dwa lata był przygotowywany do kapłaństwa w Łowiczu właśnie przez misjonarzy⁴⁸. Znał więc także ich sposoby przyuczania seminarzystów do katechizowania i godził się na nie, darząc misjonarzy całkowitym zaufaniem⁴⁹.

Konkludując można powiedzieć, że zachowane dokumenty oraz inne informacje tu przytoczone mówią o programowym obowiązku wdrażania seminarzystów do katechizowania.

2.3. Wykładowcy - organizatorzy zajęć z katechetyki w obydwóch seminariach lwowskich

Według zachowanego regulaminu w lwowskim seminarium katedralnym, wydanego przez arcybiskupa Skarbka, zajęcia z katechetyki miał prowadzić regens⁵⁰. Zasady tej trzymano się ściśle (z przerwą w latach 1728-1732; w tym czasie seminarium pozostawało pod zarządem księży komunistów) do chwili, kiedy to nowy regens seminarium, ks. Andrzej Giżycki, dobrał sobie za pozwoleniem kapituły lwowskiej z 1737 r., wiceregensa⁵¹. To dokooptowanie oznaczało także przekazanie wiceregensovi pewnych obowiązków, które do tej pory należały do regensa. Z dostępnych danych nie wiadomo, który z nich prowadził zajęcia z katechetyki. Dlatego dalsze poszukiwania muszą się rozciągnąć także na wszystkich wiceregensów seminarium katedralnego.

Natomiast w seminarium arcybiskupa Wyżyckiego zajęcia z katechetyki prowadził ktoś z misjonarzy. Mógł to być regens seminarium, jego najbliższy współpracownik prokurator, który niekiedy pełnił obowiązki wykładowcy, lub ktoś trzeci. Trudno jest dziś ustalić - podobnie jak w odniesieniu do regensa i wiceregensa seminarium katedralnego - który

⁴⁸ J. Ataman: "W.H. Sierakowski i jego rządy w diecezji przemyskiej", Przemysł 1936, s.4; W. Kwiatkowski: "Prymasowska...", s.249.

Program obowiązujący w czasach alumnatu Sierakowskiego przewidywał naukę zasad katechizowania dzieci i ludu w każdą niedzielę i święto w godzinach rannych.

⁴⁹ S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s.71-72, 75; tenże: "Nasz synod...", s.587; J. Rąb, dz: cyt., s.292-294.

⁵⁰ "W seminarium mają się odbywać następujące wykłady i ćwiczenia pod kierunkiem regensa: 1. Śpiew gregoriański i ceremonie w wigilię uroczystych świąt; nadto ćwiczenia w udzielaniu Sakramentów świętych i w nauczaniu katechizmu w każdą niedzielę po obiedzie itd.". Zob. S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s.49.

Nb. "pod kierunkiem regensa" należy rozumieć, że on je prowadził, ponieważ regulamin lwowskiego seminarium katedralnego nie przewidywał innych wykładowców w tymże seminarium. Zob. S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s.44, 51-52, 58.

⁵¹ Tamże, s.99.

z nich prowadził zajęcia z katechetyki. Dlatego poszerza się krąg poszukiwań ewentualnych wykładowców katechetyki. Poza tym misjonarze wdrażali seminarzystów do nauczania religii także przez katechizację w określonych świątyniach (seminaryjna, katedralna, parafialna), oraz przez katechizację podczas misji prowadzonych po parafiach Archidiecezji Lwowskiej czy innych diecezji⁵². Ta osobliwość misjonarska - będąca czymś specyficznym dla systemu pedagogicznego księży misjonarzy nakazuje ustalenie listy misjonarzy, którzy prowadzili misje z udziałem seminarzystów diecezjalnych seminariów lwowskich jako katechistów. Misjonarze ci bowiem byli dla seminarzystów bezpośrednimi moderatorami czy też manudaktorami katechetycznymi.

Z tego wynika, że należy ustalić listę regensów, wiceregensów, prokuratorów obydwóch lwowskich seminariów diecezjalnych oraz listę misjonarzy, nazwanych manudktorami katechetycznymi alumnów, aby uzyskać pewne elementy poszukiwanej odpowiedzi na pytanie, kto organizował w omawianych seminariach zajęcia z katechetyki, względnie kto przyczyniał się do kształcenia katechetycznego kleru archidiecezji lwowskiej.

Lista regensów i ich najbliższych współpracowników
obydwóch seminariów duchownych lwowskich

Księża diecezjalni	W latach
<u>Seminarium katedralne</u>	
ks. Jan Franciszek Krzymuski	1703-1709 ⁵³ ,
ks. Fabian Sebastian Kołaczyński	1715 ⁵⁴ ,
ks. Aleksander Kwilecki	1725-1728 ⁵⁵ .

⁵² Rkps AMS, P III 33 "Liber..." Archidiecezja Lwowska: passim", Diecezja Chełmińska: s.14-16, 58-59; Diecezja Łucka: s.31, 33-35, 54, 68-69; Diecezja Kamieniecka: s.26-27.

⁵³ J.F.Krzymski, ks. dr teol., regens oraz duszpasterz przy świątyni pw. św. Bartłomieja ap. pozostające w łączności ze szpitalem pw. św. Łazarza poza murami miasta Lwowa; kanonik od 1707 r. Zob. S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s.29-95.

⁵⁴ F.S.Kołaczyński, ks. dr obojga praw, przypuszczalnie regens w 1715 r.; w 1725 r. wstąpił do nowicjatu księży jezuitów. Zob. S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s.96-97.

⁵⁵ A.Kwilecki, ks., regens seminarium, przedtem proboszcz w Kołomyi, ok. 1703, w Założcach ok. 1716 r. Zob. S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.60, 97.

Księża diecezjalni	W latach
Księża komuniści ⁵⁶ :	
ks. Augustyn Paśniawski	1728-1732 ⁵⁷ ,
z nim współpracowali prawdopodobnie sukcesywnie:	
ks. Andrzej Leoman, wiceregens	1728-(?) ⁵⁸ ,
ks. Marcin Brixius, wiceregens	1730-1731 ⁵⁹ ,
ks. Michał Szulc, wiceregens	1731-1732 ⁶⁰ ,

- ⁵⁶ Komuniści - "Institutum clericorum saecularium in commune viventium", zwani także "Bartoszkami" od założyciela Bartłomieja Holzhausera (Holtzhausera). Celem Instytutu było prowadzenie szkół, seminariów duchownych, wspomaganie wzajemne kapłanów. Instytut został założony 1 VIII 1640 r., "Confirmatio generalis" - już w 1647 r., ostateczne zatwierdzenie nastąpiło 17 VIII 1684 r. W Polsce od 1683 r. Sprowadził ich bp poznański Stefan Wierzbowski i osadził w Górze Kalwarii (k. Warszawy). Prowadzili seminaria duchowne w Warszawie, Kielcach, Janowie Podlaskim itd. Węgrów stał się ich główną siedzibą. Po wojnach napoleońskich przestali istnieć. Do Lwowa przybyli z Kielc. Zob. M. Arneth: "Holzauser B.". W: "Dictionnaire de Spiritualité ascétique et Mystique doctrine et histoire", Paris 1969, fasc. 46-47, kol. 590-597; M. Brudzisz: "Nauczanie teologii w Instytucie księży komunistów". W: "Dzieje teologii...", t. 2, cz. 2, Lublin 1975, s. 171-209; J. Górka: "Żywot i dzieła Wielebnego Sługi Bożego Bartłomieja Holzhausera", Tarnów 1908, s. 226-232; (J. Hut): "Tyrocinium seminaristicum tradens scitu necessarius et utilia, primaque illorum principia, de quibus instruuntur in Seminariis secundum Constitutiones majores Alumni Clericorum Saecularium in communi viventium collectum ex selectioribus authoribus a quodam praefati Instituti sacerdote". Moguntiae 1735, s. 8-32; M. Bułiński, dz. cyt., t. 3, s. 290-291, podaje że Instytut został zatwierdzony w 1685 r.; w niniejszym opracowaniu podałem datę zatwierdzenia Instytutu według najnowszych badań, które przeprowadził M. Arneth, dz. cyt.
- ⁵⁷ A. Paśniawski, ks. komunista, regens, potem proboszcz w Kamieńczyku Litewskim. Zmarł w wieku lat 63 dnia 30 VIII 1754 r. w tymże Kamieńczyku Litewskim. Tam też został pochowany. Miał 37 lat, gdy rozpoczął pracę we Lwowie. Zob. Rkps ADW 1021: "Homo ulator viam Universae Carnis ingrediens seu Cathalogus Reverendissimorum, Perillustrium ac Admodum Reverendorum Dominorum Instituti Sacerdotum et Clericorum vita functorum nomina referens. Allisque in Instituto vitam degentibus, viae ac vitae terminum imminere admonens. Ab anno viatoris et comprahensoris Dei Hominis. Vitam mortalem ingressi. (1683-1832)", k. 28 v.; S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s. 60-64, 97.
- ⁵⁸ A. Leoman, ks., komunista, wiceregens. Zob. S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s. 60. W: Ekps ADW 1021: "Homo ulator..." nie odnotowany.
- ⁵⁹ M. Brixius, ks., komunista, wiceregens. Zmarł we Lwowie w lipcu 1731 r. i tam został pochowany. Zob. Rkps ADW 1021: "Homo ulator...", k. 16 v.; S. Szurek w swych opracowaniach, nie mówi nic o nim.
- ⁶⁰ M. Szulc (Schultz), ks., komunista, wiceregens w Lwowskim Seminarium, prof. teologii moralnej w Górze Kalwarii. Zmarł 26 IV 1762 r. w wieku lat 57 w Górze Kalwarii i tam został pochowany. Rkps ADW 1921: "Homo ulator...", k. 33. Zob. S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s. 60, 63, 64, 65.

Księża diecezjalni	W latach
ks. Walenty Cierzyński Ksiądz diecezjalny:	1733 ⁶¹ .
ks. Andrzej Giżycki Księża teatyni ⁶³ :	1733-1737 ⁶² .
ks. Jerzy Laskarys	1738-1740 ⁶⁴ ,

⁶¹ W. Gierzyński, ks., komunistą, regens, profesor filozofii i teologii. Przed 1730 r. wykładał w Węgrowie filozofię; w Kielcach teologię spekulatywną (1730-1731), potem teologię moralną (1731-1735) z przerwą jednego roku, tj. 1733, gdy udał się do Lwowa, aby podjąć obowiązki regensa a tamtejszym seminarium katedralnym. Pod koniec życia został proboszczem w Kamieńczuku Litewskim, gdzie zmarł 5 V 1749 r. w wieku lat 50; tam też został pochowany. Zob. Rkps ADW 1021: "Homo ulator...", k. 25-26; S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s. 65; F. Puchalski: "Seminarium kieleckie", Kielce 1901, s. 56; A. I. Karaś: "Diarium variarum rerum transactarum concernens iam Communitatem V. Collegium Vicariorum, quam Seminarium conscriptum Anno Domini 1722 11 Augusti per me ... Vicarium et Viceregentem Seminarii". W: F. Puchalski, dz. cyt., s. 269, 271.

Nb. S. Szurek podaje Ganynski bez imienia. F. Puchalski natomiast podaje Walenty Gerzyński. Najprawdopodobniej chodzi o tę samą osobę.

⁶² A. Giżycki, ks. diecezjalny, od 10 IV 1741 r. regens; doktor obojga praw, kapelan arcybiskupa J. Skarbka, proboszcz Sokołówki, kanonik katedrały katedralny, notariusz, sędzia deputacji do Trybunału Lubelskiego, sędzia synodalny, wikariusz in spiritualibus oraz oficer generalny. Zmarł 28 I 1748 r. Zob. S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s. 64, 66-72, 97; F. X. Zachariasiewicz: "Historia kapituły lwowskiej łacińskiej", W: "Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy", 7 (1839), z. 6, s. 84.

⁶³ Teatyni - "Clerici regulares Theatini", zakon żebrzący klerycki, założony przez św. Kajetana Thiena w miejscowości Teatyn. Reguły zostały zatwierdzone przez papieża Klemensa VII w 1524 r. Ich celem było wychowywanie duchowieństwa. Do Polski przybyli w drugiej połowie XVII w. We Lwowie od 1 V 1664 r. prowadzili Kolegium Papieskie dla kształcenia duchownych ormiańskich, grekokatolików. Sprowadził ich bp przemyski Jan Stanisław Zbąski. Zob. ks. P. S. "Krótka wzmianka o zgromadzeniach zakonnych w Polsce". W: "Pamiętnik Religijno-moralny" 1842, t. 2, s. 525-526; Barącz S. "Rys. dziejów...", s. 60-142; A. Pawliński: "Dzieje zjednoczenia Ormian polskich z Kościołem Rzymskim w XVII wieku". W: "Źródła dziejowe", t. 2, Warszawa 1876, s. III-V, 28-31, 92-114, 206; A. Złaremba: "Teatyni", W: "Enc. Kośc. Nowod.", t. 28 (1905, s. 259-264; Cz. Lechicki "Kościół ormiański w Polsce", Lwów 1928, s. 101, 63-69; M. Buliński, dz. cyt., t. 3, s. 325.

⁶⁴ J. M. Laskarys z Verony, hrabia (ur. 1702 r.), śluby zakonne 27 VIII 1724 r., do Lwowa przybył w 1731 r., w 1735 r. Metropolita Szeptycki w liście do Kongr. Rozkrzewienia Wiary proponował go jako następcę zmarłego prefekta ks. Redanaschi. Był prefektem Kolegium we Lwowie w latach 15 X 1738 - 17 XII 1740 r., infułat-proboszcz w Olyce, potem biskup neapolitański in partibus infidelium w latach 1741-1754. Reformował Akademię Zamojską w 1741 r. Opat żółkiewski, prokurator kapituły lwowskiej w Rzymie, arcybiskup teodozjański w latach 1754-1762; wreszcie patriarcha aleksandryjski i jerozolimski w latach 1762-1795. Zmarł w Rzymie 12 XII 1795 r. Rkps APF: Acta, t. 101, s. 373 z dnia 7 VIII 1731; Rkps APF: Congr. gen 683, s. 153 - druk: W: "Monumenta Ucrainae historica", t. 6, s. 54-55;

Księża diecezjalni	W latach
ks. Hieronim Moro z nimi współpracowali: Jan Chrzyciel Cappello ⁶⁶ Józef Maria Rosso ⁶⁷ Józef Calcattera ⁶⁸	1740-1741 ⁶⁵ ,

Cd. przyp. ze str.67

t.108, s.285 z dnia 15 IX 1738; Rkps APF: Colleg. Leop., t.1, s. 478, s.478; ks. Costa do Kongregacji Rozkrzewienia Wiary z dnia 15 X 1738; Rkps AGT: "Cataloga dei Cardinali, arcivescovi e vescovi dell'ordine teatino", s.108-110, sygn. nr 144. S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.69, 88, 99, 101; tenże: "Kapituła łacińska we Lwowie w latach 1727-1763", Lwów 1930, s.9; F.X. Zlachariasiewicz: "Wiadomość o Ormianach w Polsce". W: "Czasopismo naukowe Zakładu narodowego im. Ossolińskich we Lwowie", t.2 (1842) 42, 83-86, 98-99; (bez autora): Laskarys Jerzy Hieronim. W: "Enc. Kośc. Nowod.", t.11 (1878), s.611-612. C.Ferriani: "Un veronese del 700 Patriarca di Gerusalemme", W: "L'Arena de lunedì", 9 II 1942. B. Chlebowski: "Zamość, ordynacja Zamojskich i powiat zamojski", Zamość (1919), s.16 podaje Wojciech Laskarys; J.A.Wadowski: "Wiadomość o profesorach Akademii Zamojskiej", Warszawa 1899-1900, podaje Jerzy Maria Laskarys; D.Błażejowski, dz. cyt., s.255 podaje Giorgio H.Laskarys; W: "Monumenta...", t.6 występuje Georgius Maria Laskarys. Należy przyjąć za tym ostatnim, ponieważ jest to publikacja dokumentów.

- ⁶⁵ H.Moro, ks. teatyn, śluby zakonne złożył 1727 r. Miał przybyć do Lwowa już w 1734 r., lecz zachorował. Przybył do Lwowa po 12 IX 1740 r., aby pomagać ks. Laskarysowi w odbudowywaniu spalonego kolegium. Według świadectwa ks. Laskarysa był to człowiek doświadczony i aktywny, bardzo przydatny w tak trudnym okresie dziejów kolegium. Został mianowany prefektem kolegium w dniu 17 XII 1740 r. i pełnił ten obowiązek do 1760 r. Rkps APF: Acta, t.104, s.283 z dnia 16 VIII 1734; t.110, s.106-107 z dnia 14 IX 1740; s.234 z dnia 6 XII 1740; Rkps APF: Congr. gen 704, s.175 - druk: "Monumenta...", t.6, s.119-120; S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.69-70; Cz. Lechicki, dz. cyt., s.101.
- ⁶⁶ J.Ch. Cappello, ks. teatyn. Śluby zakonne złożył w 1728 r. Do Lwowa miał przybyć w 1734 r., lecz z powodu choroby musiał zostać we Włoszech. We Lwowie pracował od 1735 do 1740 r. Wyjechał do Włoch po spaleniu się kolegium. APF: Acta, t.104, s.283 z dnia 16 VIII 1734; t.105, s.58 z dnia 1 II 1735; t.110, s.36-37 z dnia 19 I 1740; APF: Congr. gen 704, s.78 - druk: "Monumenta...", t.6, s.108.
- ⁶⁷ J.M.Rosso, ks. teatyn. Śluby zakonne złożył w 1732 r. Przybył do Lwowa w lutym 1735 r. Pracował w kolegium przez pięć lat. Odjechał do Stali po spaleniu się kolegium, tj. po 12 IX 1740 r. Rkps APF: Acta, t.105, s.58 z dnia 1 II 1735; t.110, s.204 z dnia 14 XI 1740; Rkps APF: Colleg. Leop., t.1, s.489-491; Rkps APF: Congr. gen. 704, s.78 - druk: "Monumenta...", t.6, s.108.
- ⁶⁸ J.Calcattera, ks. teatyn. Śluby zakonne złożył w 1729 r. Do Lwowa przybył z Turynu w 1736 r., a odjechał w 1740 po zniszczeniu przez pożar siedziby kolegium, tj. po 12 IX 1740 r. Rkps APF: Acta, t.106, s.56 z dnia 16 I 1736; t.110, s.204 z dnia 14 XI 1740; Rkps APF: Litt. S. Congr. 153 s.84-85 v. - druk: "Monumenta...", t.6 s.119.

Księża diecezjalni	W latach
Księża diecezjalni:	
ks. Andrzej Giżycki z nim współpracowali sukcesywnie:	1741-1748(?) ⁶⁹ ,
ks. (?) Pirzchała, wiceregens	1741 ⁷⁰ ,
ks. Wawrzyniec Żurawski, wiceregens ⁷¹ .	
Nb. być może ok. trzech lat pracowali w tym seminarium misjonarze 1744-1747 ⁷² .	
ks. Szczepan Mikulski Księża misjonarze:	1748-1762 ⁷³ .
ks. Jan Jakub Melwiński z nim współpracowali:	1762-1773 ⁷⁴ ,
ks. Krzysztof Matyaszkiewicz, prokurator	

⁶⁹ S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s. 70-72. O nim zob. także odnośnik 62 niniejszego rozdziału.

⁷⁰ S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s. 99.

⁷¹ W. Żurowski, ks., wiceregens lwowskiego seminarium katedralnego, kanonik kolegiaty żólkiewskiej od 12 X 1770 r. Zob. tamże, s. 99.

⁷² S. Szurek: "Seminarium arcybiskupa...", s. 246.

⁷³ S. Mikulski, ks., regens lwowskiego seminarium katedralnego; najbliższy współpracownik arcybiskupa W. H. Sierakowskiego; ur. w 1714 r. w Mikuliczach, Humaniora, Filozofię i teologię ukończył w Akademii jezuitkiej. Doktor obojga praw; proboszcz w Zubrzy, penitencjarz kościoła metropolitalnego lwowskiego, protonotariusz apostolski, kanonik gremialny, sekretarz kapituły, wikariusz i oficiel lwowski "sede vacante" po przeniesieniu arcybiskupa Lubieńskiego do Gniezna. Kaznodzieja, jeźmucznik, fundator domu dla ubogich w Busku. Piastował bardzo liczne urzędy kościelne. W 60 roku życia wycofał się z pracy, lecz bywał ustawicznie zapraszany do udziału w decydowaniu o ważnych sprawach archidiecezji. Zmarł 28 IV 1783 r.

Pisze o nim: S. Szurek: "X. Szczepan Mikulski, archidiakon lwowski", "Gaz. Kośc.", 37 (1930), s. 558-559; 571-573; tenże, "Seminarium katedralne...", s. 72-75; tenże, "Seminarium arcybiskupa...", s. 248.

F. X. Zachariasiewicz w pracy pt. "Historia kapituły...", z. 4, s. 104 - informuje, że w Archiwum Kapituły Metropolitalnej Lwowskiej, znajdował się życiorys ks. S. Mikulskiego napisany w 1783 r. na 49 stronicach.

Nb. Gdy się porównuje dwie wypowiedzi S. Szurka: "Seminarium katedralne...", s. 75, oraz "X. Szczepan Mikulski archidiakon lwowski", s. 559, dostrzega się dwie daty rezygnacji X. Mikulskiego z obowiązków regensa. W pierwszym artykule występuje 1764, a w drugim 1762 r. W kontekście innych informacji ta druga data, tzn. 1762 r., jest prawdopodobniejsza.

⁷⁴ J. J. Melwiński (Melwiński, Melwiński), ks., misjonarz św. Wincentego a Paulo, pierwszy przełożony Domu lwowskiego. Towarzyszył ordynariuszowi lwowskiemu w wizytacjach kanonicznych. Przełożony w wielu Domach. Zmarł 8 IX 1773 r. we Lwowie. Zob. "Mémoires de la Congrégation de la Mission", t. 1, s. 351; S. Szurek: "Seminarium arcybiskupa...", s. 250; (bez autora) Misje ludowe Księży Misjonarzy w Polsce. W: "Księga pamiątkowa...", s. 175-176; Rkps AMS, P III 33; "Liber...", passim; F. Smidoda: "Misje ludowe dawnej polskiej prowincji Zgromadzenia XX Misjonarzy", "Rocz. Obydwóch Zgrom.", 41 (1938), s. 75.

Księża diecezjalni	W latach
oraz inni członkowie Domu ⁷⁵ , ks. Stanisław Szybicki wspomagany przez członków Domu ⁷⁷ .	1773-1783 ⁷⁶ ,
<u>Seminarium arcybiskupa Wyżycznego</u>	
Księża misjonarze: ks. Jan Jakub Melwiński	1748-1773 ⁷⁸ ,

⁷⁵ K. Matyaszkiewicz (Matjaszkiewicz), ks., misjonarz św. Wincentego à Paulo. Urodzony 7 IX 1722 w Krakowie. Do Zgromadzenia misjonarzy wstąpił 13 X 1739. Śluby złożył 14 X 1741 r. w Krakowie, gdzie odbył studia teologiczne i przyjął święcenia kapłańskie. W 1747 r. został skierowany do Lwowa. Tu pełnił obowiązki prokuratora causarum obu seminariów diecezjalnych aż do ich zamknięcia przez cesarza Józefa II. Być może pełnił także niekiedy obowiązki wykładowcy. Jałmużnik, duszpasterz chorych, więźniów. Po kasacie zgromadzenia w zaborze austriackim, pozostał we Lwowie z Siostrami Miłosierdzia jako ich opiekun. Zmarł we Lwowie 7 IV 1787 r. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", passim. "Mémoires de la Congrégation de la Mission", t.1, s.360-362; S.Szurek: "Seminarium arcybiskupa...", s. 250, 252; tenże, "Seminarium katedralne...", s.78, 79; S.Kalla: "Kasata Domu Lwowskiego...", s.182, 183; A.Schletz: "Słownik Biograficzny Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Polsce (1651-1951)", t.2, bez paginacji.

⁷⁶ S.Szybicki, ks. misjonarz św. Wincentego à Paulo. Urodzony 5 V 1740 r. Wstąpił do Zgromadzenia misjonarzy 29 VIII 1756 r. w Krakowie. 30 VIII 1758 r. złożył śluby zakonne, odbył studia seminaryjne i przyjął święcenia kapłańskie. Był wykładowcą, prokuratorem czy regensem w 10 seminariach duchownych, m.in. w Gnieźnie (ok. 1763), w Krakowie na Zamku (1764), w Gnieźnie (ok. 1770), we Włocławku (1774), we Lwowie (1773?). Po zlikwidowaniu lwowskich seminariów duchownych przez cesarza Józefa II, został regensem w Seminarium Generalnym utworzonym przez tegoż cesarza we Lwowie dla seminarzystów całej Galicji. Potwierdzenie nominacji ze strony władz austriackich nastąpiło w lutym 1784 r. W dniu 2 II 1787 r. odszedł na emeryturę. Po roku został mianowany proboszczem w Gródku Jagiellońskim (Arch. Lwowska). Do parafii przybył w dniu 21 IV 1788 r., a dopiero dnia 21 XI tegoż roku odbył instalację. Z parafii tej odszedł po 22 II 1799 r. Zmarł w 1803 r.

Jako regens wywiązywał się ze swych obowiązków bardzo dobrze ku zadowoleniu arcybiskupów: I. Wyżycznego, a potem W.H.Sierakowskiego i F.Kickiego. Odznaczał się wiernością biskupom, oraz tradycjom Zgromadzenia zarówno w wykładach, jak i w sposobie wychowywania seminarzystów. Natomiast jako proboszcz nie potrafił żyć w zgodzie z parafianami. Zob. M.Tarnawski: "Zarząd Józefińskiego seminarium generalnego obrządku łacińskiego we Lwowie (1783-1790)". W: "Gaz. Kośc." 25 (1918), s.411; S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.82, 83, 99; S.Kalla, dz. cyt., s.187; S.Chodyński: "Seminarium Włocławskie", s.76.

⁷⁷ W 1776 r. byli z całą pewnością: ks. Marcin Bezuchowski, oraz ks. Józef Leyb. Rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.61.

⁷⁸ Por. przyp. 74 w niniejszym rozdziale.

Księża diecezjalni	W latach
ks. Daniel Bogdanowicz z nim współpracowali:	1774-1783 ⁷⁹ ,
ks. Krzysztof Matyaszekiewicz, prokurator oraz inni członkowie Domu ⁸¹ .	1749-1783 ⁸⁰

Lista misjonarzy, którzy prowadzili misje parafialne
z udziałem alumnów lwowskich seminariów duchownych

/ Misjonarze	W latach
ks. Gryglewicz Franciszek	1748-1776,
ks. Leszowski	1748-1752,
ks. Lillenthal Jakub	1748-1754,
ks. Melwiński Jan Jakub	1748-1752,
	oraz 1759-1773,
ks. Matyaszekiewicz Krzysztof	1749-1783,
ks. Konarski Michał	1750,
ks. Markiewicz Kazimierz	1751-1752,
ks. Isayski Kazimierz lub Izaiski	1752-1754,
ks. Martuszekiewicz Wawrzyniec	1752-1754,
ks. Szayski (Isayski, Izaiski)	
ks. Węgrzynowicz Tomasz	1752-1754,
ks. Kadulski Jan	1754-1756,
ks. Rubinkowski Adalbertus	1754-1755,
ks. Brusicki Fabian (Prusiecki)	1755-1760,
ks. Skoczniowski Wawrzyniec	1757-1758,
ks. Staniszewski Antoni	1757-1759,
ks. Husiński Henryk	1758-1764,
ks. Ticiński	1759-1761,
ks. Zajęzkowski	1759,
ks. Grychoczyński Ignacy (Grychoczyński)	1762-1780,

⁷⁹ D. Bogdanowicz, ks., misjonarz św. Wincentego à Paulo. Urodzony 3 I 1728 r. w Warszawie. Wstąpił do Zgromadzenia 4 IX 1746 r., śluby złożył 5 IX 1748 r., po święceniach kapłańskich pracował od 1755 r. w Siemiatyczach jako duszpasterz i misjonarz; dyrektor Seminarium św. Krzyża 1758-1761, potem profesor i rektor seminarium. W 1763 r. we Lwowie, superior do 1783 r. Po kasacie zgromadzenia i zamknięciu seminarium duchownego we Lwowie został wiceregentem Seminarium Generalnego, następnie od 1786 r. podjął obowiązki proboszcza parafii w Łyczakowie. Zmarł jako proboszcz 26 VIII 1800 roku. Był też profesorem, rektorem w Przemyślu i Brzozowie. Zob. A. Schletz: "Słownik Biograficzny...", t.1 (bez paginacji); J. Rąb, dz. cyt., nie potwierdził informacji o tym, że ks. D. Bogdanowicz pracował w seminarium przemyskim.

⁸⁰ Por. przypis 75 w niniejszym rozdziale.

⁸¹ Zob. w niniejszej dysertacji, s.92-98, 145-146.

Misjonarze	W latach
ks. Łokuciewski Jan	1763,
ks. Orzechowski Tomasz	1763-1766,
ks. Rubus Stanisław	1765-1767,
ks. Bogdanowicz Daniel	1773-1780,
ks. Borek Franciszek	1774-1775,
ks. Arendt Jan	1774-1775,
ks. Kolenda Gabriel	1774-1776,
ks. Pietrzykowski Józef	1774-1776,
ks. Frank Grzegorz	1776,
ks. Nowicki Jan	1776,
ks. Proszkowski Kasper	1776 ⁸² .

Lista regensów i ich najbliższych współpracowników obydwóch seminariów duchownych lwowskich oraz lista misjonarzy, którzy prowadzili misje parafialne z udziałem alumnów lwowskich seminariów duchownych, ukazują, kto brał udział w kształceniu katechetycznym kleru we lwowskich seminariach diecezjalnych w latach 1703-1778. Prześledzenie ich prowadzi do stwierdzenia, że w ciągu ok. 75 lat, przez z górą 30 lat zajmowali się kształceniem katechetycznym alumnów tylko regensi, natomiast w ciągu ok. 45 lat także inne osoby. Byli to przede wszystkim misjonarze, komuniści i teatyni, a - być może - i księża diecezjalni, mianowicie wiceregens seminarium katedralnego.

2.4. Treść zajęć z katechetyki

Sporządzone listy nominalne oraz "instytucji", z których pochodzili wykładowcy - organizatorzy zajęć z katechetyki w omawianych tu seminariach duchownych, ułatwiły przeprowadzenie kwerendy dla ustalenia ewentualnego dorobku piśmienniczego zarejestrowanych w nich osób. Wynik kwerendy sprowadza się dziś do stwierdzenia, że przebadane bibliografie⁸³ oraz Centralny Katalog Starodru-

⁸² Lista została opracowana na podstawie źródeł rękopiśmiennych pt. "Liber...". Rkps AMS, P III 33: passim. Księga wymienia ponadto 21 nazwisk misjonarzy, którzy prowadzili misje, lecz bez kleryków.

⁸³ F. Bentkowski: "Historia literatury Polskiej", t.2, Warszawa-Wilno 1814; A.T. Chłędowski: "Spis dzieł polskich opuszczonych lub źle oznaczonych w Bentkowskiego "Historii Literatury polskiej", Lwów 1818; K. Estreicher: "Bibliografia polska", Kraków 1870-1916; J. Berger-Majerowa: "Nie znane Estreicherowi polonica i silesiaca w zbiorze Starodruków Biblioteki Śląskiej", Katowice 1961; M. Dembowska: "Indeks alfabetyczny << Dodatki >> Bibliografii Polskiej (cz. III - stulecia XV-XVIII) Karola Estreichera", Warszawa 1950, wyd.2; L. Grzebień: "Uzupełnienia do Bibliografii Estreicherów z Biblioteki Teologicznej Bobolanum w Warszawie". W: "Arch. Bibl. Muz. "Kości.", Cd. przyp. na str. 73

ków⁸⁴ nie zawierają ani jednej pozycji z zakresu katechetyki, która by była napisana przez kogoś z listy wykładowców - organizatorów zajęć z katechetyki w obydwóch seminariach lwowskich. Dla ustalenia wykazu podręczników, którymi mogli się posługiwać seminarzyści lwowscy w procesie kształcenia katechetycznego, mogłyby pomóc zasoby bibliotek obydwóch seminariów lwowskich, kapituły lwowskiej, kolegium i Akademii Lwowskiej. Jednak jak wynika z badań przeprowadzonych przez S.Szurka i S.Kallę, a także z dziejów wymienionych bibliotek, zasoby ich zostały rozproszone⁸⁵.

Cd. przyp. ze str.72

t.19, Lublin 1969, s.45-80; W.Hahn: "Bibliografia bibliografii polskich". "Uzupełnienia i notatki biograficzne do Estreichera", Wrocław 1966, s.7-8; L.Jarzębowski, E.Jurewicz: "Polonica nie umieszczone w Bibliografii Polskiej Estreicherów. Starodruki", cz.1 - w. XVI; cz.2 - w. XVII. W: "Zeszyty Naukowe Uniw. Toruńskiego. Nauka o książce", II, 1964; III, 1965; M.Kieffer: "Polonica XVII w. nieznanne Estreicherowi w Bibliotece im. Zielińskich T.P.N." W: "Notatki Płockie", 1957, nr 5, s.9-12; E.Kurkowa: "Uzupełnienia części 3 Estreichera. Z zasobów Ossolineum". W: "Lwowskie Studia Biblioteczne", t.1, 1932, s.121-132; H.Ladowska-Skurowa: "Nieznane Estreicherowi polonica w zasobie starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu", cz.I. W: "Roczniki Biblioteczne", 2 (1958) z.1-2, s.155-188 (w. XVI); cz.II, tamże, 9 (1965) z.1-2, s.171-197 (w. XVII i XVIII); R.Kotula: "Bibliografia polskich druków lwowskich XVI-XVIII wieku", Lwów 1928; L.Zalewski: "Biblioteka seminarium duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej", Warszawa 1926; A.F. Vezzosi: "I Scrittori de'Chierici Regolari detti Teatini", t.1-2, Rome 1780.

⁸⁴ Centralny Katalog Starodruków XVI-XVIII obejmuje druki zwarte i czasopisma ze wszystkich krajowych bibliotek naukowych i niektórych klasztornych i seminaryjnych. Zawiera ponad 610 000 opłsów. W jego tworzeniu wzięło udział ponad 1000 bibliotek. Adres: Biblioteka Narodowa. Zakład Starych Druków, 00-207 Warszawa, Plac Krasińskich 3/5.

⁸⁵ Poszukiwania ks. S.Szurka prowadzone do 1934 r. wykazały, że biblioteka seminarium katedralnego, ufundowana przez arcybiskupa Skarbka ok. 1723 r., została rozproszona ok. 1748 r. z powodu zaniedbań regensa ks. A.Giżyckiego. Po 1748 r. została utworzona nowa biblioteka. Jej zbiory postanowiono powiększyć w 1768 r. o książki, które były w bibliotece kapituły lwowskiej. "Przejęcie księzek, spisanie ich, umieszczenie i przechowywanie w seminarium poruczono ks. Melwińskiemu". Z kolei biblioteka seminarium arcybiskupa Wyżyckiego została przekazana w 1782/1783 r. Seminarium Generalnemu we Lwowie. Ostatecznie ani ks. Szurek, do 1934 r., ani ks. Kalla do ok. 1929 r. nie znaleźli biblioteki seminaryjnej. Ks. Szurek szukał jej we Lwowie w księgozbiorach takich, jak: księgozbiór grodzki, miejski, konsystorski i kapitulny. Być może - rękopisy nazwane przez ks. S.Szurka "odpisami wykładów", które on spotkał przed 1932 r. w Bibliotece Kapituły Łacińskiej we Lwowie - kryją w sobie jakieś informacje przydatne do poznania treści zajęć z katechetyki.

Księgozbiór Kolegium i Akademii we Lwowie liczący ok. 12 tysięcy woluminów, spalił się w 1734 r. Nowy - utworzony po 1734 r. - podzielił losy Akademii jezuickiej. Po kasacie zakonu jezuitów nie oszczędziła go dewastacja. Urzędnicy cesarscy kierowali do Wiednia o cenniejsze pozycje księgozbiorów klasztorów zakonów poddanych kasacie, inne natomiast - do Biblioteki Publicznej we Lwowie lub do szkół Galicji. Wreszcie poczęto je wysprzedawać. Odbyła się na-

Cd. przyp. na str. 74

W tej sytuacji zostały podjęte poszukiwania dla ustalenia treści zajęć z katechetyki w obrębie pomocy dydaktycznych używanych przez "instytucje" (komuniści, teatyni i misjonarze), z których pochodzili wykładowcy - organizatorzy zajęć z katechetyki w omawianych tu lwowskich seminariach.

2.4.1. Zajęcia z katechetyki organizowane przez księży komunistów (1728-1733)

W 1728 r., a więc koniec swego życia, arcybiskup Skarbek (+ 1733 r.) powierzył prowadzenie seminarium katedralnego we Lwowie księżom komunistom⁸⁶. Uczynił to - być może - pod wpływem biskupów sąsiadów, którzy zlecieli komunistom seminaria duchowne w Łucku, Górze Kalwarii, Janowie, Warszawie, Karolinie k. Pińska, Węgrowie, Kielcach itd.⁸⁷, albo też zachęcony pismami rekomendującymi księży komunistów, które Stolica Apostolska skierowała do biskupów polskich⁸⁸. We Lwowie

Cd. przyp. ze str.73

wet trzy razy oficjalna licytacja dubletów. Pierwsza licytacja odbyła się w 1790 r., następna - w 1795 r., trzecia - w 1801 r. Na tej ostatniej sprzedawano książki na kilogramy. Za "cetnar" książek brano - jak podaje J. Lelewel - tylko 8 zł. Okropnego wandalizmu dopełniło zburzenie Biblioteki Uniwersyteckiej w 1848 r.

Rkps ARSI: "Poloniae Historia Leopold. Coll", 1734 r., sygn. Polonia 59, vol. 193; S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s. 58, 72, 80; tenże, "Seminarium arcybiskupa...", s. 245; S. Kalla, dz. cyt., s. 181. S. Bednarski: "Dzieje kulturalne jezuickiego kolegium we Lwowie XVII i XVIII w.", "Pamiętnik Literacki", 33 (1936), s. 8; J. Lelewel: "Dzieje bibliotek do Dziennika Warszawskiego", Warszawa 1827, s. 234-235; F. Radziszewski: "Wiadomości historyczne o znakomych bibliotekach publicznych i prywatnych", Kraków 1875, s. 42-43.

⁸⁶ "Recentissime Illustrissimus et Excellentissimus Dnus Archiepiscopus Leopoliensis Ioannes Skarbek praesentem Institutum ad suam Archidioecesim introduxit, adiuterim Seminarium Dioecesanum huius vitae Sacerdotibus committendo. Illustrissima vero Sieniawska Ducissa Regni, novam in eadem Archidioecesi fecit fundationem, sacerdotes huius Instituti locando ad Ecclesiam praeposituralem in arce Brzezanensi". "Brevis delineatio vitae eximi Servi Dei Bartholomaei Holzhauser presbiteri saecularis et Instituti clericorum Saecularium in Commune viventium, initium et progressus". W: Constitutiones et exercitia..., Leopoli 1731, s. 247; Rkps BPAN Kr.: "Diarium komunistów warszawskich od 1708 r.", W: J. Fijałek: "Notaty i zapiski", t. 1, s. 264, sygn. 4963; S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s. 60-66.

⁸⁷ "Brevis delineatio vitae..." W: "Constitutiones et exercitia...", s. 245-247.

⁸⁸ "Literae Apostolicae in forma brevium, quibus Sanctissimus Dominus N.D. Benedictus Papa XIII. Institutum Clericorum in Commune Viventium Apostolica Auctoritate ab Innocentio PP. XI. confirmatum, Archiepiscopis, episcopis, Regni Poloniae et M.D. Lithuaniae commendavit". W: "Constitutiones et exercitia...", s. 224-228.

Wydawca cytowanego dzieła przytoczył pełny tekst listów skierowanych do trzech biskupów: Teodora Potockiego arcbpa gnieźnieńskiego, Konstantego Szaniawskiego bpa krakowskiego oraz Mikołaja Pancerzyńskiego bpa wileńskiego; a następnie dodaje: "Similia Brevia ab
Cd. przyp. na str. 75

komuniści pracowali bardzo krótko, bo od 1728 r. do 1732 lub 1733 r.⁸⁹, przy czym skład osobowy ciągle ulegał zmianie. W ciągu czterech czy pięciu lat było dwóch regensów i kolejno trzech wiceregensów, jak to ilustruje załączona lista regensów i ich najbliższych współpracowników obydwóch seminarium duchownych lwowskich⁹⁰. Gdy się weźmie pod uwagę możliwość prowadzenia zajęć z katechetyki przez wiceregensa - tak było np. w seminarium kieleckim⁹¹ - wówczas wkład komunistów w kształcenie katechetyczne alumnów lwowskiego seminarium katedralnego z uwagi na fluktuację wykładowców, wydaje się raczej znikomy. Natomiast, gdy się weźmie pod uwagę to, iż komuniści mieli "własną katechetykę" (o czym niżej) i że ta mogła być przedmiotem zajęć w lwowskim seminarium katedralnym bez względu na zmiany ich wykładowców - organizatorów, wówczas wkład komunistów w katechetyczne kształcenie kleru we Lwowie można uznać za znaczny, ponieważ w ich cztero- czy pięcioleciu pracy we Lwowie odbywała się formacja jedna z największych grup alumnów, a mianowicie - w roku 1728 - 7 osób; 1729 - 20; 1730 - 9; 1731 - 3; 1732 - 2; 1733 - 5⁹², co stanowi 41 alumnów spośród 545 obydwóch seminarium za omawiany tu okres 75 lat⁹³ i wyraża się w 7,5%.

"Katechetyką komunistów" został tu nazwany zbiór podstawowych zasad katechetycznych, wypracowanych przez założyciela Instytutu Księży Komunistów, ks. B. Holzhausera, oraz pierwszych komunistów. Zasady te miały być wykładane w seminariach prowadzonych przez komunistów i stosowane w katechizacji. Zostały one podane w "Instructiones de via perfectionis et principiis practicis pro statu clerical et pastoralis sive praxis constitutionum Clericorum Saecularium in commune viventium". Romae, Typis Rev. Cam Apostolicae 1684, stron 176 + 11⁹⁴ (w niniejszej pracy będzie stosowany skrót: "Instructiones..."). Interesu-

Cd. przyp. ze str.74
eodem Sanctissimo (pap. Benedykta XIII przyp. mój) sunt data Illustrissimis et Reverendissimis Episcopis Posnaniensi, Luceoriensi, Plocensi etc, etc". Przytoczone teksty trzech listów były napisane w 1726 r.

89 S. Szurek: "Seminarium katedralne", s.65; M. Brudzisz: "Nauczanie teologii...". W: "Dzieje teologii...", t.2, cz.2, s.175.

90 Zob. niniejsza praca, s.66-68.

91 J. Zdanowski: "Seminarium duchowne w Kielcach", Kielce 1927, s.21.

92 S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s.118-120.

93 Tamże, s.106-137.

94 Książki tej nie notuje Centralny Katalog Starodruków ani też Katalog kilkunastu bibliotek NRF i NRD. Znalazł ją ks. M. Brudzisz w "magazynie" jednej z polskich parafii, i udostępnił mi. Potem odszukałem tę pozycję w dziele pt. "Venerabilis servi Dei Bartholomaei Holzhauser... opuscula ecclesiastica, iuxta romanam editionem 1684 sedulo collata et denuo edita, accurato J.-P.-L. Gaduel..." Aureliis - Parisiis 1861, s.I-XII + 240. "Instructiones..." znajduje się na stronach: 167-236. Dzieło to posiada Biblioteka Narodowa, sygn. I. 481-605.

jąca nas tu część powyższego dzieła jest zatytułowana: "De tradenda Doctrina Christiana parvulis in Catechismo".

Warto tu zwrócić uwagę na umiejscowienie "katechetyki" w "Instructiones...". "Instructiones..." mianowicie mają trzy rozdziały: I. De christiana perfectione interioris hominis (33 strony); II. De scientia practica et discretiva boni et mali in regendo et agendo (60 stron); III. De principiis practicis ad salutem animarum procurandam (60 stron). "Katechetyka" została zamieszczona w tym ostatnim rozdziale na drugim miejscu, przed zagadnieniami szkolnymi, homilistycznymi i duszpasterstwa sakramentalnego, a po ogólnym wprowadzeniu (6 stron) o duszpasterzach. W stosunku do pozostałych paragrafów rozdziału "katechetyka" wypełnia największą liczbę stron (17 $\frac{1}{2}$ + passusy występujące w paragrafach o szkołach), podczas gdy "homiletka" wypełnia tylko 9 $\frac{1}{2}$ stron.

Treść "katechetyki" komunistów zostanie tu przybliżona czytelnikowi nie przez przytoczenie jej przekładu z języka łacińskiego na polski, lecz przez zasygnalizowanie zagadnień, które tę "katechetykę" tworzą. Zagadnienia w niej występujące są tu tak uporządkowane, aby można było przeprowadzić porównanie wszystkich "katechetyk", omawianych w niniejszej rozprawie.

Podmiotem katechizacji miały być dzieci i młodzież, a niekiedy nawet dorośli, zwłaszcza mieszkańcy wsi⁹⁵. Mieli oni przychodzić na katechizację razem. Jednak na czas lekcji byli dzieleni na trzy grupy: najbardziej obeznani z prawami wiary (optime proficientes), średnio (mediocres) i nie umiejący nic (infimi). Wszystkie grupy były podzielone według płci. Uczniowie pierwszej grupy mieli odpowiadać na wszystkie pytania; uczniowie grupy drugiej mieli uczyć się najważniejszych prawd wiary; natomiast uczniowie grupy trzeciej mieli uczyć się znaku krzyża św., Modlitwy Pańskiej, Pozdrowienia Anielskiego, Dziesięciu Przykazań itd. oraz w jakimś zakresie tego, co było przedmiotem klasy drugiej. Między uczniami miało wywiązywać się współzawodnictwo. Ci, co szybciej opanowywali wiedzę religijną, przechodzili do grupy wyższej⁹⁶.

W ramach wychowywania religijnego rozróżniano wówczas katechizację zwyczajną i nadzwyczajną. Katechizację zwyczajną należało prowadzić przynajmniej przez osiem dni w roku, najlepiej w popołudnia niedzielne⁹⁷. Natomiast katechizację nadzwyczajną należało prowadzić w związku ze spowiedzią i komunią w okresie wielkopostnym⁹⁸.

⁹⁵ "Constitutiones et exercitia...", s.38; "Instructiones...", s.117.

⁹⁶ "Instructiones...", s.130-132; 125; J.Górka, dz. cyt., s.111.

⁹⁷ "Instructiones...", s.120; J.Górka, dz. cyt., s.52. Natomiast o tym, że katechizowanie ma się odbywać w każdą niedzielę mówią: "Constitutiones et exercitia...", s.38.

⁹⁸ "Instructiones...", s.121.

Miejszem katechizacji powinna być świątynia parafialna lub - dla wygody zbyt daleko od niej mieszkających - kaplica filialna, a w ostateczności - odpowiednio przystosowane mieszkanie⁹⁹.

Za katechizację miał odpowiadać proboszcz, ale mogli ją prowadzić także inni, np. klerycy, zwłaszcza poza świątynią parafialną. W należyтым rozeznaniu: kto powinien być objęty katechizacją, miała pomagać kartoteka parafialna ustawicznie uzupełniana informacjami z ksiąg parafialnych oraz z rozmów kolędowych¹⁰⁰.

Tok katechezy miał przebiegać w sposób następujący: znak krzyża św., Modlitwa Pańska, Pozdrowienie Anielskie, Skład Apostolski. Następnie była recytacja rozdziału z "Nauki chrześcijańskiej" (katechizm), który omawiano na poprzedniej lekcji, oraz odpytanie z punktów, jakie katecheta uprzednio podał na koniec do nauczenia się metodą pytań i odpowiedzi czy też według pytań z katechizmu, czy wreszcie w formie opowiadania. Gdyby okazało się, że są tacy uczniowie, którzy mniej pamiętają, aniżeli należy wymagać, wówczas katecheta miał im poświęcić od razu wystarczającą ilość czasu, aby mogli przyswoić sobie podstawowy materiał. Następnie katecheta miał poświęcić jakiś czas grupie drugiej, tj. tym, którzy średnio byli obeznani z prawami wiary, nauczając ją o Trójcy Świętej, Narodzeniu się Chrystusa itd., czyli tych prawd wiary, które są konieczne do zbawienia. Program przewidywał kilka tematów wspólnych dla grupy drugiej i trzeciej. Jeżeli taki temat wspólny był przedmiotem katechezy, wówczas katecheta miał się przy nim nieco dłużej zatrzymać stawiając dużo pytań uczniom grupy drugiej, a następnie grupy trzeciej. To odpytywanie wielu uczniów grupy drugiej miało pomagać uczniom nie nie umiejącym do zapamiętania treści lekcji. Po otrzymaniu dobrej odpowiedzi katecheta miał natychmiast nagradzać drobnymi podarunkami. Ta zasada odnosiła się do wszystkich katechizowanych, tj. młodszych i starszych. Wreszcie następowало zadanie nowego materiału z katechizmu (od 2 do 4 pytań) i wyjaśnienie go za pomocą krótkiej nauki. Wyjaśnienia miały być zebrane i streszczone metodą pytań i odpowiedzi lub przytoczenia specjalnie dobrane go przykładu. Lekcja miała kończyć się wspólną modlitwą, która składała się ze znaku krzyża św., Dziesięciu Przykazań Bożych i Witaj Królowo¹⁰¹.

Wszystkie lekcje religii miały odbywać się w atmosferze serdeczności i nastroju rodzinnego. Gesty, mimika, słowa miały być zwyczajne; wykład i konwersacje miały być prowadzone w sposób prosty, przystępny¹⁰².

⁹⁹ Tamże, s.117-119. Tylko o świątyni parafialnej mówią "Constitutiones et exercitio...", dz. cyt., s.38.

¹⁰⁰ "Instructiones...", s.119, 122-124, 132.

¹⁰¹ Tamże, s.125-127.

¹⁰² Tamże, s.118, 119, 125, 127.

"Katechetyka" komunistów podaje także postulaty dotyczące sposobu zachowania się katechety względem katechizowanych. Postulatów tych jest sześć. Katecheta miał być zawsze pogodny i sympatyczny, miał zawsze chwalić, a tylko w ostateczności ganić za brak wiedzy czy kultury zachowania; miał być bezstronny w traktowaniu uczniów; a uczniów upośledzonych powinien był otaczać specjalną troską. Miał nagradzać drobnymi podarunkami zachowując proporcje między odpowiedzialnością a nagrodą, dostrzegać każde dziecko, które pierwszy raz przyszło na katechizację, aby z nim chwilę porozmawiać, zapytać coś łatwego z katechizmu, obdarować. Katechizując jednocześnie wszystkie trzy grupy miał otaczać pilniejszą uwagę grupę trzecią, tj. tych, którzy bardzo mało umieli, i zawsze z nimi rozmawiać pod koniec katechezy¹⁰³.

Na treść katechezy miały się składać wiadomości zawarte w "Katechizmie Rzymskim"; informacje bezsporne, prawdy istotne i pożyteczne dla życia religijnego i moralnego. Przypowieści, opowiadania, przykłady, pomoce materialne ilustrujące obrazowo temat, powinny służyć celowi katechezy i jej sprawnemu przebiegowi w przewidzianym czasie¹⁰⁴.

W działalności katechizacyjnej należy także podkreślić ważny moment współpracy nauczyciela szkoły parafialnej z katechetą. Mianowicie - nauczyciel szkoły parafialnej miał przed katechizacją niedzielną lub świąteczną organizować, w sobotę lub przed świętem, przygotowanie do katechizacji z uczniami szkoły zadane przez katechetę pytania i odpowiedzi, przykłady itd. Dlatego też, aby mógł on wywiązać się ze swego zadania w dziele katechizacji, był obowiązany uczestniczyć w katechizacji prowadzonej przez katechetę¹⁰⁵.

"Katechetyka komunistów", podana przez założyciela i pierwszych członków Instytutu Księży Komunistów, została uzupełniona przez część pedagogiczno-dydaktyczną zbioru katechez opracowanych przez jezuitę M.Heimbacha. Zbiór nosi tytuł: "Praxis catechetica, sive manu ductio pro instruendis rudibus elementa fidei et morum practice ex Scriptura Sacra, Patrumque Testimoniis illustrata: in usum catechizantium conscripte a P. ...", Brunnsbergae 1748 (dalej - "Praxis catechetica...")¹⁰⁶. Zalecenia do korzystania z powyższego zbioru napisanego dla kapłanów, a nie dla katechizowanych, znajdują się w pewnym rodzaju dyrektorium zakonnym Instytutu Księży Komunistów¹⁰⁷. Komuniści pracujący w Polsce najprawdopodobniej korzystali z "Praxis catecheti-

¹⁰³ Tamże, s.128, 130; J.Górka, dz. cyt., s.111-112.

¹⁰⁴ Instructiones...", s.132-134.

¹⁰⁵ Tamże, s.142-143, 135, "Constitutiones et exercitia...", s.39-40; J.Górka, dz. cyt., s.52.

¹⁰⁶ Korzystałem z wydania 4; znalazłem wzmiankę, że w Brunnsbergae w 1723 r. było wydanie 3 tej książki.

¹⁰⁷ (J.Hut): "Tyrocinium seminaristicum...", s.90.

ca...", ponieważ zbiór ten zachował się do dziś w bibliotekach niektórych polskich seminariów duchownych, prowadzonych niegdyś przez komunistów¹⁰⁸. Dlatego też dla uzyskania pełniejszego obrazu "katechetyki" stosowanej przez komunistów zostaną tu zasygnalizowane dalsze jej punkty zaczerpnięte ze zbioru M.Heimbacha.

Heimbach we wstępie do swego zbioru katechez "Praxis catechetica..." podaje katechecie szereg wskazówek pedagogiczno-dydaktycznych. Można - kierując się potrzebami niniejszej dysertacji - rozróżnić wśród nich zbieżne z przytoczonymi z "Instructiones..." oraz uzupełniające je. Niżej zostaną podane te drugie.

Zdaniem Heimbacha - podmiotem katechizacji mają być mieszkańcy nie tylko wsi - jak to mówią "Instructiones..." - ale i miast¹⁰⁹. Proponuje on prowadzić katechizację nie tylko przez 8 niedziel w roku, jak postuluje "Instructiones...", ale w każdą niedzielę i święto¹¹⁰. Heimbach proponuje wprowadzić pieśń przed i po katechizmie¹¹¹. Wydłuża on także modlitwy wstępne (przed lekcją) dodając Pięć Przykazań Kościelnych i Siedem Sakramentów Św., pomija jednak Pozdrowienie Anielskie¹¹². Sugeruje wprowadzenie jakiegoś umownego znaku na zakończenie odpytywania i na rozpoczęcie nowego materiału¹¹³. Zwraca uwagę bardziej niż "Instructiones...", żeby "zastosowanie" było ściśle związane z treścią katechezy¹¹⁴.

Z omówionymi tu podręcznikami: "Instructiones..." i "Praxis catechetica..." pozostają w dość ścisłej łączności dwie inne książki, wydane na użytek Instytutu Księży Komunistów. Mianowicie, "Tyrocinium seminaristicum tradens scitu necessaria et utilia, primaque illorum principia, de quibus instruuntur in Seminaris secundum Constitutiones maiores alumni Clericorum Saecularium in communi vicentium collectum ex selectioribus auctoribus a quodam praefati Instituti sacerdote", Moguntiae 1735 (dalej skrót - "Tyrocinium seminaristicum..."), oraz "Clericus iuxta praescriptum Decreti S. Concilii Tridentini, sufficienter in seminario instructus, seu instructiones clericos in Tyrocinio existentes Seminaristico concernentes", Vilnae 1760. Imprimatur z dnia 28 kwietnia 1761 r. (dalej skrót - "Clericus...").

108 M.Brudziński: "Nauczanie teologii...". W: "Dzieje teologii...", t. 2, cz.2, s.196.

109 M.Heimbach, dz.cyt., pkt. 3 i 4. Nb. Wyjątkowo w miejsce "s" (stronica), będzie tu używane "pkt" ("punkt"), ponieważ publikacja zawiera błędy w paginacji.

110 Tamże, pkt. 2.

111 Tamże, pkt. 3 i 10.

112 Tamże, pkt. 3.

113 Tamże, pkt. 4.

114 Tamże, pkt. 2.

Te dwie książki: "Tyrocinium seminaristicum..." i "Clericus...", zostały wydrukowane po 1733 r., czyli po opuszczeniu przez komunistów lwowskiego seminarium katedralnego; nie mogły mieć więc wpływu na treść zajęć z katechetyki organizowanych w tymże seminarium. Jednak za pomocą analizy tych dzieł można zgłębić zagadnienie treści zajęć z katechetyki prowadzonych przez komunistów do 1733 r., tj. do roku, w którym komuniści opuścili lwowskie seminarium katedralne. Powstaje pytanie: jakie elementy teorii katechetycznej u komunistów występują w ich podręcznikach wydanych w latach najbliższych omawianych tu dziełom zajęć z katechetyki? Wydaje się bowiem, że dzięki porównaniu treści wymienionych podręczników wyodrębni się zasady trwale w "katechetyce komunistów", które następnie można przyjąć jako przedmiot zajęć z katechetyki w lwowskim seminarium diecezjalnym. Ma to swoje uzasadnienie w tym prostym spostrzeżeniu, że zasady teoretyczne, które nie sprawdziły się w praktyce, zostają pomijane w dalszym rozwoju teorii albo też są wypierane przez inne zasady, które wydają się być bliższe obiektywnie istniejącym zależnościom funkcjonalnym, zachodzącym między zjawiskami procesu katechetycznego. Należy przeto podkreślić, że podręczniki "Tyrocinium seminaristicum..." i "Clericus..." zostaną tu omówione nie dla ukazania rozwoju myśli katechetycznej w Instytucie Księży Komunistów, lecz dla wykrycia stałych elementów teorii katechetycznej, którą oni przekazywali w prowadzonych przez siebie seminarjach duchownych.

Książka "Tyrocinium seminaristicum..." była swego rodzaju dyrektorium Instytutu Księży Komunistów. Została wydana w dwa lata po opuszczeniu przez komunistów lwowskiego seminarium katedralnego, a następnie wznowiona w 1770 r. Oba wydania są anonimowe, lecz - jak wynika z informacji, którą znalazłem w "Clericus..." jej autorem jest J.Hut¹¹⁵. W trzecim rozdziale "Tyrocinium seminaristicum...", zatytułowanym "De practica methodo formandi concionem", występuje sekcja IV pt. "De catechizatione". Sekcja ta składa się z trzech paragrafów: 1. "Quid catechesis"?; 2. "Quas methodus catechizandi"?; 3. "Quaenam virtutes prae reliquis sint necessariae concionatori vel catechistae"?¹¹⁶

Między pierwszym a drugim wydaniem "Tyrocinium seminaristicum...", tj. między 1735 a 1770 r., polscy komuniści ogłosili podręcznik dla użytku Instytutu w Polsce pt. "Clericus...". W podręczniku tym poświę-

¹¹⁵ To, że autorem dzieła pt. "Tyrocinium seminaristicum..." jest J. Hut, ustalam na podstawie informacji znalezionej w dziele pt. "Clericus iuxta praescriptum Decreti S. Concilii Tridentini, sufficienter in Seminario Instructus, seu instructiones clericos in Tyrocinio existentes Seminaristico concernentes", Vilnae 1760, stronica bez numeru, zatytułowana "Authores".

¹¹⁶ J.Hut: "Tyrocinium seminaristicum...", s.87-94.

cono zagadnieniom katechetycznym dział zatytułowany "Instructio III. De rethorica spirituali seu: De concione et catechesi"¹¹⁷.

Po wstępnym zapoznaniu się z interesującymi nas podręcznikami - możemy przystąpić do scharakteryzowania zagadnienia elementów teorii katechetycznej, która najprawdopodobniej była przedmiotem zajęć z katechetyki seminarzystów lwowskich. Uczynimy to za pomocą porównania wyniku analizy dwóch pierwszych podręczników: "Instructiones..." i "Praxis catechetica...", tj. tych z okresu działalności komunistów we lwowskim seminarium katedralnym¹¹⁸ z wynikiem analizy dwóch dalszych podręczników, tj. "Tyrocinium seminaristicum..." i "Clericus..."

Z porównania wynika, że podmiotem katechizacji są zawsze nie znający prawd wiary dzieci, młodzież i starsi¹¹⁹. Występuje ta sama technika formowania grup katechetycznych, tzn. na katechizację mają przychodzić dzieci, młodzież i dorośli razem, a na miejscu są dzieleni na trzy klasy: najbardziej obeznanych z prawdami wiary św., średnio zorientowanych oraz nie nie umiejących. Wszystkie klasy miały być dzielone także według płci¹²⁰. Podręczniki przypominają o obowiązku prowadzenia kartoteki parafialnej z uwzględnieniem potrzeb katechizacji¹²¹. Katechizacja ma się odbywać przynajmniej w każdą niedzielę i uroczystość kościelną, a więc przyjęto postulat M.Heimbacha¹²². Katecheza ma się rozpoczynać znakiem krzyża św., Modlitwą Pańską, Pozdrowieniem Anielskim, Składem Apostolskim¹²³. Nie uległ zmianie tok katechezy¹²⁴ oraz jej treść¹²⁵. Zachowuje się zwyczaj nagradzania uczniów za ich dobre odpowiedzi¹²⁶. Wreszcie powtarzają się postulaty pod adresem katechety¹²⁷ oraz opis atmosfery katechezy¹²⁸.

Wydobycie podstawowych stałych elementów "katechetyki", przyjętej przez komunistów, prowadzi do stwierdzenia, że przynajmniej one były

¹¹⁷ "Clericus...", s.31-32, 50-57.

¹¹⁸ Zob. niniejsze opracowanie, s.76-80.

¹¹⁹ J.Hut, dz. cyt., s.87-88; "Clericus...", s.50-52.

¹²⁰ J.Hut, dz. cyt., s.90; "Clericus...", s.54.

¹²¹ J.Hut, dz. cyt., s.89; "Clericus...", s.53.

¹²² J.Hut, dz. cyt., s.89; "Clericus...", s.32.

¹²³ J.Hut, dz. cyt., s.90; "Clericus...", s.54.

¹²⁴ J.Hut, dz. cyt., s.89-91; "Clericus...", s.52, 54-55. Tok katechezy jest nieco inaczej organizowany, ale zawiera te same zasadnicze elementy.

¹²⁵ J.Hut, dz. cyt., s.89; "Clericus...", s.54-55.

¹²⁶ J.Hut, dz. cyt., s.89; "Clericus...", pomija to zagadnienie. Wskazywałoby na to, że polscy komuniści nie przywiązywali wagi do nagród.

¹²⁷ J.Hut, dz. cyt., s.92-94; "Clericus...", s.55-57. Zagadnienie to zostało nieco rozbudowane w publikacjach po 1733 r.

¹²⁸ J.Hut, dz. cyt., passim; "Clericus...", passim.

przekazywane alumnom lwowskiego seminarium katedralnego w latach 1728-1735. Poza tym analiza czterech podręczników wykazała, że kompendium teorii katechetycznej komunistów nie było duże. Zatem nie wymagało zbyt wiele czasu, aby zostało przekazane alumnom.

Praca księży komunistów w lwowskim seminarium została przerwana nieporozumieniami z kapitułą lwowską na tle finansowym. Komuniści musieli odejść z Archidiecezji Lwowskiej pozbawieni nie tylko pracy w seminarium, ale w ogóle wszelkiej możliwości działania¹²⁹.

2.4.2. Zajęcia z katechetyki organizowane przez księży teatynów

Po rozwiązaniu umowy o pracę w seminarium z komunistami arcybiskup M.I. Wyżycki powierzył w 1738 r. zarząd seminarium katedralnego teatynom¹³⁰. Teatyni bowiem - na polecenie Kongregacji Rozkrzewiania Wiary - prowadzili we Lwowie kolegium dla kształcenia kleru ormiańskiego oraz ruskiego i wywiązywali się ze swego zadania dobrze już przez przeszło siedemdziesiąt lat¹³¹.

Ówczesny prefekt kolegium (taki był tytuł przełożonego kolegium teatynów we Lwowie), ks. Jerzy Laskarys¹³², aby ułatwić pracę dydaktyczną, polecił prowadzić zajęcia w kolegium łącznie dla alumnów seminarium i kolegium¹³³. W ten sposób seminarzyści obrządku łacińskiego mogli zetknąć się na ławie szkolnej z seminarzystami unickimi z różnych krajów i poznać w pewnym zakresie ich kulturę. Lwowskie kolegium teatynów bowiem kształciło seminarzystów nie tylko ze Lwowa i jego okolicy, ale także z Turcji, Siedmiogrodu, Krymu i Rumunii¹³⁴.

Profesorami tej uczelni byli z zasady Włosi. Językiem wykładowym, według życzenia Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, miał być język ormiański. Lecz wkrótce jednak zrezygnowano z tego języka na rzecz łaciny, tak że w latach 1738-1740, kiedy to seminarzyści obrządku łaciń-

129 S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s. 59-64. Ten zakaz został zniesiony w 1774 r. Zob. Rkps APW: "III. Akta Instytutu Księży Komunistów", l. poz. 60, 61. Informację bliższą o powyższych aktach podaje M. Brudzisz: "Źródła do dziejów Instytutu Księży Komunistów w Polsce znajdujące się w Archiwum Parafialnym w Węgrowie", "Arch. Bibl. Muz. Kośc.", t. 21 (1970), s. 221.

130 Rkps APF: Acta, t. 108, s. 199-202 z dnia 8 VI 1738; s. 298-303 z dnia 15 IX 1738 r.

131 Zob. niniejsza dysertacja, s. 67-68.

132 Tamże, s. 36.

133 C. Lechiński, dz. cyt., s. 10; S. Barącz: "Rys dziejów ormiańskich...", s. 137.

134 S. Barącz: "Rys dziejów ormiańskich...", s. 141; F. X. Zachariasiewicz: "Wiadomość o Ormianach...". W: "Czasopismo naukowe Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie", t. 2, 1842, s. 84.

skiego słuchali wykładów teatynów, językiem wykładowym była już łacina¹³⁵.

W kolegium m.in. przyuczano kleryków do katechizowania, ale szczególności są dziś nie znane. Odszukany regulamin, który obowiązywał w omawianym tu okresie dziejów kształcenia katechetycznego kleru, przewiduje, że ojciec duchowny ma wyjaśnić alumnom katechizm w każdą niedzielę po południu przez jedną godzinę¹³⁶. Być może, że alumni naśladowali w późniejszym życiu jego sposób wyjaśniania prawd wiary i moralności chrześcijańskiej. Nadto alumni ormiańscy i ruscy mogli się przyuczać jeszcze innych sposobów katechizowania podczas przebywania na parafiach przed święceniami kapłańskimi. Przez tę "praktykę" przechodzili prawie wszyscy alumni ormiańscy i ruscy, ponieważ najczęściej kończyli studia teologiczne przed uzyskaniem wieku kanonicznego, przewidzianego do święceń kapłańskich¹³⁷.

Na obecnym etapie badań dziejów Papieskiego kolegium we Lwowie trudno ustalić, z jakich podręczników nauczano. Księgozbiór kolegium we Lwowie z czasów nas tu interesujących w znacznej części spłonął w dniu 12 września 1740 r.¹³⁸. Natomiast księgozbiór utworzony w latach 1746-1784, tj. w okresie od wznowienia wykładów w odbudowanym kolegium do jego zlikwidowania przez ces. Józefa II, został rozproszony. Według informacji Franciszka Ksawerego Zachariasiewicza - bibliotekę kolegium przewieziono do Kamieńca¹³⁹, a stąd znaczną jej część skierowano do Petersburga i Wilna¹⁴⁰, inną część przejął Tadeusz Czacki, a jeszcze inną zachował, być może, przy sobie prefekt kolegium, ks. Rossetti, który po kasacie instytucji pozostał we Lwowie przy kościele ormiańskim. Co się stało z książkami po jego śmierci, trudno dziś powiedzieć¹⁴¹.

¹³⁵ "Compendiosa relatio unionis nationis Armeno-Poloniae cum S. Ecclesia Romana ad annum Christi 1676". Przekład A. Pawiński: "Dzieje zjednoczenia...", s. 161, 172, 201-202; L.M. Pidou, dz. cyt., s. 90, 112; A.G. Welykyj: "Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes", t. 1, Roma 1968, s. 209-210, nr 69 z dnia 27 IV 1724 r.

¹³⁶ Rkps APF: Congr. Part., t. 64, s. 41-47; Regulamin ks. Trombetti z dnia 25 I 1723 r.; t. 65, s. 196-212; Regulamin Kongregacji Rozkrzewiania Wiary z dnia 21 IV 1723 r.

¹³⁷ D. Błażejowskyj, dz. cyt., s. 200-201.

¹³⁸ Rkps APF: Congr. gen 704, s. 83 - druk: "Monumenta...", t. 6, s. 106; Rkps APF: Congr. gen 704, s. 78 - druk: "Monumenta...", t. 7, s. 108.

¹³⁹ F.X. Zachariasiewicz: "Wiadomość o Ormianach...". W: "Czasopismo naukowe...", t. 2, 1842, s. 85.

¹⁴⁰ Rkps ASV, Nunz. Vien, t. 214, s. 871: ormiański arcybiskup J. Szymonowicz do Nuncjusza Severoli z dnia 30 I 1809 r.

¹⁴¹ F.X. Zachariasiewicz: "Wiadomość o Ormianach...". W: "Czasopismo naukowe...", t. 2, s. 85.

Wspomniane zniszczenie siedziby kolegium przez pożar postawiło teatynów wobec alternatywy: albo kontynuować nauczanie w wynajętym domu, albo je przerwać aż do odbudowania spalonej siedziby kolegium. Ówczesny prefekt kolegium, ks. Łaskarys, wybrał tę drugą możliwość. Odesłał do domów rodzinnych swych alumnów, a wykładowców: J.C.Cappello, J.M.Rosso oraz J.Calcaterra - do Włoch¹⁴², i zajął się wraz z przysłanym mu przez władze generalne zakonu ks. H.Moro odbudową spalonego kolegium¹⁴³. Prace trwały do 1746 r.¹⁴⁴ Arcybiskup M.I.Wyżycki oraz kapituła pragnęli, aby teatyni kontynuowali swą pracę w seminarium katedralnym, lecz następca ks. Łaskarysa, wspomniany ks. H.Moro, oświadczył w dniu 6 marca 1741 r., że "Teatyni nie chcą i nie mogą zajmować się nadal kierowaniem seminarium łacińskiego, bo im tego zakazała św. Kongregacja"¹⁴⁵, tj. Kongregacja Rozkrzewiania Wiary, która subsydiowała działalność teatynów we Lwowie¹⁴⁶. Wobec tego arcybiskup M.I.Wyżycki rozwiązał umowę o pracę w seminarium katedralnym z teatynami i zatrudnił w nim najpierw księży swej diecezji, a potem misjonarzy św. Wincentego à Paulo¹⁴⁷.

2.4.3. Zajęcia z katechetyki organizowane przez księży misjonarzy

Św. Wincenty à Paulo postawił swemu zgromadzeniu jako cel pierwszy i najważniejszy - głoszenie Ewangelii po wsiach i miastach, zwłaszcza wśród ubogich¹⁴⁸. Do realizacji tego celu uznał za niezbędną dobrze prowadzoną katechizację¹⁴⁹. Wraz z innymi członkami pierwszej wspólnoty zakonnej w Paryżu wypracował metodą głoszenia kazań i nauki katechizmu¹⁵⁰. Tej też metody trzymali się misjonarze w wykładach przekazywali ją alumnom seminariów, które prowadzili w diecezjach. Przełożeni generalni i prowincjonalni ze swej strony starali

¹⁴² Rkps APF; Congr. gen. 704, s.78 - druk: "Monumenta...", t.6, s. 108-109; APF: Litt. S. Congr. 153, s.78-79 - druk: "Monumenta...", s.113-114.

¹⁴³ Rkps APF: Acta: Acta, t.110, s.106-107 z dnia 14 IX 1740 r.

¹⁴⁴ Rkps APF: Colleg. Leopold., t.1, s.540; ks. Moro do Kongregacji Rozkrzewiania Wiary z dnia 15 I 1746 r.; Rkps APF: Colleg. Leopold., t.1, s.548; Prokurator teatynów ks. Redanaschi do Kongregacji Rozkrzewiania Wiary z dnia 26 IV 1747 r.

¹⁴⁵ S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.70.

¹⁴⁶ A.Pawiński, dz. cyt., s.92.

¹⁴⁷ Zob. niniejsza dysertacja, s.69-72.

¹⁴⁸ "Reguły albo ustawy pospolite Kongregacyi Missyi", (b.m. i r. wyd.), rozdz. 1, pkt 1 i 2.

¹⁴⁹ P.Coste: "Monsieur Vincent", t.3, Paris 1931, s.3-7.

¹⁵⁰ Tenze, "Saint Vincent de Paul, Correspondance, Entretiens, Documents", Paris, t.8, s.288-298; "Recueil des principales circulaires des Supérieurs Généraux de la Congrégation de la Mission", t.1, Paris 1877, s.75-83.

się podtrzymywać tradycje Zgromadzenia w tym względzie aż do początków XIX w.¹⁵¹.

Poza tym misjonarze w XVII i XVIII w. gromadzili uwagi metodyczne z katechizacji, zwłaszcza misyjnej i dzielili się nimi podczas tzw. ćwiczeń tygodniowych w niektóre dni po południu¹⁵². Z uwag tych korzystano także podczas katechizacji zwyczajnej - domowej¹⁵³.

Zdaniem misjonarzy celem katechizacji jest oświecenie, doprowadzenie do poznania i umiłowania rzeczy Boskich oraz realizowania życia prawdziwie chrześcijańskiego¹⁵⁴. Podmiotem katechizacji miały być dzieci, młodzież i dorośli¹⁵⁵. Dla realizacji celu względem tak pojętego podmiotu katechizacji konsekwentnie dawane klerykom podstawowe rady pedagogiczne, uczone umiejętności trafnego oceniania ludzi itd.¹⁵⁶. Następnie wskazywano na środowiska, do których należy dotrzeć oraz na okoliczności sprzyjające katechizowaniu. Stąd wyróżniano katechizację domową - dla pracowników klasztoru; parafialną - dla wszystkich - w świątyni (parafialnej, filialnej, seminaryjnej) lub w stosownym do tego miejscu; - dla wszystkich - w parafii misji; wreszcie przygodną - czy to podczas postoju obiadowego lub noclegowego w drodze do parafii misji - dla dzieci gospodarza i jego sąsiadów, a także dla gospodarza i jego sąsiadów, a także dla gospodarzy i ich pracowników, czy to przy okazji kierowania rachunkiem sumienia przed spowie-

¹⁵¹ P.Coste: "Saint Vincent...", t.11, s.258-259; t.12, s.295-296; R.Almeras: "Krótki zbiór metody kazania używanej w Zgromadzeniu Missyi, ułożony przez Xiędza Almeras, i rozesłany przez niego do wszystkich Domów tegoż Zgromadzenia w grudniu 1666". W: "Konferencje św. Wincentego a Paulo", Poznań 1862, s.232-237; J.Calvet: "Św. Wincentego a Paulo", Warszawa 1954, s.208-210; M.Słemieński, wizytator prowincji polskiej: 8 VI 1775 i 7 VI 1777. W: Rkps AMS, P VII 10: "Ordinationes visitationum in Domo Culmensi Congregationis Missionis Lazaretarum" (bez paginacji). A.Degert: "Histoire des Séminaires Français jusqu'à la Révolution", t.2, Paris 1912, s.291.

¹⁵² Rkps BS Włoc., 175: "Praxes Seminarii Interni Congregationis Missionis ad Sanctam Crucem scripta a(nn)o 1780 Die 20 Augusti", Warsavia, s.25-26; J.A.Laws: "Hobdomadale Studiorum seu rudimenta theologica loco exercitiorum hebdomadaliu ad usum Seminarii Varsaviensis S. Crucis concinnata", Varsaviae 1805, s.VI.

¹⁵³ Rkps BS Lubl., 174; "Monita pro cathechista domestico", pkt.3, Rkps BS Włoc., 175⁴: "Monita pro cathechista domesticorum", s.93.

¹⁵⁴ Rkps BS Włoc., 181: "Katechizm, w którym się zawiera nauki chrześcijańskie, które na missiach ubogim wieśniaczkom bywają przekładane z przydatkiem niektórych przestroóg dla kleryka spisany", 1754, k. 16.

¹⁵⁵ Misjonarze dodawali z uwagi na swój specjalny cel: "wsi i miasteczek wśród ubogiej ludności". Zob. "Reguły albo ustawy...", rozdz. 1, § 1 i 2; Rkps AMS, P III 33: "Liber...", passim; Rkps BS Lubl., 229: "Officium clericum in missionibus". W: ["Nauki katechizmowe..."] passim; Rkps BS Lubl., 174: "Monita...", s.164-166.

¹⁵⁶ A.Degert, dz. cyt., t.2, s.292.

dział św. podczas misji, czy to podczas rozdawania kartek do spowiedzi misyjnej¹⁵⁷.

W ścisłym znaczeniu tego słowa katechizacją była: katechizacja domowa, parafialna i misyjna. Dlatego o nich będzie mowa.

Dla uzyskania dużej frekwencji na katechizację pouczano seminarzystów o sposobach spraszania dzieci, ich rodziców, dorosłych, wskazując przy tym na znaczenie zachęt, nagród, różnych ciekawych wyrażań, atrakcji itd.¹⁵⁸.

Przedmiotem przekazu katechetycznego była treść "Katechizmu Rzymskiego", lecz poświęcono więcej czasu na nauczanie podstawowych prawd wiary i moralności chrześcijańskiej, niezbędnych do zbawienia oraz na podstawie praktyki pobożności: pacierz, sakramenty św., nabożeństwo do Matki Bożej, unikano przy tym jak się wydaje moralizatorstwa¹⁵⁹. Fragmentów katechizmu uczono na pamięć¹⁶⁰. Jednak starano się je tak wyjaśnić, aby były zrozumiałe i stosowane w życiu¹⁶¹. Katecheta miał czerpać przykłady z życia, a nawet w przypadku katechezy domowej, za punkt główny katechezy czy fragmentu nauczania katechetycznego można było brać fakty z życia uczestników danego spotkania¹⁶².

Centralnym jednak zagadnieniem "Katechetyki misjonarzy" była, jak się wydaje, organizacja spotkania katechetycznego oraz jego przebieg. Na spotkanie bowiem przybywały dzieci, młodzież i starsi o różnym poziomie umysłowości, możliwości przyswajania i wiedzy religijnej. Tymczasem według zaleceń moderatorów trzeba było ogarnąć wzrokiem wszystkich zgromadzonych, wszystkich zainteresowań przekazywaną treścią, do każdego dotrzeć z pytaniem, na które mógłby czy powinien odpowiedzieć¹⁶³, utrzymać ład, dyscyplinę w czasie przebiegu lekcji, a przy tym być delikatnym nikogo nie skrzywdzić, nikogo nie urazić, nie zawstydić, nie pozwolić na ironiczne potraktowanie czyjejs błędnej odpowiedzi czy niewiedzy¹⁶⁴. Dlatego zgromadzonych na lekcję religii

¹⁵⁷ Rkps BS Lubl., 147: "Monita...", s. 164-166; rkps AMS, P III 33: "Liber...", passim; rkps BS Włoc. 175⁴: "Monita...", s. 93; rkps BS Lubl. 229: "Officium clericorum...", k. 87 v. 92 v.

¹⁵⁸ Rkps BS Lubl. 229: "Officium clericorum...", k. 88 v.- 89 v.

¹⁵⁹ Rkps BS Włoc. 181: "Katechizm...", k. 20, 21, 21v.; rkps BS Lubl. 147: "Monita...", pkt 4, 5; rkps BS Lubl. "Officium clericorum...", k. 88 v.

¹⁶⁰ Rkps BS Włoc. 181: "Katechizm...", passim; rkps BS Lubl. 147: "Monita...", pkt 3.

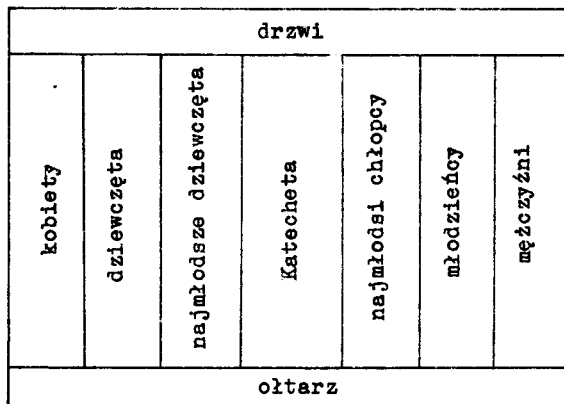
¹⁶¹ Rps BS Włoc. 181: "Katechizm...", k. 21 v.

¹⁶² Rkps BS Lubl. 147: "Monita...", pkt 3, 6.

¹⁶³ Rkps BS Lubl. 229: "Officium clericorum...", passim; rkps BS Włoc. 181: "Katechizm...", passim; rkps BS Lubl. 147: "Monita...", passim.

¹⁶⁴ Rkps BS Lubl. 147: "Monita...", pkt 3; rkps BS Włoc. 181: "Katechizm...", k. 20-21 v.

np. w świątyni rozmieszczano wzdłuż jej osi głównej: ołtarz - drzwi główne. Po jednej stronie mieli zgromadzić się chłopcy i mężczyźni, po drugiej dziewczęta i kobiety. Następnie tworzyli oni szeregi w ten sposób, że w dwóch najbliższych osi szeregach mieli znajdować się najmłodsi, w dwóch dalszych szeregach mieli się znajdować starsi. Wszyscy, w miarę możliwości, mieli siedzieć, natomiast katecheta miał chodzić w środku świątyni, aby mógł łatwo zwracać się do każdej grupy i do każdego z osobna¹⁶⁵.

Spotkanie katechetyczne miało przebiegać w następujący sposób:

1. Katecheta modlił się prywatnie wobec zgromadzonych w świątyni, następnie przechodził środkiem świątyni i starał się przyjrzeć wszystkim oraz pokazać nagrody, które przyniósł dla znajdujących prawdy wiary św. i według nich postępujących¹⁶⁶.
2. Wspólna modlitwa: w domu zakonnym - dla pracowników - "Veni Sancte Spiritus"¹⁶⁷, natomiast na misjach parafialnych - pieśń "O Gospodzie uwielbienia"¹⁶⁸, pacierz: Modlitwa Pańska, Pozdrowienie Anielskie, Skład Apostolski, Dekalog, Pięć Przykazań Kościelnych, Siedem Sakramentów Św. i Akt Wiary¹⁶⁹.
3. Powtórka (najwyżej 15 minut).
4. Wykład.
5. Rekapitulacja przez pytania, dotyczące najważniejszych spraw, wskazania na problemy moralne, na zasadnicze momenty w opowiadaniu, w przykładzie (ewentualnie nowy przykład).
6. Zastosowania moralne.

¹⁶⁵ Rkps BS Lubl. 229: "Officium clericorum...", k. 89 v.

¹⁶⁶ Tamże, k. 90 v.

¹⁶⁷ Rkps BS Lubl. 147: "Monita...", s.164; rkps BS Włoc. 175⁴: "Monita...", s.93.

¹⁶⁸ Rkps BS Włoc. 181: "Katechizm...", k. 9-9 v., 19 v.

¹⁶⁹ Tamże, k. 10-11 v.

7. Modlitwa wspólna według modlitewnika, zachęta do modlitwy we wskazanej przez katechetę intencji, którą nasuwały okoliczności¹⁷⁰.

Punkty 5 i 6 można było wypełnić w inny sposób. Na przykład katecheta stawiał trzy pytania i dawał trzy odpowiedzi, których uczono się na pamięć. Następnie je wyjaśniał metodą pytań i odpowiedzi. Te pytania, wyjaśniające odpowiedzi odnosiły się do stosowania ich w życiu (działanie na rozum i wolę). Potem katecheta dawał przykład, zachęcał do aktów wiary, nadziei czy miłości chrześcijańskiej, stosownie do treści katechezy. Dalej, rekapitulował i wysnuwał zastosowania praktyczne - "pożytki". Spotkanie kończyła inwokacja modlitewna¹⁷¹.

Misjonarze znali jeszcze inny sposób przeprowadzania katechezy. Tok jej był bardzo zbliżony do toku kazania. Nazywano go "małą metodą"

"Mała metoda" składała się z trzech części:

I. Wstęp; II. Trzy główne ogniwa: A. Pobudki - motywy, B. Natura, istota - określenie, C. Środki oraz odpowiedzi na zarzuty; III. Epilog - dopowiedzenie.

I. Wstęp:

1) krótki jasny tekst z Pisma św. Starego lub Nowego Testamentu, który należało powtarzać w katechezie czy kazaniu;

2) krótka zapowiedź tematu katechezy czy kazania wraz z podaniem motywu jego wyboru;

3) podział katechezy czy kazania: a) powody - pobudki, b) określenie - natura, c) środki zdobywania wartości, o których była mowa, oraz odpowiedzi na zarzuty;

4) inwokacja modlitewna, wezwanie o pomoc Ducha Św. za przyczyną Najśw. Maryi Panny.

Część II miała podział identyczny jak Wstęp. I tak:

A. Pobudki, motywy - albo inaczej powody, obejmowały to wszystko, co pomagało do przyjęcia prawdy, co skłaniało do działania; co ukazywało doniosłość prawdy, sprawy itd.

Korzystano z Pisma św., Soborów, Tradycji, z pism Ojców Kościoła i pisarzy świeckich, a także z argumentacji rozumowych dotyczących istoty rzeczy, jej właściwości, skutków, okoliczności itd.

B. Przez pojęcie "natura" - "określenie", "istota" rozumiano: omówienie, opis, definicję rzeczy będącej przedmiotem katechezy (kazania) byle nie była "sucha" - szkolno-teologiczna, ale przystępna, jasna.

C. "Środki" rozumiano jako wyjaśnienie ukazanych możliwości działania i sposobów działania prowadzących do celu. Wskazywano tu na po-

¹⁷⁰ Rkps BS Lubl. 229: "Officium clericorum...", k. 90 v; rkps BS Włoc. 181: "Katechizm...", k. 21.

¹⁷¹ Rkps BS Włoc. 181: "Katechizm...", passim.

trzebę uprawniania rozważań, praktyk religijnych, odpowiadano na zarzuty i trudności, ukazywano szczęście pochodzące z zachowania w życiu omawianych prawd, praw czy zasad postępowania chrześcijańskiego. Jednocześnie przedstawiano obrazowo i groźnie skutki niedochowania zasad wiary i moralności.

Wreszcie następował Epilog - dopowiedzenie. Po streszczeniu katechezy podawano nowy motyw, stymulujący zachowanie zasad. Inwokacją do Pana Jezusa o łaskę dla wykonania postanowień kończono katechezę (kazania).

Należy tu podkreślić, że w "małej metodzie" stałe były trzy główne ogniwa, czyli część II katechezy (kazania). Natomiast "Wstęp" mógł być budowany według potrzeb; "zarzuty" mogły być podawane przed "środkami" lub po nich. Można było opuścić definicję, lecz nigdy opis, ułatwiający poznanie przedmiotu, którego definicję ominięto. Również można było pominąć cytaty pisarzy świeckich, lecz nigdy nie należało opuszczać przytoczeń z Pisma św., Tradycji, Ojców Kościoła czy z Historii Kościoła. Wszystkie elementy katechezy (kazania) musiały ze sobą harmonizować, wzajemnie się wspomagać - stanowić zwartą całość.

Twórcy tej metody zwracali również uwagę na znaczenie uczuć ludzkich w procesie nauczania, a zwłaszcza przy końcu każdego punktu "małej metody".

Wymagano sposobu mówienia wyraźnego, powolnego, z przerwami na refleksje, szczególnie po argumentach i po wskazaniu środków życia chrześcijańskiego. Postulowano ton naturalny, prosty, bez patosu. Katecheza (kazanie) miała być prowadzona w atmosferze nastroju rodzinnego, prosto, zwyczajnie, z korzyścią dla słuchaczy¹⁷².

Mówiąc ogólnie "małą metodę" stosowano w katechizacji dla zaawansowanych przy wyjaśnianiu treści katechizmu większego¹⁷³.

Zachowanie dyscypliny podczas toku lekcyjnego i osiągnięcie celu katechizacji uzależniano od należytego przygotowania katechety. Dlatego oprócz kursu nauk teologicznych polecano mu przyswajanie na pamięć katechizmu, polecano czytanie Nowego Testamentu i "O naśladowaniu Chrystusa" Tomasa à Kempis¹⁷⁴. Wskazywano na niezbędność osobistej modlitwy katechety o błogosławieństwo Boże, o dobre wypełnienie swojego posłannictwa na chwałę Bożą i dla zbawienia dusz; przypominano o dobrej intencji tuż przed katechezą dla uzyskania odpustu 7 lat za katechizowanie¹⁷⁵. Katecheta podczas katechezy miał mówić mało, ale wy-

¹⁷² P.Coste: "Saint Vincent...", t.12, s.292; tenże, "Monsieur Vincent", t.2, s.387-419; R.Alméras, dz. cyt., s.236.

¹⁷³ P.Coste: "Saint Vincent...", t.12, s.292.

¹⁷⁴ Rkps BS Włoc. 181: "Katechizm...", k. 16 v., 17, 17 v., 19 v.

¹⁷⁵ Tamże, k. 16, 21; ekps BS Lubl. 147: "Monita...", pkt 1; rkps BS Włoc. 175⁴: "Monita...", pkt 1.

rażnie i głośno, stojąc czy przechadzając się, z ambony czy od ołtarza, albo też będąc wśród katechizowanych. Zawsze miał używać słów jak najprostszyc, jak najłatwiejszych do zrozumienia i zapamiętania przez zgromadzonych¹⁷⁶. Miał doprowadzić do tego, aby katechizowani - młodzi i starsi - mówili dużo. Dlatego miał zasypywać ich łatwymi i trudniejszymi pytaniami, na które mogliby dawać chętnie odpowiedzi; więc miał osiągać cel katechezy. Niewątpliwie wymagało to dobrej znajomości katechizmu, umiejętności formułowania pytań i odpowiedzi, a także dużej kultury katechizujących. Przeto uczono seminarzystów metody stawiania pytań i różnych zwrotów, które miały służyć do wywołania współzawodnictwa między katechizowanymi, oraz do spowodowania przyprowadzenia na katechizację rodziców czy krewnych. Wchodziła tu w grę cała pedagogia nagród, pochwał, zachęt i taktu katechety¹⁷⁷, jego umiejętność utrzymania uwagi katechizowanych, jego autorytet i dobre imię, jego umiejętność poruszania się wśród uczniów w świątyni, stawianie pytań coraz to innym osobom itd.¹⁷⁸. Jeśli ktoś pytał, katecheta miał odpowiadać zawsze każdemu oraz okazywać wielkie zadowolenie z tego, że go pytają, a także zachęcać ich do dalszych pytań. Odpowiedzi miał dawać trafne, bez wahania. Sam katecheta miał pytać raczej młodszych niż starszych. Gdy pytał starszych, miał już przed postawieniem pytania zachęcić ich swoją przychylnością i wyrozumiałością oraz gotowością pomocy do sformułowania dobrej odpowiedzi, którą należało pochwalić. Gdy nie było chętnych do dawania odpowiedzi czy stawiania pytań, katecheta miał sobie upatrzeć jedną czy drugą osobę inteligentniejszą, śmielszą i przygotować do tej funkcji przed katechezą. Niekiedy miał to być swego rodzaju dialog między katechetą i osobą katechizowaną. Te przygotowane "inscenizacje" bywały atrakcją misji parafialnych¹⁷⁹.

Można z tego wnioskować, że teoretyczne wykłady z zakresu sposobu prowadzenia katechizacji zapewne niewiele miejsca zajmowały w programie życia seminarijnego. Odbytywały się one co tydzień lub co dwa tygodnie i czas ich trwania był różny. Natomiast inaczej miała się sprawa ćwiczeń katechetycznych czy pracy katechetycznej alumnów¹⁸⁰.

Cwiczenia katechetyczne polegały głównie na tym, że seminarzyści sami prowadzili katechizację zawsze według metody właściwej Zgromadzeniu Misji. Odbytywały się one w następujący sposób. Trzech lub dwóch se-

¹⁷⁶ Rkps BS Włoc. 181: "Katechizm...", k. 18 v., 21, 21 v.

¹⁷⁷ Rkps BS Lubl. 229: "Officium clerici...", k. 88 v.-89 v; rkps BS Włoc. 181: "Katechizm...", k. 17 v.

¹⁷⁸ Rkps BS Lubl. 229: "Officium clerici...", k. 90-90 v., 87 v; rkps BS Włoc. 181: "Katechizm...", k. 16.

¹⁷⁹ Rkps BS Lubl. 229: "Officium clerici...", k. 88; rkps BS Włoc. 181: "Katechizm...", k. 21 v.

¹⁸⁰ A. Degert, dz. cyt., t.2, s.288.

minarzystów kierowano do określonej dzielnicy miasta, czy do zgromadzonych na katechizację w świątyni. W pierwszym przypadku jeden seminarzysta obchodził ulice i domy, aby zwoływać dzwonkiem na katechizację, drugi zajmował się przybyłymi, utrzymywał porządek w czasie katechezy i rozmawiał z rodzicami, trzeci prowadził lekcję. Katechizujący używali komży i biretów. Jeżeli było dwóch kleryków, wówczas jeden katechizował, a drugi pilnował porządku. W ramach grupy dwu- czy trzyosobowej stosowano zasadę "per turnum", dzięki której co niedziela następowała zmiana obowiązków¹⁸¹. Bywało jednak i tak, że tylko jeden prowadził katechizację. Tak było z zasady w Domach Zgromadzenia Misji, gdy organizowano katechizację dla pracowników¹⁸² na misjach parafialnych, prowadzonych z udziałem kleryków lwowskich seminariów¹⁸³, czy też w Rybleńcu, gdzie była kaplica filialna parafii Wabcz, do której dojeżdżał kleryk¹⁸⁴.

Wyznaczeni seminarzyści prowadzili katechezę bardzo często wobec pozostałych seminarzystów, którzy asystowali bez komży - jako hospitantci - obserwując kolegów i w ten sposób przyswajając sobie umiejętność katechizowania. Wystąpienie wobec katechizowanych poprzedzało nieraz ćwiczenie w gronie seminarzystów¹⁸⁵. Wtedy wykładowca na miejscu krytykował sposób ich katechizowania. Obydwom rodzajom spotkań, tj. tym odbywanym w gronie seminarzystów i tym odbywanym z katechizowanymi, przewodniczył wykładowca. Niekiedy on sam prowadził katechezę z wiernymi w obecności seminarzystów. Z zasady obchodził on kaplice - miejsca katechizowania, obserwował i w stosownym czasie dzielił się swymi spostrzeżeniami i uwagami. Jeżeli katecheza była hospitowana, zawsze ją omawiano przed rozpoczęciem i po zakończeniu. Obserwacja i naśladowanie sposobów katechizowania stosowanych przez starszych kapłanów, była podstawowym elementem w formacji przyszłych katechetów. Tak było również na misjach. Kleryk najpierw obserwował przez dwa, trzy dni, jak katechizują misjonarze, a potem podejmował swe obowiązki katechety¹⁸⁶.

¹⁸¹ Tamże, s.287-288, 290-294; rkps BS Lubl. 229: "Officium cleric...", k. 90, 90 v.; rkps BS Włoc., 181: "Katechizm...", k. 19 v.; M.Bonnet: "Plan d'Etudes pour un jeuns regent de Saint Lazare". W: R.Darricay: "La formation des professeurs de Séminaire au début du XVIIIe siècle", Piacenza 1966, s.113-114.

¹⁸² Rkps BS Włoc. 175⁴: "Monita...", s.93; rkps BS Lubl. 147: "Monita...", s.164.

¹⁸³ Rkps AMS, P III 33: "Liber...", passim.

¹⁸⁴ A.Liedtke, dz. cyt., s.173; M.Bonnet nie zalecał tej formy; uważał, że katecheta pracujący w pojedynkę może robić wiele błędów i nikt mu nie zwróci na nie uwagi. Por. "Plan...", s.114.

¹⁸⁵ S.Chodyński: "Seminarium Włocławskie", s.164; A.Degert, dz. cyt., t.2, s.293.

¹⁸⁶ Rkps BS Włoc. 181: "Katechizm...", k. 18, 20 v.; rkps AMS 153; P.J.Śliwicki: "Decreta visitationum Domus Culmensis", pod 1742 r.; Cd. przyp. na str. 92

Według regulaminu seminarium katedralnego, a także seminarium arcybiskupa Wyżycznego, ćwiczenia katechetyczne miały się odbywać w katedrze co niedziela po południu, podobnie jak w innych seminariach¹⁸⁷. Katecheza trwała 45 lub 60, a nawet 120 minut¹⁸⁸.

Odpowiedzialny za katechizację domową był przełożony, za parafialną - proboszcz, za misyjną - dyrektor misji. W przypadku zlecenia tego obowiązku seminarzystom, za katechizację odpowiadał regens. On mógł zlecać organizowanie zajęć z katechetyki komuś z moderatorów seminarium, i tak było we Lwowie, gdy chodziło o zajęcia katechetyczne na misjach. Misjonarze bowiem zgodnie z życzeniem św. Wincentego à Paulo łączyli pracę wychowawczą z pracą misyjną¹⁸⁹. Dzięki temu seminarzyści zdobywali umiejętność katechizowania nie tylko w sposób zwyczajny w świątyniach siedziby seminarium (np. we Lwowie), ale także w sposób nadzwyczajny w kościołach różnych parafii, do których udawali się z misjonarzami profesorami i nie profesorami - na pracę misyjną, trwającą od 3 do 6 tygodni¹⁹⁰. Grupy misyjne ilustruje niżej zamieszczona lista.

Lista misjonarzy i kleryków razem pracujących na misjach
w latach 1748-1778

Lp.	Nazwisko i imię misjonarza	Nazwisko i imię kleryka	Rok	Liczba misji
1.	Arendt Jan ¹⁹¹	Mikosz Michał	1774	1
		Czotowski Paweł lub Czołowski	1775	2

Cd. przyp. ze str.91
rkps AMS, P III 33: "Liber ...", passim; M.Bonnet, dz. cyt., s. 114; A.Degert, dz. cyt., t.2, s.280-290, 293-294.

¹⁸⁷ S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.49; S.Chodyński: "Seminarium Włocławskie", s.146-147, 72-73; rkps AMS 153: "Regulae Seminarii Dioecesis Culmensis 1810" s.24-25. Klerycy z tego seminarium katechizowali w kościele katedralnym, seminaryjnym, zgromadzenia, i w różnych świątyniach miasta i okolicznych wsi. Zob. Rkps AMS 153: "Decreta visitationum Domus Culmensis 1678-1809 r.", pod rokiem 1742.

¹⁸⁸ R.Almérés, dz. cyt., s.236; A.Degert, dz. cyt., t.2, s.294.

¹⁸⁹ Rkps AMS, P III 33: "Liber...", passim; rkps AMS, O III 2: "Historia Congregationis Missionis in Polonia", passim; F.Śmidoda: "Misje ludowe dawniej...", s.69-77.

¹⁹⁰ Por. rkps AMS, O-H-2: "Liber Missionum in dioecesi Plocensi absolutarum per FR. DD. Missionarios Domus Plocensis inchoatarum Anno 1727 D-ni", passim.

¹⁹¹ J.Arendt, ks., przybył do lwowskiego Domu misjonarzy przed 9 X 1774 r. i został zeń odwołany po 12 VI 1775 r. Głosił rekolekcje z udziałem kleryków w Porychowie parafii Diecezji Łuckiej, w Kulikowie i Żółtańce - parafiach Archidiecezji Lwowskiej oraz w Hawnowie - Diecezji Chełmińskiej. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.56, 57, 58, 59.

Lp.	Nazwisko i imię misjonarza	Nazwisko i imię kleryka	Rok	Liczba misji
2.	Bogdanowisz Daniel ¹⁹²	Mikoosz Michał	1774	1
		Czotowski Paweł	1775	2
		lub Czołowski	1776	2
3.	Borek Franciszek ¹⁹³	Czotowski Paweł		
		lub Czołowski	1775	2
4.	Frank Grzegorz ¹⁹⁴	Czotowski Paweł		
		lub Czołowski	1776	2
5.	Grychczyński Ignacy ¹⁹⁵ lub Gryhoczyński	Rydulski (?) lub		
		Rydalski Sebastian	1763	1
		Swieżewski (?)	1763	1
		Hinański lub		
		Kinański (?)	1763	2
		Englert Jan	1764	1
		Dyduszkiewicz Piotr	1764	2
6.	Grylewicz Franciszek lub Grilewicz ¹⁹⁶	Duszczyński Jakub		
		lub Duszyński	1748	3
		Malinowski Andrzej	1749	6
		Witwicki Józef	1750	4
		także jako kapłan	1751	2
		Cieślicki Sebastian	1752	2
		Michalski	1752	3
		1754	5	

- ¹⁹² Zob. niniejsza dysertacja, s.70. Znamienne jest, że ks. Bogdanowicz zaczął wyjeżdżać na misje dopiero od 1773 r. tzn. w 10 lat po przybyciu do Lwowa. Widocznie zatrzymywały go zajęcia w seminarium. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.56, 57, 58, 61, 64, 65, 67, 68, 70, 72, 73.
- ¹⁹³ F.Borek, ks. przybył do Domu misjonarzy we Lwowie, ok 1773 r. i został zeń odwołany po 12 VI 1775 r. Głosił rekolekcje z udziałem seminarzystów w Żółtance i Hurnowie. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.55, 58, 59. Inne dane w AMS: P II 45 No 5 cd. pod "Franciszek Borek" oraz w A.Schletz: "Słownik Biograficzny...", t.1, bez paginacji.
- ¹⁹⁴ G.Frank, ks., przebywał w Domu lwowskim przy seminarium arcybiskupa Wyżyckiego w 1776 r. i głosił misje we Lwowie, Magierowie, Grzymałowie, Skalacie. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.61, 62, 63, 64.
- ¹⁹⁵ I.Grychczyński, ks., przebywał w lwowskim Domu misjonarzy w latach 1762-1764 oraz 1779-1780. Głosił misje, w których uczestniczyli seminarzyści jako katecheci, a mianowicie w Janowie, Brzeżanach, Rohatynie, Mikołajowie, Wojniłowie, Bukowcu, Błotnikach, Firlejowie, Mikołajowie, Brzodowicach, Glinianach, Busku, Olexińcu, Siemianówcach, Malczycach. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.40, 41, 42, 43, 44, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 72.
- ¹⁹⁶ Tamże, passim od 1748 do 1776 r.; Biogram ks. Grylewicza znajduje się w: "Mémoires...", t.1, s.354-360; luźne wzmianki W: "Księga pamiątkowa...", s.108 i 176.

Lp.	Nazwisko i imię misjonarza	Nazwisko i imię kleryka	Rok	Liczba misji
7.	Husiński Henryk ¹⁹⁷	Kozłowski Michał	1754	3
			1755	3
		Kliński Ludwik ks.	1758	3
		Cieślicki Sebastian	1759	2
			1764	1
8.	Isayski Kazimierz ¹⁹⁸ lub Izaiski	Cieślicki Sebastian	1752	1
		Michalski	1752	1
9.	Kadulski Jan ¹⁹⁹	Kozłowski Michał	1754	3
			1755	3
		Zarzycki Wojciech	1755	2
			1766	3
10.	Konarski Michał ²⁰⁰	Witwicki Józef	1750	1
11.	Leszowski Antoni Jan ²⁰¹ Alojzy	Duszczyński Jakub	1748	3
		Malinowski Andrzej	1749	4
		Witwicki Józef	1750	4
		tenże jako ksiądz	1751	2
12.	Lilienthal Jakub ²⁰²	Duszczyński Jakub	1748	3
		Witwicki Józef	1751	1

- ¹⁹⁷ H.Husiński, ks., przebywał w Domu lwowskim misjonarzy w latach 1758-1764. Wyjeżdżał na misje parafialne także z seminarzystami. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.29, 30, 31, 32, 35, 36, 38, 39, 45.
- ¹⁹⁸ K.Isayski, ks., we Lwowie przebywał od 1752 do 1754 r., m.in. głosił misje parafialne z udziałem seminarzystów jako katechetów. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.11, 12, 13, 14, 15.
- ¹⁹⁹ J.Kadulski, ks., we Lwowie przebywał od 1754 do 1756 r. Wyjeżdżał z Domu, aby głosić misje parafialne. Udawali się wraz z nim seminarzyści, aby katechizować wiernych. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.17, 18, 19, 20, 21, 22, 23; A.Schletz: "Słownik Biograficzny...", t.1, zawiera biogram, lecz nie uwzględnia jego pracy we Lwowie.
- ²⁰⁰ A.Schletz: "Słownik Biograficzny...", t.1, zawiera krótki biogram ks. M.Konarskiego, nie informuje on jednak o pracy ks. M.Konarskiego we Lwowie, gdzie przebywał w 1750 r. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.8.
- ²⁰¹ A.Leszowski, ks., we Lwowie przebywał w latach 1748-1752; m.in. głosił misje parafialne, podczas których klerycy pełnili obowiązki katechetów. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11; A.Schletz: "Słownik Biograficzny...", t.2 zawiera krótki biogram, lecz o jego pracy w Archidiecezji Lwowskiej nie wspomina.
- ²⁰² J.Lilienthal, ks., we Lwowie przebywał w latach 1748-1757, przynależał do Domu misjonarzy, który pozostawał w łączności z seminarium Wyżycznego. Był jego przełożonym, wyjeżdżał na misje parafialne. W 1759 r. uczestniczył w kapitule generalnej Zgromadzenia. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.2, 3, 9, 10, 13, 14, 15; AK Lw.: 1757 r., s.302-za: S.Szurek: "Seminarium arcybiskupa...", s.251; "Mémoires...", t.1, s.352; "Księga pamiątkowa...", s.122, 123, 176.

Lp.	Nazwisko i imię misjonarza	Nazwisko i imię kleryka	Rok	Liczba misji
13.	Łokuciewski Jan ²⁰³	Cieśllicki Sebastian	1752	2
		Michalski	1754	1
		Żywiecki Walenty	1763	1
14.	Markiewicz Kazimierz ²⁰⁴	Huyson Michał lub Huison	1763	1
		Woyciechowski	1767	3
15.	Martuszkiewicz Wawrzyniec ²⁰⁵	Michalski	1752	3
16.	Matyaszkiwicz Krzysztof ²⁰⁶	Malinowski Andrzej	1749	1
		Witwicki Józef	1750	2
17.	Mełwiński Jan ²⁰⁷	Michalski	1754	4
		Kozłowski Michał	1754	3
			1755	2
		Zarzycki Wojciech	1755	1
		Lisiewicz lub Lisiewicz, Lesiewicz		
		Duziewicz Jan	1757	3
		Kiliński Ludwik ks.	1758	2
		Bludziński	1764	2
		Duszczyński Jakub	1748	3
		Malinowski Andrzej	1749	6
		Witwicki Józef kl. tenże jako ksiądz	1750 1751	4 2
		Cieśllicki Sebastian tenże jako ksiądz	1752 1759	1 1
			1764	1
		Rydulski Sebastian lub Rydalski	1763 1763	1 1
		Swiżewski	1763	1

- ²⁰³ J.Łokuciewski, ks., przebywał we Lwowie w 1763 r. Głosił misje parafialne z udziałem seminarzystów w Czyszkach i Sokołowie. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.40 i 41.
- ²⁰⁴ K.Markiewicz, ks., we Lwowie był w 1751, 1752 i 1767, być może i w innych latach. Wyjeżdżał na misje parafialne. Głosił je we Witkowie, Niemirowie, Dolinie, Bolechowie, Zbarażu. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.10, 53, 54.
- ²⁰⁵ W.Martuszkiewicz, ks., we Lwowie przebywał w latach 1752-1754. Głosił m.in. misje parafialne. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.14, 15, 16, 17; krótki biogram zob. także W: AMS P II 45 No 5 cd. oraz W: "Księga pamiątkowa...", s.114.
- ²⁰⁶ Na temat ks. K.Matyaszkiwicza zob. niniejsza dysertacja, s.69; rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.5, 6, 7, 11, 16, 17, 18, 19, 20, 24, 26, 27, 30, 31, 37, 45, 46.
- ²⁰⁷ Na temat ks. J.Mełwińskiego zob. niniejsza dysertacja s.69; rkps AMS, P III 33: "Liber...", passim w latach: 1748-1752; 1759; 1763-1767; 1773.

Lp.	Nazwisko i imię misjonarze	Nazwisko i imię kleryka	Rok	Liczba misji
		Bludziński	1764	2
		Niesłuchowski Paweł	1765	1
		Rudzki Gabriel	1765	1
			1766	1
		Jaroszewski Jan	1765	2
		Tuczyński Wincenty	1766	1
		Woyciekowski	1767	3
18.	Nowicki Jan ²⁰⁸	Czotowski Paweł		
		lub Czołowski	1774	1
19.	Kolenda Gabriel ²⁰⁹	Mikosz Michał	1774	1
		Mikosiewicz	1776	1
20.	Orzechowski Tomasz ²¹⁰	Żywiecki Walenty	1763	2
		Huyson Michał		
		lub Huison	1763	1
		Rydulski Sebastian		
		lub Rydalski	1763	1
		Swiżewski	1763	1
		Kinałski	1763	2
		Englert Jan		
		lub Engelt	1764	1
		Dyduszkiewicz Piotr	1764	2
		Cieśliski Sebastian ks.	1764	1
		Bludziński	1764	2
		Józefowicz Maciej	1765	2
		Niesłuchowski Paweł	1765	1
		Rudzki Gabriel	1765	1
			1766	1
		Jaroszewski Jan	1765	2
		Tuczyński Wincenty		
		lub Tuszyński	1766	1
21.	Pietrzykowski Józef ²¹¹	Mikosz Michał	1774	1

- 208 J.Nowicki, ks., we Lwowie przebywał i pracował m.in. jako misjonarz w 1776 r. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.62, 63, 64.
- 209 G.Kolenda, ks., we Lwowie pracował w latach 1774-1774 (w 1776 - w Samborze). Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.56, 57, 61, 62.
- 210 T.Orzechowski, ks., we Lwowie przebywał w latach 1763-1766. Głosił m.in. misje parafialne. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52.
- 211 J.Pietrzykowski, ks., we Lwowie pracował w latach 1774-1776. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.56, 57, 60, 61.

Lp.	Nazwisko i imię misjonarze	Nazwisko i imię kleryka	Rok	Liczba misji
22.	Proszkowski Kasper ²¹²	Czotowski Paweł lub Czołowski	1776	2
23.	Prusiecki Fabian ²¹³ lub Prusicki	Zarzycki Wojciech	1755	2
24.	Rubinowski Wojciech ²¹⁴	Kiliński Ludwik ks. Michalski	1758 1754	3 2
25.	Rubus Stanisław ²¹⁵	Kozłowski Michał Józefowski Maciej Niesłuchowski Paweł Woyciekowski	1755 1765 1765 1767	1 2 1 2
26.	Skoczniowski Wawrzyniec ²¹⁶	Lisiewicz zob. poz. 16)	1758	1
27.	Staniszewski Antoni ²¹⁷	Lisiewicz (zob. poz. 16) Cieślicki Sebastian	1757 1758 1759	3 3 1
28.	Szayski ²¹⁸	Cieślicki Sebastian kl.	1752	1
29.	Ticiński Kazimierz ²¹⁹	Kiliński Lisiewicz lub Lisiewicz, Lesiewicz Duziewicz Jan	1759 1758	1 3

- ²¹² K.Proszkowski, ks., we Lwowie pracował w 1776 r. przynależał do seminarium arcybiskupa Wyzyckiego. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.61, 62, 63, 64.
- ²¹³ F.Prusiecki, ks., we Lwowie pracował w latach 1755-1760. M.in. głosił misje parafialne. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s. 20, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 36.
- ²¹⁴ W.Rubinowski, ks., we Lwowie pracował w latach 1754 i 1755. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.16 i 19. Być może pełnił także obowiązki wykładowcy w seminarium. Por. A.Schletz: "Słownik Biograficzny...", t.2.
- ²¹⁵ S.Rubus, ks., we Lwowie przebywał w latach 1765-1770. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.47, 48, 53, 54; także AMS, P II 45, k. 49.
- ²¹⁶ W.Skoczniowski, ks., we Lwowie przebywał w latach 1757-1758. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.25, 28.
- ²¹⁷ A.Staniszewski, ks., we Lwowie przebywał w latach 1757-1759 (lub dłużej). Głosił misje parafialne i prawdopodobnie pełnił obowiązki wykładowcy w seminarium. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.26, 27, 28, 31, 32, 33, 35; także A.Schletz: "Słownik Biograficzny...", t.2; L.Zalewski: "Biblioteka seminarium duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne i diecezji lubelskiej i podlaskiej", Warszawa 1926, s.29.
- ²¹⁸ Szayski, ks., we Lwowie pracował w 1752 r. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.12. Wydaje się, że chodzi o Izaickiego, por. przypis 198 w niniejszym rozdziale.
- ²¹⁹ K.Ticiński, ks., we Lwowie pracował w latach 1759-1761. M.in. głosił misje parafialne. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39.

Lp.	Nazwisko i imię misjonarza	Nazwisko i imię kleryka	Rok	Liczba misji
30.	Węgrzynowski Tomasz ²²⁰	Cieślicki Sebastian ks.	1759	1
		Cieślicki Sebastian kl.	1752	1
31.	Zajączkowski ²²¹	Cieślicki Sebastian ks.	1759	1

Powyższa lista informuje o tym, że na przestrzeni lat 1748-1778²²² seminarzyści lwowscy mieli przynajmniej 30 manuduktorów katechetycznych. Na czoło manuduktorów wysunął się ks. T.Orzechowski, któremu sukcesywnie towarzyszyło 14 alumnów podczas 20 misji parafialnych; następnie ks. J.Mełwiński, któremu towarzyszyło 13 alumnów podczas 31 misji; ks. K.Matyaszkiwicz, któremu towarzyszyło 9 alumnów podczas 23 misji itd.

Lista i związane z nią przypisy informują, jak mało jeszcze jest wiadomo o misjonarzach, którzy mają swój wkład w katechetyczne kształcenie kleru Archidiecezji Lwowskiej, a także w ożywianie pobożności chrześcijańskiej mieszkańców wschodnich rubieży Polski XVIII wieku. Wprowadził ks. A.Schletz opracował dwutomowy "Słownik Biograficzny Zgromadzenia Księży Misjonarzy", lecz zamieszczono w nim tylko dziesięciu spośród 31 wymienionych w liście. Nie został uwzględniony wśród nich czołowy misjonarz i manuduktor katechetyczny, ks. T.Orzechowski.

Do pełniejszego obrazu - w ramach obranej metody statystycznej - oddziaływania manuduktorów-misjonarzy na seminarzystów lwowskich jest niezbędna następująca lista.

Lista kleryków i misjonarzy razem pracujących na misjach
w latach 1748-1778

Lp.	Nazwisko i imię kleryka	Nazwisko i imię misjonarza	Rok	Czas trwania misji
1.	Bludziński ²²³	Mełwiński J. Matyaszkiwicz K. Orzechowski T.	1764	7-tyg.

²²⁰ T.Węgrzynowski, ks., we Lwowie pracował w latach 1752-1754. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.13, 14, 15; także A.Schletz: "Słownik Biograficzny...", t.2.

²²¹ Zajączkowski, ks., we Lwowie pracował w 1759 r. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.34.

²²² Czasokres ten wyznacza data pierwszej notatki w "Liber missionum pro Domo Leopoliensi" oraz data zatrudnienia profesora teologii pastoralnej na studium teologicznym we Lwowie.

²²³ Bludziński, zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.45 i 46.

Lp.	Nazwisko i imię kleryka	Nazwisko i imię misjonarza	Rok	Czas trwanie misji
2.	Cieśllicki Sebastian ²²⁴	Melwiński J. Grylewicz F.	1752	
3.	Czołowski Paweł ²²⁵	Szayski (?) Bogdanowicz D. Arendt J. Borek F. Grylewicz F. Bogdanowicz D. Frank G. Proszkowski K. Nowicki J.	1775 1776	8 tyg. 4 tyg. 6 tyg.
4.	Duszczyński lub Duszyński Jakub ²²⁶	Melwiński J. Lilienthal J. Leszowski (?)	1748	8 tyg.
5.	Dyduszkiewicz Piotr ²²⁷	Grylewicz F. Orzechowski T. Grychczyński I.	1764	6 tyg.
6.	Englert lub Engelt Jan ²²⁸	Grylewicz F. Orzechowski T. Grychczyński I.	1764	3 tyg.
7.	Huyson lub Huison Michał ²²⁹	Grylewicz F. Łokuciewski J.	1763	

- 224 S.Cieśllicki, zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.12, 13, 34, 45; AK Lw., Metrica: 8 XII 1758 r. zm., sacellanus Tarnov. - za S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.113.
- 225 P.Czołowski, alumn seminarium katedralnego, M.O.C., Lwów, zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.58, 59, 63, 64; AL Lw.: 20 XII 1776 r. - za: S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.137.
- 226 Duszczyński, clericus saecularis maiorum ordinum, komendarz gołogórski. Nobilis, Przemyśl. Gołogóry pod 1748 r. zm. 4 X 1754. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.2, 3; AK Lw.: 1748 r., s.87 i 93; Metrica: 4 X 1754 r. - za S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.125, o nim w niniejszej pracy, s.27.
- 227 P.Dyduszkiewicz, alumn seminarium arcybiskupa Wyzyckiego, M.O.C., Prusy. Zob. rkps AMS, P III 3: "Liber...", s.44; AK Lw.: 1764 r., k. 270 v. - za S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.133; tenże: "Seminarium arcybiskupa...", s.249.
- 228 J.Englert, alumn M.O.C., Przemyśl; Konkolniki pod 1762 r.; prawdopodobnie zm. 10 VI 1772 r. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.43; AK Lw.: 1762 r., k. 115; 1764 r. k. 269; 10 VI 1772. - Za: S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.132 i 136.
- 229 M.Huyson, alumn seminarium arcybiskupa Wyzyckiego, diakon, kapelan arcybiskupa W.H.Sierakowskiego. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.41; S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.132; tenże: "Seminarium arcybiskupa...", s.249 i 250; M.Dzieduszycki, dz. cyt., s.162.

Ip.	Nazwisko i imię kleryka	Nazwisko i imię misjonarza	Rok	Czas trwania misji
8.	Jaroszewski Jan ²³⁰	Orzechowski T. Mełwiński J. Grylewicz F.	1765	3 tyg.
9.	Józefowski Maciej ²³¹	Orzechowski T. Grylewicz F. Orzechowski T.	1765	6 tyg.
10.	Kiliński ²³²	Rubus S. Grylewicz F. Husiński H. Prusiecki F. Grylewicz F. Matyaszekiewicz K. Husiński H. Grylewicz F. Ticiński K.	1758 1759	6 tyg. 8 tyg.
11.	Kinalski ²³³	Prusiecki F. Grylewicz F. Orzechowski T.	1763	3 tyg.
12.	Kozłowski Michał ²³⁴	Grychczyński I. Grylewicz F. Kadulski J. Matyaszekiewicz K. Grylewicz F. Kadulski J. Rubinowicz M. Grylewicz F. Kadulski J. Matyaszekiewicz K.	1754 1755	6 tyg. 9 tyg. 5 tyg. 7 tyg.

²³⁰ J. Jaroszewski, alumn seminarium lwowskiego, primae tonsurae clericus, Otyńja. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.50; AK Lw.: 1766 r., k. 51 - za: S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s.133.

²³¹ M. Józefowski, alumn M.O.C., Wojniłów. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.47; AK Lw.: 1765, s.7-8 - za: S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s.135.

²³² Kiliński, praesbyter saecularis w 1758, curatus Tadanensis w 1759 r. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.29, 30, 31.

²³³ Kinalski, alumn M.O.C., Rudki. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.43; AK Lw.: 1763 r., k. 161 v. - za S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s.132.

²³⁴ M. Kozłowski, subdiakon w 1749 r., zm. 10 V 1761 r. jako proboszcz kozłowski. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.17, 18, 19, 20; AK Lw.: 1749 r., s.607-608, 612 i pod 10 V 1761 r., Metrica - za: S. Szurek: "Seminarium katedralne..." s.126.

Lp.	Nazwisko i imię kleryka	Nazwisko i imię misjonarza	Rok	Czas trwania misji
13.	Lisiewicz lub Duziewicz Jan ²³⁵	Grylewicz F. Staniszewski A. Matyaszekiewicz K.	1757	12 tyg.
		Grylewicz F. Staniszewski A. Prusiecki F. Skoczniowski W.	1758	
14.	Malinowski Andrzej ²³⁶	Mełwiński J.	1749	9 tyg.
		Grylewicz F. Leszowski Mełwiński J.	1749	13 tyg.
15.	Michalski ²³⁷	Grylewicz F. Matyaszekiewicz K. Lilienthal J.	1752	5 tyg.
		Grylewicz F. Martuszekiewicz W. Węgrzynowski T. Isayski K.	1754	3 tyg.
		Grylewicz F. Rubinowski W. Matyaszekiewicz K.		7 tyg.
16.	Mikosiewicz ²³⁸	Grylewicz F. Martuszekiewicz W. Matyaszekiewicz K.	1776	5 tyg.
17.	Mikosz Michał ²³⁹	Grylewicz F. Kolenda G. Bogdanowicz D.	1774	3 tyg.
		Grylewicz F. Arendt J. Kolenda G.		

²³⁵ J. Lisiewicz, alumn M.O.C., Gołogóry. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.26, 27, 28; AK Lw.: 1758 r., s.438 - za: S.Szurel: "Seminarium katedralne...", s.113.

²³⁶ A. Malinowski, alumn M.O.C., Podhajce. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.3, 4, 5, 6; AK Lw.: 1748 r., s.298 - za: S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.125.

²³⁷ Michalski, "noster seminarista internus". Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.14, 15, 16, 17.

²³⁸ Mikosiewicz, clericus. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.62.

²³⁹ M. Mikosz, alumn seminarium katedralnego, M.O.C., Brzeżany. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.57; AK Lw.: 8 VIII 1775 r. - za: S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.137.

Ip.	Nazwisko i imię kleryka	Nazwisko i imię misjonarza	Rok	Czas trwania misji
18.	Niesłuchowski Paweł ²⁴⁰	Pietrzykowski J. Mełwiński J. Orzechowski T.	1765	3 tyg.
19.	Rudzki Gabriel ²⁴¹	Rubus S. Mełwiński J. Grylewicz F. Orzechowski T.	1765	3 tyg.
20.	Rydulski Sebastian ²⁴² lub Rydalski	wszyscy jw. Mełwiński J. Orzechowski T.	1766 1763	4 tyg. 2 tyg.
21.	Swieżewski ²⁴³	Grychoczyński I. Mełwiński J. Orzechowski T.	1763	4 tyg.
22.	Tuczyński ²⁴⁴ lub Tuszyński Wincenty	Grychoczyński I. (?) Mełwiński J. Grylewicz F. Orzechowski T.	1766	4 tyg.
23.	Witwicki Józef ²⁴⁵	Mełwiński J. Grylewicz F. Matyaszekiewicz K. Mełwiński J. Konarski M. Grylewicz F. Leszowski (?)	1750	3 tyg. 10 tyg. 5 tyg.

²⁴⁰ P.Niesłuchowski, alumn seminarium katedralnego, M.O.C., Lwów. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.126 - za: S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.134.

²⁴¹ G.Rudzki, alumn seminarium katedralnego. Był ceremoniarzem na Synodzie Lwowskim w 1765 r. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.49, 51; S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.133.

²⁴² S.Rydulski, alumn seminarium katedralnego. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.42; prawdopodobnie do niego się także odnosi. AK Lw.: 26 II 1778 r. - za: S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.102-104.

²⁴³ Swieżewski, alumn seminarium katedralnego. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.42.

²⁴⁴ W.Tuczyński, alumn seminarium katedralnego (Lwowskiego), był ceremoniarzem na Synodzie Lwowskim w 1765 r. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.50; AK Lw.: 1765 r., k. 473 i 474 - za: S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.133.

²⁴⁵ J.Witwicki, nobilis, alumn, M.O.C. w 1750 r., kapłaństwo 1751 r., Kamieniec, zm. 24 III 1752 r. jako altarzysta mikołajowski. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.6, 8, 9; AK Lw.: 1749 r., s. 479, Metrica 24 III 1752 r. - za: S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.125.

Lp.	Nazwisko i imię kleryka	Nazwisko i imię misjonarza	Rok	Czas trwania misji
24.	Woyciekowski ²⁴⁶	Mełwiński J.	1751	3 tyg.
		Lillienthal J.		
		Łeszowski (?)		
		Mełwiński J.	1767	2 tyg.
		Grylewicz F.		
		Łeszowski (?)		
25.	Zarzycki Wojciech ²⁴⁷	Mełwiński J.	1767	6 tyg.
		Karkiewicz K.		
		Rubus S.		
		Mełwiński J.	1755	4 tyg.
		Grylewicz F.		
		Markiewicz K.		
		Grylewicz F.	1775	4 tyg.
		Kadulski J.		
		Prusiecki F.		
		Matyaszekiewicz K.	1756	1 tydz.
Grylewicz F.				
Kadulski J.				
26.	Żywiecki Walenty ²⁴⁸	Prusiecki F.	1775	4 tyg.
		wszyscy jak w 1775 r.	1756	4 tyg.
				3 tyg.
				3 tyg.
		Grylewicz F.	1763	3 tyg.
		Łokuciewski J.		
		3 tyg.		
		Orzechowski T.		

Lista - jak widać - informuje o liczbie kleryków objętych praktyką katechetyczną na misjach parafialnych w latach 1748-1778 łącznie. Było ich 26 na 211, którzy w tym czasie przebywali w seminariach diecezjalnych lwowskich, co stanowi 12,3%. Następnie lista wskazuje, ilu

²⁴⁶ M. Woyciekowski, alumn seminarium katedralnego, (M.O.C., Gródek). Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.53, 54; AK Lw.: 1767 r., s.36 - za: S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s.134; prawdopodobnie Woyciekowski i Woycikowski Maciej - to ta sama osoba.

²⁴⁷ W. Zarzycki, alumn seminarium arcybiskupa Włyckiego, sacellanista zamojski, zm. 27 VI 1771 r. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.20, 21, 22, 23; AK Lw.: Metrica 27 VI 1771 r. - za: S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s.110.

²⁴⁸ W. Żywiecki, alumn seminarium katedralnego, Przemysł. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.40; AK Lw.: 28 V 1760 r. - za: S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s.131.

Nb. Jeśli 28 V 1760 jest datą śmierci, to moje złączenie danych o Żywieckim, z wyżej wymienionych dokumentów AK Lw., jest błędne.

manuduktorów misjonarzy miał poszczególny kleryk w określonym roku kalendarzowym i przez jaki okres "czasu misyjnego". Okazało się, że tylko 1 kleryk miał dwóch manuduktorów misjonarzy, pozostała 25-osobowa grupa miała ich więcej. Mianowicie 15 kleryków miało ich po trzech; 5 po czterech, 2 kleryków po pięciu, 1 kleryk sześciu i wreszcie 2 - aż po siedmiu. Praktyka katechetyczna na misjach parafialnych trwała najmniej 3 tygodnie, a najdłużej 21 tygodni. Tylko sześciu seminarzystów pełniło obowiązki katechety przez 3 tygodnie. Natomiast pozostała 20-osobowa grupa pełniła je dłużej. Mianowicie: dwóch po 4 tygodnie; pięciu po 6 tygodni; jeden seminarzysta przez 7 tygodni; dwóch po 8, jeden przez 9 tygodni; dwóch po 10 tygodni; oraz dwóch po 21 tygodni; pięciu dalszych pełniło obowiązki katechety na misjach parafialnych sukcesywnie po: 15, 17, 18, 19, 20 tygodni. Należy tu dodać, że "Liber Missionum pro Domo Leopoliensi", na podstawie której powyższa lista została opracowana, informuje, że ten czas pracy w parafii był dłuższy, niż został podany (określony cyfrą). Często przy cyfrze znajduje się dopowiedzenie, że misje trwały "około", "przeszło", albo, że misjonarze pozostawali jeszcze przez kilka dni itd. Na tej podstawie można powiedzieć w przybliżeniu, że w latach 1748-1778 seminarzyści przepracowali na misjach parafialnych ok. 250 tygodni. Był to bezspornie wkład w dzieło ewangelizacji wschodnich części naszego kraju. Praktyka mogła objąć większą liczbę seminarzystów, którzy mogli powiększyć wkład klerykatu w dzieło ewangelizacji archidiecezji. Przypuszczenie pochodzi stąd, że "Liber Missionum pro Domo Leopoliensi" nie informuje o ewentualnych misjach parafialnych w 1753 roku oraz w latach 1768-1771 i w 1777-1778, zaś o misjach w latach 1772, 1773 i 1775 podaje krótkie wzmianki, ale bez uwzględnienia interesujących nas tu szczegółów. W sumie jest to brak informacji z dziesięciu lat, tj. prawie z $\frac{1}{3}$ okresu, w którym pracowali misjonarze we Lwowie.

Lista posługuje się nazwiskami, wskazuje więc także na to, kogo za manuduktora-misjonarza miał każdy seminarzysta-praktykant. Zatem i ta lista, podobnie jak poprzednia, ułatwia ewentualne poszukiwania informacji zarówno na temat manuduktorów-misjonarzy, jak i seminarzystów-praktykantów katechetycznych.

Wreszcie lista informuje o tym, że seminarzyści bywali na misyjnej praktyce katechetycznej zasadniczo w jednym roku. Sześciu odbywało praktykę w ramach dwóch lat:

1. Czołowski Paweł	w 1775 i 1776 r.;
2. Kozłowski Michał	w 1754 i 1755 r.;
3. Lisiewicz Jan lub Duziewicz	w 1757 i 1758 r.;
4. Rudzki Gabriel	w 1765 i 1766 r.;
5. Witwicki Józef	w 1750 i 1751 r.;
6. Zarzycki Wojciech	w 1755 i 1756 r.

Praktyka odbywała się we wszystkie miesiące roku z wyjątkiem sierpnia²⁴⁹.

Grupa księży głoszących misje z zasady była ustalona na cały rok (choć niekiedy bywało inaczej) i ona realizowała proboszczowskie czy biskupie zaproszenie do głoszenia misji. Natomiast klerycy katechiści-praktykanci zmieniali się po jednej lub kilku misjach. Rzadko jeden katechista brał udział we wszystkich kolejno po sobie następujących misjach roku. To spostrzeżenie nasuwa pytanie, jak godzono praktykę ze zwykłymi zajęciami w seminarium czy na akademii? Wydaje się, że nie było kolizji między zwykłymi zajęciami w seminarium a praktyką katechetyczną na misjach, ponieważ najprawdopodobniej seminarzyści odbywali ową praktykę po ukończeniu studiów teologicznych i tuż przed święceniami kapłańskimi. Przemawiają za tym informacje z "Liber missionum pro Domo Leopoliensi" skonfrontowane z informacjami o klerykach podanymi przez ks. S. Szurka w dziele pt. "Seminarium katedralne we Lwowie". Mianowicie prawie wszyscy praktykanci-katecheci misyjni byli po święceniach niższych²⁵⁰, a niektórzy po wyższych²⁵¹.

Biorąc pod uwagę ogólne przygotowanie seminarzystów-katechetów misyjnych oraz czas trwania praktyki katechetycznej na misjach, można powiedzieć, że tego rodzaju praktyka katechetyczna mogła dać poszczególным seminarzystom dużą porcję praktycznej nauki, gdy się pamięta, że on na misjach prowadził codziennie dwie katechezy pełne oraz dwie "niepełne" (przy rachunku sumienia i przy przekazywaniu kartek do spowiedzi), nie biorąc pod uwagę spotkań katechetycznych przy okazji obiadowania i noclegowania²⁵². Można powiedzieć, że seminarzysta po praktyce pamiętał nie tylko to, co jest napisane w katechizmie, ale umiał na pamięć, i co więcej - potrafił jego treściami operować w przeróżny sposób. Niedociągnięcia na jednej katechezie czy misji, mógł poprawić jeszcze tego samego lub następnego dnia na tej samej lub najbliższej misji.

Obydwie listy uzupełniają informację na temat profilu katechetycznej formacji, jaką dawali seminarzyści misjonarze św. Wincentego à Paulo. Analizując elementy owego profilu, dostrzega się dobro, które stawało się własnością katechety (katechisty) w procesie jego posługiwania na misjach. Był gońcem i służącym, ale także czuwał nad należytych przebiegiem misji. Był ministrantem, turyferarzem, ceremoniarzem, kantorem, lektorem, ale też przewodniczącym nabożeństwa adoracyjnego,

²⁴⁹ Rkps AMS, P III 33: "Liber...", passim.

²⁵⁰ Tamże, np. a. 3, 5, 6; S. Szurek: "Seminarium katedralne...", s. 106-138 (passim).

²⁵¹ Rkps AMS, P III 33: "Liber...", np. s. 2, 8, 29.

²⁵² Rkps BS Lubl. 147: "Monita...", s. 164-166, rkps AMS, P III 33: "Liber...", passim; rkps BS Włoc. 1754: "Monita...", s. 93; rkps BS Lubl. 229: "Officium clericici...", k. 87 v. - 89 v.

nabożeństwa za zmarłych itp. Był obserwatorem i uczniem, ale i nauczycielem-katechetą. Mógł prosić obecnych przy nim manuduktorów o ocenę i krytykę pracy swych niedociągnięć, braków. Katecheta poznawał środowisko, do którego miał pójść w niedalekiej przyszłości w charakterze duszpasterza. Misje bowiem były prowadzone prawie we wszystkich parafiach Archidiecezji Lwowskiej i w wielu parafiach Diecezji Łuckiej, Kamienieckiej, Chełmskiej. Spotykał duchownych i wiernych różnych obyczajów i wyznań; zaznajamiał się z ich zwyczajami, praktykami pobożności, pieśniami; poznawał poziom ich wiedzy religijnej itd. To wszystko było jedną z cenniejszych wartości, którą dawali misjonarze swym wychowankom - przyszłym duszpasterzom.

Rozdział ukazuje koncepcję "katechetyki" komunistów i misjonarzy w XVIII w. Zarówno komuniści, jak i misjonarze przekazywali seminarzystom pryncypia teorii katechetycznej. Były to wskazówki z zakresu techniki, rady, pouczenia, co należy czynić w różnych sytuacjach, które mogły albo musiały zaistnieć w procesie katechetycznego nauczania. Obie "instytucje" przekazywały pierwsze zasady oddziaływania pedagogicznego na katechizowanych.

Być może niektóre elementy "katechetyki" komunistów i misjonarzy zostały zaczerpnięte z metodyki nauczania proponowanej przez św. Jana Chrzciciela de Lassale, założyciela Związku Braci Szkół Chrześcijańskich w 1684 r. On bowiem był pionierem nauczania masowego. W prowadzonych przez Związek szkołach ludowych dzielono dzieci na grupy według zdolności i postępów. Nauczanie w każdej grupie odbywało się w ten sposób, że wszystkie dzieci jednocześnie zajmowały się tym samym tematem, a nauczyciel wymagał odpowiednich wiadomości od dzieci poszczególnej grupy.

Listy moderatorów seminarzystów lwowskich zatrudnionych w kształceniu katechetycznym kleru we Lwowie w okresie 1703-1778 są podstawowym opracowaniem dla zrozumienia praktyk katechetycznych seminarzystów obydwóch seminariów lwowskich, organizowanych przez misjonarzy św. Wincentego à Paulo. Zostały one opracowane po raz pierwszy na podstawie jeszcze nie wykorzystanego w literaturze rękopisu.

Badania wykazały, że miejscem ćwiczeń katechetycznych była świątynia seminaryjna, parafialna, czy też filialna, a także odpowiednio przygotowane pomieszczenie czy też nawet cmentarz przykościelny. Praktyczna organizowana przez misjonarzy w ramach misji parafialnych trwała od 3 do 21 tygodni. Odbywała się we wszystkie miesiące roku z wyjątkiem sierpnia. Obejmowała ona seminarzystów ostatniego roku studiów seminaryjnych.

Wyniki badań przedłożone w niniejszym rozdziale wykluczyły ewentualne przypuszczenie, jakoby dla alumnów obydwóch lwowskich diecezjalnych seminariów były organizowane zajęcia z katechetyki na Akademii Lwowskiej w latach 1703-1773 r.

Prześledzenie treści całego rozdziału prowadzi do wniosku, że realizacja uchwał Soboru Trydenckiego odnośnie doksztalcenia kleru w seminariach postępowała we Lwowie z trudem. Seminarium duchowne zaczęło tu działać od 1703 r. a więc w 140 lat po zakończeniu Soboru, a 136 lat po założeniu pierwszego seminarium duchownego w Polsce w Braniewie (1567 r.). Na przestrzeni 75 lat (1703-1778), kształcenie kleru Archidiecezji Lwowskiej przechodziło z rąk do rąk. Prowadzili je księża diecezjalni (1703-1728), komuniści (1728-1733), znowu diecezjalni (1733-1737), teatyni (1739-1741), znowu diecezjalni (1741-1744 i 1748-1762), wreszcie misjonarze (1744-1778). Najwięcej wysiłku w kształcenie seminaryjne włożyli misjonarze św. Wincentego à Paulo. Prowadzili oni bowiem dwa lwowskie seminaria ok. 34 lata, a więc przez ponad połowę lat omawianego tu okresu dziejów zajęć z katechetyki w lwowskich diecezjalnych seminariach duchownych.

Praca misjonarzy św. Wincentego à Paulo miała ulec zmianie na skutek reformy szkolnictwa teologicznego w monarchii Habsburgów. Powstają pytania: co wniesie w kształcenie katechetyczne owa reforma, jaki będzie stosunek owego "novum" do omówionego tu profilu zajęć z katechetyki? itd. Problemy te zostaną omówione na dalszych stronicach niniejszej dysertacji.

3. KATECHETYKA W ZAKŁADACH TEOLOGICZNYCH REFORMOWANYCH W MONARCHII HABSBUURGÓW

Z chwilą gdy Lwów wraz z ziemiami polskimi, nazwanymi Galicją i Lodomerią, znalazły się pod zaborem austriackim¹, wszystkie jego sprawy, w tym także sprawy oświatowe, poczęły zależeć całkowicie od władz zaborczych. Początek zaboru ziem polskich zbiegł się w państwie Habsburgów z okresem dziejów studiów teologicznych, który można nazwać przechodzeniem od przygotowywania planów reformy do ogłaszania jako obowiązujących i do podejmowania prób ich realizacji. Niniejszy rozdział właśnie traktuje o genezie i celu reformy oraz o miejscu katechetyki w reformie szkolnictwa teologicznego w państwie Habsburgów.

Reforma szkolnictwa teologicznego została przeprowadzona według planu opata Stefana Rautenstraucha². W niniejszym rozdziale omawiam jego poglądy na katechetykę tak co do jej powiązania z innymi przedmiotami teologicznymi, jak i co do jej treści oraz wprowadzenie jego planu w życie na terenie monarchii Habsburgów.

Wypada tu zaznaczyć, że rozdział trzeci w przeciwieństwie do pozostałych nie traktuje o zajęciach z katechetyki w konkretnym zakładzie teologicznym, ale o katechetyce w wytycznych normach – planach nowych studiów teologicznych. Wydawało się, że rozdział ten jest niezbędnym dla zrozumienia rozdziału czwartego.

3.1. Geneza i cel reformy

Cesarzowa Maria Teresa uważając się za najwyższego rzecznika Kościoła, a z czasem za jego zwierzchnika w państwie austriackim, w tros-

¹ "Uniwersały cesarskie z lat 1772-1778", s.1.

² A.Jesinger: "F.S.Rautenstrauch". W: "Sudetendeutsche Lebensbilder", II Bd. Reichenberg 1930, s.203-208; R.Figlistner: "Die Pastoraltheologie als Universitätsdisziplin", Basel 1951, s.15-16; J.Ginzel: "Die theologischen Studien in Osterreich und ihre Reform". Wien 1873, s.41; A.Exeler, dz. cyt., s.4; E.Winter: "Der Josefianismus u. seine geschichte". Brunn-München-Wien 1943, s.90-91; 93-94; 194.

ce o ożywienie życia religijnego poddanych i o wzmocnienie Kościoła Katolickiego przez należyte wykształcenie kleru, postanowiła zreformować szkolnictwo teologiczne w całym państwie. Praca nad projektem reformy zaczęła się od 27 maja 1752 r. i trwała przez dwadzieścia dwa lata³.

W tym okresie przygotowano dwa projekty. Pierwszy w 1752 r., drugi w 1774 r. Pierwszy zatytułowany "Studien - ordnungen für die philosophische und theologische Facultät" przedłożono cesarzowej w dniu 25 lipca 1752 r. i w tymże dniu otrzymał on zatwierdzenie. Projekt podzielił całość nauk teologicznych na dwie grupy: niższą i wyższą teologię. Niższa teologia miała obejmować teologię moralną, Pismo św., polemikę, historię Kościoła, naukę wymowy (homiletykę), czyli jak mówili reformatorzy, wszystko, co było potrzebne kapłanowi, w duszpasterstwie. Dla jej nauczania zaplanowano tzw. kurs niższy, przewidując go dla mniej zdolnych studentów. Kurs wyższy natomiast miał obejmować teologię spekulatywną (8 traktatów), język hebrajski, prawo kościelne łącznie z "Institutiones imperiales" i był przeznaczony dla zdolniejszych studentów. Studia miały trwać cztery lata⁴. Plan został zatwierdzony, ale chętnych do studiowania według niego było mało. Przyczyną był podział nauki ze względu na uzdolnienia studentów, a także możliwość pobierania nauk w seminariach biskupich i zakonnych, w których studia trwały krócej niż cztery lata. Biskupi i przełożeni zakonnicy bowiem podtrzymywali dawny plan nauczania, uważając, że czteroletni okres przygotowywania do kapłaństwa jest za długi. W tej sytuacji niewiele mogły zdziałać cesarskie zachęty adresowane do biskupów i przełożonych zakonnych, aby kierowali alumnów do zreformowanych zakładów teologicznych. Nie przełamały impasu nawet przestrogi cesarzowej, że będzie utrudniała obsadzanie różnych stanowisk kościelnych, czy też wręcz nie pozwoli na objęcie ich, jeżeli wyświęceni po 1752 r. nie będą mieli ukończonych studiów przepisanych w tymże 1752 r. Wobec tego, cesarzowa w dniu 3 czerwca 1760 r. utworzyła Nadworną Komisję Studiów i jej zleciła opracowanie nowego projektu reformy szkolnictwa teologicznego. Prezesem Komisji został cieszący się uznaniem i zaufaniem zarówno Ojca św., jak i cesarzowej teolog, arcbp Wiednia, kard. Krzysztof Antoni Migazzi, wiceprezesem został bardzo wpływowy doradca cesarzowej, lekarz, hołdujący hasłom jansenistycznym Gerhard von Swieten; referentem ogólnym profesor prawa Karol Antoni Baron von Martini zu Wassenberg; członkami natomiast czterech dyrektorzy wydziałów uniwersytetu wiedeńskiego.

³ J.Ginzel, dz. cyt., s.26-42; R.Kink: "Geschichte der kaiserlichen Universität Wien", t.1, cz.1, Wien 1854, s.484-513; H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.13-30.

⁴ J.Ginzel, dz. cyt., s.28-30.

⁵ Tenże, s.31-33.

W Komisji nie było jedności. Gdy niektórzy członkowie zaczęli postulować reformę po myśli cesaropapizmu, wówczas kard. Migazzi wycofał się. Prezesem został Swieten. Swieten był zwolennikiem przejęcia szkolnictwa przez państwo i pierwszy zaprojektował reformę szkolnictwa ludowego⁶. Po śmierci Swietena, która nastąpiła w dniu 18 czerwca 1772 r., prezesem został jego uczeń i przyjaciel, baron von Kressel, który doprowadził do końca plany doradców cesarzowej po myśli też o supremacji władzy cesarskiej nad kościelną. Nadworna Komisja Studiów ogłosiła swego rodzaju konkurs na projekt reformy studiów teologicznych zapraszając do wzięcia w nim udziału biskupów i dyrektorów zakładów teologicznych. Postulatów było dużo, projektów parę. Przejrzano je, ale ostatecznie uznano za najlepszy plan opata Stefana Rautenstraucha, ówczesnego dyrektora wydziału teologicznego uniwersytetu w Pradze, i Nadworna Komisja Studiów przedłożyła go cesarzowej w dniu 4 maja 1774 r.⁷

Cesarzowa plan przyjęła i poleciła przeprowadzić konsultację z biskupami i dyrektorami wydziałów teologicznych. Konsultacja trwała od maja do października 1774 r.⁸. Dnia 3 tegoż miesiąca, na wniosek barona Kressela von Gaultenberga, cesarzowa podpisała ustawę o reformie zakładów teologicznych i poleciła opublikować ją wraz z planem Rautenstraucha⁹, mimo że arcybiskup Wiednia, kard. Migazzi, odrzucił ów plan jako nieortodoksyjny. Arcybiskup twierdził, że plan Rautenstraucha przyniesie: "dla religii upadek, dla Kościoła zamieszanie, dla sług ołtarza niewiedzę, a dla wiernego ludu pobłądzenie"¹⁰. W twierdzeniu arcybiskupa Migazziego było sporo prawdy. Rautenstrauch wprawdzie idąc za życzeniem cesarzowej Marii Teresy i jej syna Józefa II, który wspólnie z matką zarządzał monarchią, chciał, aby wydziały dawały kandydatom do kapłaństwa wiedzę teologiczną oraz przygotowywały ich do wykonywania zadań stawianych im przez monarchę i Kościół. Jednak rozpracował znacznie te działy, które przygotowywały duchowieństwo

⁶ T. Gromnicki: "Szkoła ludowa a Kościół w Austrii i trzy najnowsze wnioski szkolne", Poznań 1889, s.14.

⁷ W archiwum klasztoru w Breunon zachował się rękopis tego projektu. Opracował go J. Müller: "Der Pastoraltheologisch-didaktische Ansatz in Franz Stephan Rautenstrauch «Entwurf zur einrichtung der theologischen Schulen»", Wien 1969, s.9; pełny tekst projektu znajduje się na s.143 f-158; R. Kink, dz. cyt., s.523-527; J. Ginzel, dz. cyt., s.26-42.

⁸ L. Lentner: "Katechetik und Religionsunterricht in Österreich", t. 1, Innsbruck 1955, s.84-85.

⁹ R. Fuglister, dz. cyt., s.18.

¹⁰ "...als für die Religion der Verfall, für die Kirche Verwirrung, für die Diener des Altars Unwissenheit und für das gläubige Volk Irrtum". Za: A. Wappler, dz. cyt., s.241.

do wykonywania zadań stawianych mu przez monarchę¹¹. Między innymi wysunął nową dyscyplinę uniwersytecką, tj. teologię pastoralną, bez zachowania należytych proporcji między nią samą a głównymi przedmiotami studiów teologicznych, jakimi są teologia dogmatyczna i moralna. To posunięcie zostało natychmiast uznane za błąd przez biskupów monarchii Habsburgów. Rautenstrauch oraz Nadworna Komisja Studiów nie uznali uwag biskupów twierdząc, że wszystkie dyscypliny wydziału teologicznego będą tworzyć organiczną całość, będą więc się uzupełniać i ostatecznie doprowadzą do pożądanego celu reformy.

Plan otrzymał nazwę: "Verfassung der theologischen Facultat". Stanowił on podstawę do dalszych reform zakładów teologicznych w monarchii Habsburgów¹² i zadecydował o zwrocie w formacji teologicznej kleru katolickiego¹³.

3.2. Katechetyka w planach S. Rautenstraucha

3.2.1. Katechetyka wśród innych przedmiotów planu

Nowość planu polegała na tym, że Rautenstrauch podzielił przedmioty teologiczne na wprowadzające i właściwe. Do tych pierwszych włączył historię literatury kościelnej, historię Kościoła oraz pomocnicze nauki biblijne. We właściwie teologicznych wyodrębnił teoretyczne i praktyczne. Do przedmiotów właściwie teologicznych zaliczył polemikę i teologię pastoralną. Tę ostatnią dyscyplinę miano utworzyć w znacznej części z zagadnień wydzielonych z teologii moralnej oraz prawa kościelnego. Obok wykładów zwyczajnych plan przewidywał także nadzwyczajne. Do tych ostatnich zaliczano m.in. symbolikę liturgiczną, katechetykę i homiletykę. Teologię pastoralną i polemikę miano wykładać na ostatnim roku studiów, tj. na piątym, obok teologii moralnej praktycznej. Ten ostatni rok studiów uznano jako rok duszpasterski wpływający z istoty teologii¹⁴.

Zatem uznano teologię pastoralną, a z nią katechetykę, za nauki właściwie teologiczne praktyczne; teologię pastoralną, homiletykę, liturgię i katechetykę potraktowano jako nauki samodzielne, ale ze sobą "zjednoczone"; przewidywano wykłady z teologii pastoralnej jako zwyczajne, a wykłady z katechetyki jako nadzwyczajne, przy czym wykłady

¹¹ E.Hosp: "Die josephinschen Lehrbücher der Theologie in Österreich". W: "Linzer Theologisch-praktische Quartalschrift", 105 (1957), s.206.

¹² H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.34.

¹³ A.Jesinger, dz. cyt., s.205-208.

¹⁴ F.S.Rautenstrauch: "Institutum facultatis theologiae Vindobonensis", Vindobonae 1778, s.32-37.

z teologii pastoralnej i z katechetyki umieszczono na ostatnim roku studiów.

Na wydziale teologicznym (np. w Wiedniu) miało pracować ośmiu profesorów zwyczajnych, z których jeden miał być wykładowcą teologii pastoralnej¹⁵. Profesor zwyczajny wydziału teologicznego musiał być doktorem teologii¹⁶. Ci, którzy chcieli uzyskać stopień naukowy z teologii, byli zobowiązani do czterech egzaminów, m.in. także z zagadnień z teologii pastoralnej¹⁷. Teologia pastoralna, a zatem i katechetyka, miały być wykładane w języku ojczystym oraz w języku łacińskim w zależności od potrzeb studentów¹⁸. Znamienne przy tym wszystkim jest to, że w pierwszym szkicu projektu Rautenstrauch przewidywał wśród zaplanowanych ośmiu dyscyplin homiletykę i katechetykę, które zamieścił na siódmym miejscu przed prawem kościelnym, a pominął teologię pastoralną i liturgikę¹⁹. Dyscypliny te wprowadził Rautenstrauch do drugiego szkicu projektu i już nigdy ich nie skreślił. Jednak zmienił ich miejsce w wykazach, np. w "Entwurf einer besseren Einrichtung theologischer Schulen" katechetykę umieścił na ostatnim, tj. dziesiątym miejscu, a teologię pastoralną na dziewiątym, liturgikę na ósmym, homiletykę na piątym²⁰. W innym wykazie łączył katechetykę z homiletyką i przewidywał ich wykłady na czwartym (ostatnim, według później opracowanego planu) roku studiów teologicznych, codziennie rano od 8 do 9, a wykłady z liturgii i teologii pastoralnej od 14 do 15 lub od 15 do 16, zlecając je jednemu profesorowi²¹. Wreszcie w "Institutum facultatis theologiae Vindobonensis" mimo że katechetykę traktował jak dyscyplinę samodzielną, to jednak polecił zagadnienia katechetyczne omawiać w ramach teologii pastoralnej i dlatego nie przewidywał specjalnego profesora do katechetyki²².

Porównując szkice projektu planu z planem zatwierdzonym w 1774 r. i tzw. planem tabelarycznym z 1778 r. stwierdzić można, że w rękopi-

¹⁵ Tamże, s.5.

¹⁶ Tamże, s.3.

¹⁷ Tamże, s.38-39. A.Wappler, dz. cyt., s.271.

¹⁸ F.S.Rautenstrauch: "Institutum...", s.27 i 28; H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.42-43.

Nb. W.Chotkowski pisze: "Pastoralna miała być wszędzie wykładana w języku ojczystym..." (dz. cyt., t.2, s.213). Jest to część prawdy, ponieważ teologia pastoralna miała być wykładana także w języku łacińskim według potrzeb studentów. Tak było w Wiedniu, gdzie wykładano ten przedmiot w języku niemieckim i łacińskim; w Pradze, gdzie wykładano zarówno w języku czeskim, jak i niemieckim; podobnie w Ołomuńcu. Por. R.Kink, dz. cyt., s.527 oraz H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.43.

¹⁹ J.Müller, dz. cyt., s.87.

²⁰ Tamże, s.145.

²¹ Tamże, s.150, 156, 157.

²² F.S. Rautenstrauch: "Institutum...", s.5, 24-26.

sach planu Rautenstraucha katechetykę, homiletykę liturgii i teologię pastoralną traktował jako nauki samodzielne, posiadające własne zasady i metody, a wszystkie razem miały uczyć zastosowania wiedzy teologicznej nabytej podczas studiów przygotowawczych do duszpasterstwa. Zatem teologię pasterską traktował on jako zbiór wskazań duszpasterskich, jako hodegetykę. W "Verfassung der theologischen Fakultät" teologia pastoralna obejmuje wszelkie działanie duszpasterskie. Wreszcie w "Tabellarischen Grundriss" homiletyka, katechetyka i liturgika zostały potraktowane jako działy pasterzowania i zarazem jako gałęzie jednej teologii pastoralnej²³. Ostatecznie katechetykę uznano za dział teologii pastoralnej i dlatego jej zagadnienia miały być zamieszczone w podręczniku do teologii pastoralnej i z zasady miał ją wyklądać profesor teologii pastoralnej.

3.2.2. Treść wykładów z katechetyki

Katechetyka została wprowadzona jako nowa dyscyplina uniwersytecka dla nauczania studentów "siejby chrześcijaństwa" w sposób najnowocześniejszy i najzrozumialszy²⁴. Rautentrauch, odróżniając katechezę od kazania, konsekwentnie katechetykę pojmował jako uporządkowane metodyczne wprowadzenie do skutecznego sposobu nauczania religii. Katechizowanych nazywał "początkującymi". Nazwą tą obejmował tych, którzy niewiele znają praw wiary i moralności chrześcijańskiej bez względu na wiek i stan. Jednak w swoich objaśnieniach dotyczących ostatniego roku studiów teologicznych pisał tylko o katechizacji dzieci i młodzieży, czyli o katechizacji szkolnej. Jej problematykę, tj. cel katechezy, treść, formy katechizmu, metody, nazwał katechetyką w sensie węższym²⁵. Uważał ją za część katechetyki w pełnym tego słowa znaczeniu. Natomiast całą katechetykę łączył z teologią pastoralną. Teologia pastoralna bowiem, zdaniem Rautenstraucha, bada trzy główne obowiązki duszpasterza, a wśród nich obowiązek nauczania²⁶. Jakkolwiek

²³ J. Müller, dz. cyt., s.25-26, 41-42.

²⁴ F.S.Rautenstrauch: /Institutum...", s.26; W: "Verfassung der theologischen Fakultät" pisze: "Catechetic, welche der Jugend den Saamen des Christentums auf die fruchtbarste und fasslichste Art bezubringen lehrt, eine grosse Wissenschaft, die man bisher mit ihrem Gegenstand für klein gehalten hatte und schandlich vernachlässiget". Za: F.Dorfmann: "Ausgestaltung der Pastoraltheologie zur Universitätsdisziplin und ihre Weiterbildung", Wien 1910, s.76; W: "Institutum facultatis theologiae Vindobonensis" Rautenstrauch pisze: "...priore theologiae pastoralis parte docetur, que optima institutionum catecheticarum methodus - qui quaeque aetas ad adultam usque cum religionis, tum ethices christianae elementis quam recitissime imbuenda...", s.26. Nb. L.Lentner, dz. cyt., s.86 podaje ten tekst z wieloma błędami.

²⁵ J. Müller, dz. cyt., s.46-48.

²⁶ F.Dorfmann, dz. cyt., s.166.

Rautenstrauch łączył katechetykę i teologię pastoralną przy pomocy "obowiązku nauczania" z misją słowa w Kościele²⁷, to jednak jego katechetyka była raczej nauką pragmatyczną niż teologią. W swych ujęciach pozostawał pod wpływem współczesnych mu teorii psychologicznych i pedagogicznych K.H.Seibta, J.B.Basedowa, J.Locka, J.J.Rousseau, Cr. G.Salzmanna i E.Rochowa²⁸.

Na zakończenie należy zauważyć, że obok wykładów z katechetyki teoretycznej Rautenstrauch przewidywał także katechetykę praktyczną - ćwiczenia jako uzupełnienie po całkowitym studium teologii²⁹.

3.3. Katechetyka w cesarskich planach szkół teologicznych

3.3.1. Katechetyka wśród innych przedmiotów

Nad realizacją celów nowego planu studiów teologicznych i nad jego wprowadzeniem w życie czuwała Nadworna Komisja Studiów. Początkowo zamierzano natychmiast wprowadzić następujący plan pięcioletni na wszystkie lata studiów:

- I rok: encyklopedia teologicznych kwestii,
historia Kościoła,
język hebrajski i
Stary Testament;
- II rok: hermeneutyka Starego i Nowego Testamentu,
biblijny język grecki,
Nowy Testament,
patrologia i
historia literatury kościelnej;
- III rok: teologia moralna i
część teologii dogmatycznej;
- IV rok: reszta teologii dogmatycznej i
prawo kościelne;
- V rok: polemika,
praktyczna teologia moralna i
teologia pastoralna, w tym katechetyka³⁰.

Jednak z braku odpowiednich profesorów i podręczników, a także na skutek interwencji kard. Migazziego i innych biskupów wprowadzono ów plan na pierwszy rok nauczania z myślą o sukcesywnej realizacji w ra-

²⁷ L.Lentner, dz. cyt., s.88.

²⁸ Tenże, s.94, 95, 178-191.

²⁹ F.S.Rautenstrauch: "Institutum...", s.27, 36.

³⁰ J.Ginzel, dz. cyt., s.38-39.

mach tzw. "pięcioletniegc prowizorium"³¹. W 1774 r. uczono według nowego planu studentów I roku; w 1775 - II roku; w 1776 - III i IV roku, a w 1777 - V roku. Nadworna Komisja Studiów ogłaszała sukcesywnie instrukcje dla profesorów i przyszłych autorów nowych podręczników: historii Kościoła, języka hebrajskiego i greckiego, hermeneutyki (8 II 1775 r.), dogmatyki (po 27 IV 1776 r.). W dniu 31 sierpnia 1776 r. orłosiła ona także dekret ścieśniający wykłady przedmiotów właściwie teologicznych teoretycznych i praktycznych z trzech lat do dwóch. W myśl tego dekretu teologia pastoralna, a z nią katechetyka, miały być wykładane na czwartym, a nie na piątym roku studiów (zawsze jednak na ostatnim roku studiów)³².

Należy tu zauważyć, że we wprowadzeniu dla profesorów dogmatyki i przyszłych autorów podręczników z zakresu tej nauki³³ oraz w dekreście z dnia 31 sierpnia 1776 r., traktującym m.in. o wykładach z teologii moralnej³⁴, znalazło się polecenie, aby pomijano w nich zagadnienia, które należą do teologii pastoralnej, a do tej pory były wykładane w ramach tychże przedmiotów, ponieważ dla teologii pastoralnej została ustanowiona specjalna katedra³⁵. W tymże dekreście z dnia 31 sierpnia 1776 r. jest mowa nie tylko o realizacji reformy w wydziałach teologicznych, ale także w liceach³⁶. Analiza tej części dekretu, która traktuje o realizacji reformy w liceach, w powiązaniu ze spotrzeżeniami poczynionymi odnośnie do teologii pastoralnej i katechetyki w "Verfassung der theologischen Fakultät"³⁷ prowadzi do następujących refleksji: jakkolwiek dążono do wydzielenia zagadnień teologii pastoralnej, a w tym katechetycznych od teologii moralnej, to jednak w liceach wykłady teologii moralnej i pastoralnej polecano jednemu profesorowi, dając mu nadto dwa dalsze przedmioty, a mianowicie patrologię i histo-

³¹ R.Füglister, dz. cyt., s.18-20.

³² H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.35-42.

³³ "Einleitung für den Lehrer der Dogmatik", pkt 9; Za: H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.40.

³⁴ "alles jenes aus der Moral wegbleiben, was eigentlich in andere theologische Wissenschaften (Dogmatik, Jus, Pastoral) gehört". W: "Decret an die Länderstellen", pkt 2. Za: H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.41.

³⁵ Tamże, s.40 i 41.

³⁶ Licea były wyższymi szkołami filozoficzno-teologicznymi w Bawarii (XVIII i XIX w.). Por. "Ottův Slovnik naučný", v Praze, t.16 (1900) s.502; "Der Grosse Brockhaus Handbuch des Wissen in Zwanzig Bänden", t.11 Leipzig 1932, s.716. Władze austriackie zamieniły najpierw Akademię Zamoykich a potem Uniwersytet lwowski na Liceum, podobnie jak uniwersytety w Grazu, Ołomuńcu, Innsbrucku. Por.: B.Chlebowski: "Zamość, Ordynacja Zamoykich i powiat zamojski", Zamość (1919), s. 12; C.Sarnicki: "Die theologische Facultät der k.k. Universität in Lemberg". W: H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.303.

³⁷ Patrz w niniejszej dysertacji, s.

rię literatury kościelnej. To złączenie mogło hamować proces usamodzielniania się teologii pastoralnej, a z nią katechetyki. Znamienne jest to, że w liceach teologicznych teologii pastoralnej przydzielano taki sam wymiar godzin, tj. po jednej godzinie dziennie przez cały rok, jak i pozostałym przedmiotom zwyczajnym i nadzwyczajnym, wprowadzającym i właściwie teologicznym, za wyjątkiem dogmatyki, która miała przydzielone dwie godziny dziennie przez jeden rok³⁸. Natomiast na wydziałach teologicznych według dekretu z dnia 18 października 1777 r. teologia pastoralna miała być wykładana we wszystkie dni tygodnia przez dwie godziny (przed i po południu). Profesor miał być szczególnie zaangażowany w realizowaniu jej celów³⁹.

Zatem istniały dwa sposoby realizacji planu reformy studiów teologicznych w monarchii Habsburgów: jeden dla liceów, drugi dla wydziałów teologicznych. Sposób drugi stwarzał warunki, w których mogła się rozwijać teologia pastoralna a wraz z nią katechetyka. Na wydziale bowiem mogło pracować więcej profesorów tych dyscyplin teologicznych ze względu na język studentów (język ojczysty i łaciński), profesorowie ci mieli do dyspozycji więcej godzin wykładowych niż profesorowie w liceum, i nade wszystko byli oni wolni od dodatkowych zajęć dydaktycznych, podczas gdy w liceum mieli jeszcze zajęcia z trzech innych przedmiotów: teologii moralnej, patrologii i historii literatury kościelnej.

Należy tu podkreślić, że dwór cesarski bardzo chciał, aby zalecenia odnośnie do teologii pastoralnej zostały jak najstaranniej wykonywane w zakładach teologicznych państwa, oraz aby wszyscy duszpasterze zapoznali się z tą nauką a wraz z nią z katechetyką. Świadczą o tym dekrety. Na przykład dnia 1 czerwca 1779 r. zagwarantowano awanse tym alumnom, którzy będą się doznaczać praktycznymi zdolnościami katechetycznymi czy kaznodziejskimi⁴⁰. Dnia 9 października tegoż roku zażądano od biskupów, aby nie odwoływali teologów przed rozpoczęciem piątego roku studiów uniwersyteckich, lecz pozwolili im odbyć ten rok, ponieważ na nim jest wykładana teologia pastoralna⁴¹. Jeszcze inny dekret zobowiązywał zakonników, którzy zajmują się duszpasterstwem, do odbycia studiów teologii pastoralnej. Wreszcie postawiono zasadę: żaden kapłan nie będzie mógł objąć parafii, jeżeli nie przedłoży w gubernium zaświadczenia o odbytych studiach z teologii pastoralnej i o złożeniu przepisanych z niej egzaminów⁴².

³⁸ "Decret an die Länderstellen", pkt 14. Za: H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.42.

³⁹ Tamże, s.42-43.

⁴⁰ H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.45.

⁴¹ Rkpś ÖSAW, St. Hof-Kom.: 5 Lemberg, Studien in genere, Nr 21, 108 ex 779.

⁴² R.Füglister, dz. cyt., s.137.

3.5.2. Treść wykładów i ćwiczeń z katechetyki

W 1777 r. została ogłoszona Instrukcja, która podała plan tabelaryczny teologii pastoralnej. Plan przewidywał jako obowiązujące następujące zagadnienia z tego przedmiotu:

1. Wprowadzenie
2. Obowiązki urzędu pasterskiego
3. Pojęcie teologii pastoralnej
4. Trzy główne części, w których należy traktować szczegółowo, kolejno i dokładnie obowiązki:
 - a) posłannictwa
 - b) nauczania
 - c) życia duchowego
5. Motywy wykładania teologii pastoralnej w języku ojczystym słuchaczy
6. Literatura historyczna dotycząca teologii pastoralnej w pięciu punktach:
 - a) Chrystus i Apostołowie
 - b) Ojcowie Kościoła
 - c) scholastycy
 - d) Sobór Trydencki
 - e) najnowszy punkt widzenia.

Zagadnienia katechetyczne miały być podane w ramach punktu 4 b, tj, w drugiej głównej części teologii pastoralnej traktującej o nauczaniu.

Instrukcja obok planu teologii pastoralnej zawierała także zachętę do pisania według niej podręcznika⁴³. W ten sposób dokument ten stał się nie tylko normą dla treści wykładów, ale również dopingiem dla pierwszych profesorów teologii pastoralnej do studiowania i opracowywania wykładanych zagadnień, tak aby przyniosły korzyści studentom i aby mogły być ogłoszone jako podręczniki dla wszystkich wydziałów teologicznych państwa austriackiego. Dokument był bardzo dobrze pomyślany. Z jednej strony ogłaszał w sposób swoisty konkurs na najlepszy podręcznik teologii pastoralnej opracowany według podanych norm - co gwarantowało wprowadzenie zaleceń odnośnie do nowego i najważniejszego, zdaniem prawodawcy, przedmiotu w nowym systemie formacji teologicznej i to na możliwie wysokim poziomie - z drugiej strony sprawiał, że wynik pracy profesorów teologii pastoralnej mógł łatwo być poddany cenzurze państwowej.

⁴³ F.S.Rautenstrauch: "Theologiae pastoralis et Polemicae delineatio tabellis proposita", Vienne 1778, s.4-8.

Dekretem zainteresowali się i prawie równocześnie przystąpili do opracowywania podręcznika Franciszek Christian Pittroff (Praga)⁴⁴, Józef Lauber (Brno)⁴⁵, Michał Horváth (Buda)⁴⁶, i nieco później Karol

⁴⁴ F. Christian Pittroff ks. dr teolog., prof. zwyczajny teologii pastoralnej; członek zakonu rycerskiego krzyżowców z czerwoną gwiazdą (Orden der Kreuzherren mit dem roten Stern). Wykładał teologię pastoralną od 1776 r. najpierw w języku łacińskim a potem (od 5 XI) w języku niemieckim. Jako pierwszy opracował podręcznik do teologii pastoralnej. Podręcznik został zatwierdzony do użytku szkół teologicznych dekretem z dnia 26 II 1779 r. Jego tytuł brzmi: "Anleitung zur praktischen Gottes Gelahrtheit nach dem Entwurfe der Wiener Studienverbesserung verfasst und zum Gebrauche akademischer Vorlesungen eingerichtet von Franz Christian Pittroff, des ritterlichen Kreuzordens mit dem rothen Sterne an der Prager hohen Schule SS. Theologiae Doctore, der Pastoral-Wissenschaft K.O. Öffentl. Lehren". Erster Theil, Prag gedruckt bei Johann Karl Hrabá 1778. L.Lentner, dz. cyt., s.98-103; 52. Nb. Czwarte wznowienie z uzupełnieniami. A fl. Bamberg u. Würzburg 1787. Na ten podręcznik powoływał się ks. Michał Harasiewicz, gdy dawał odpowiedź na trzeci punkt pisemnego egzaminu konkursowego o katedrę teologii pastoralnej we Lwowskim Uniwersytecie. Pytanie brzmiało: Quinam in Cathedizandis pueris servandus modus? Egzamin odbył się 30 VI 1787 r. Zob. Rkps ŐSAW, St. Hof-Kom.: 5 Lemberg, Ruthenisch-theologische Lehranstalt, fasc. 21, ad 98 ex 787.

⁴⁵ L.Lauber, kapłan diecezjalny, od 1766 r. pracował przy kościele metropolitalnym w Wiedniu oraz w sierocińcu przez jeden rok. Następne pięć lat pełnił obowiązki proboszcza na wsi, przeniesiony do Brna pracował w sierocińcu oraz niemieckiej szkole. Tu został powołany na profesora teologii pastoralnej w języku łacińskim a potem niemieckim. Po czternastu latach pracy na uniwersytecie w 1792 r. przeszedł w stan spoczynku. Napisał podręcznik do teologii pastoralnej w języku łacińskim i ogłosił go drukiem w 1780 r. a następnie w wersji niemieckiej. Podręcznik nosi tytuł: "Praktischen Anleitung zum Seelensorgerante oder Pastoraltheologie für wirkliche und künftige Seelensorger", Brünn 1790. Nb. do Brna przeniesiono wydział teologiczny - seminarium duchowne z Ołomuńca w 1778 r. Kierowali nim ludzie o najsurowszej obserwacji jansenistycznej. Zob. L.Lentner, dz. cyt., s.103-108, 351.

Nb. Z tego podręcznika wykładali w Uniwersytecie Lwowskim ks. Mikołaj Skorodyński i Jan Potoczki w latach 1784-1787. Zob. C.Sarnicki: "Die theologische Facultät der k.k. Universität in Lemberg". W: H. Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.300. Z tego też podręcznika korzystał w dniu 30 VI 1787 r. podczas egzaminu konkursowego na profesurę teologii pastoralnej we Lwowskim Uniwersytecie M. Harasiewicz. Zob. Rkps ŐSAW, St. Hof-Kom.: 5 Lemberg, Ruthenisch-theol...", rkps cyt. Również z tego podręcznika uczyli misjonarze w seminarium lubelskim i tykocińskim. Zob. A. Schletz: "Działalność Zgromadzenia Misji w Tykocinie na polu oświaty 1769-1864. W: "Nasza Przeszłość", t. 11 (1960), s.402-403.

⁴⁶ M.Horváth, były jezuita, teolog, pisarz. Ur. 29 IX 1728 w Komorn. Zm. 9 III 1810 w Bretzburgu. Od 1744 jezuita Doktor filozofii, teologii, historyk. Od 1766 profesor. Autor: "Theologiae pastoralis pars prior complectens praedicationem Verbi Dei", Vindobonae 1780, 1782; "Chrestomatia Pastoralis". Partes duae, Pestini et Budae 1782 i 1783; "Historia prudentiae pastoralis", Vindobonae 1783; "Historia literaria theologiae pastoralis", Vindobonae 1783. Zob. Ch. Wurzbach: "Biographisches Lexikon des Kaiserthumas Österreich", t.9, Wien 1863, s.319-320.

Schwarzel (Fryburg)⁴⁷, Franciszek Giftschutz⁴⁸ i Andrzej Reichenberger (Wiedeń)⁴⁹.

Tymczasem z braku podręcznika, napisanego według nowych wymogów, wprowadzono w 1777 r., z mocą obowiązującą aż do odwołania, podręcznik napisany przez Jana Opstraeta pt. "Pastor bonus, seu idea officium et praxis pastorum"⁵⁰. Warto od razu zauważyć, że z tego pod-

⁴⁷ K.Schwarzel. Patrz biogram u: Ch. Wurzbach, dz. cyt., t.32 (1876), s.341-343.

⁴⁸ F.Giftschütz kapłan diecezjalny. Ur. 10 IV 1740 r., zm. 10 VIII 1788 r. Studia teologiczne w Wiedniu. Zamianowany profesorem teologii pastoralnej w 1777 r. rozpoczął wykłady w następnym roku; przestał wykładać w 1788 r. Zajęcia prowadził w języku niemieckim. Napisał podręcznik pt. "Leitfaden für die in den k.k. Erblanden vorgeschriebenen deutschen Vorlesungen über die Pastoral-theologie" I.Theil, Wien 1785, II. Theil 1787. Podręcznik został przetłumaczony na język łaciński przez P. Zuschauera, wydany w 1789 r. pt. "Institutiones Theologiae Pastoralis" Viennae i zatwierdzony do użytku na wszystkich wydziałach teologicznych monarchii Habsburgów dekretem z dnia 18 XI 1784 r. Zob. Ch.Wurzbach, dz. cyt., t.5 (1859) s.183; J.Müller, dz. cyt., s.130.

Nb. Tym podręcznikiem posługiwali się misjonarze w seminariach polskich z wyjątkiem lubelskiego i tykocińskiego. Zob. A.Schletz: "Działalność...", s.402/3. Z tego podręcznika wykładali na Uniwersytecie Lwowskim np. M.Skorodyński, J.Potoczki i M.Harasiewicz w latach 1787-1812. Przełożył go na język polski za pozwoleniem cesarza Józefa II z dnia 27 II 1787 r., M.Skorodyński i wydał we Lwowie w 1787 r. pt. "Osnowa przepisaneho w c.k. dziedzicznych państwach uczenia teologii pastoralnej przez Xiędza Fran. Giftschütza w Akademii Wiedenskiej Teologii Pastoralnej c.k. pub. ord. profes. w niemieckim języku wydana a z niemieckiego na polski przez xiędza Mikołaja Skorodyńskiego s. teologii doktora w Akademii Lwowskiej Teologii Pastoralnej ces. krol. publ. ord. professora przetłumaczona w Lwowie w drukarni Józefy Pillerowy wdowy, ces. krol. guber. typogr. 1787". Zob.: w tejże publikacji, "Przedmowa", s.4. Z podręcznika F.Giftschütza korzystał ks. Józef Tizler w dniu 10 VI 1788 r. podczas egzaminu konkursowego na profesora Pisma św. Starego Testamentu na Uniwersytecie Lwowskim. Zob. Rkps OSAW, St. hof-Kom.: 5 Lemberg, Theologie in genere, fasc. 21. W parę lat później ks. J.Chodani, prof. Uniwersytetu Wileńskiego, opracował podręcznik teologii pastoralnej korzystając m.in. z dzieła Giftschütza. Opracowanie to otrzymało tytuł "Teologia pastoralna podług X.F.Giftschütza", Wilno 1824.

⁴⁹ A.Reichenberger. Biogram zob. Ch.Wurzbach, dz. cyt., t.25 (1873), s.177-179; L.Lentner, dz. cyt., t.1, s.261.

Nb. Podręcznik ten obowiązywał w zakładach teologicznych cesarstwa austriackiego na mocy dekretu Nadwornej Komisji Studiów z dnia 24 VII 1812 r. Nr 1419. Gubernium powiadomiło o tym ówczesnego profesora teologii pastoralnej Uniwersytetu Lwowskiego ks. Jana Ławrowskiego. Ławrowski prowadził wykłady przy pomocy nowego podręcznika i miał zamiar ogłosić drukiem jego przekład w języku polskim. Począł nawet przyjmować przedpłatę od 1 II 1813 r., lecz zamiaru nie zrealizował. Ambrożyj Adrochowic: "Ivan Lavrovskij", "Zapiski Naukovogo Tovarištva igeni Sevčenka", t.128 (1919) s.88-89, 104-105; I.Levickij: "Galicko-ruskaja bibliografija XIX-go stolëtija (1801-1886)", t.1, L'vov 1888, s.3, poz.20.

⁵⁰ L.Lentner, dz. cyt., s.61.

Nb. Jan Opstraet, teolog; Flamandczyk, ur. 3 X 1651 w Beringen. Studia teologiczne odbył w Lovanium. Świącenia kapłańskie w 1680, Cd. przyp. na str.120

ręcznika na pewno korzystał uniwersytet⁵¹ i seminarium w Salzburgu⁵².

Znamienny jest fakt, że dopiero po rocznym doświadczeniu profesorów i studentów teologii pastoralnej, a w tym katechetyki, został ogłoszony dekret w dniu 1 czerwca 1779 r., który wprowadzał obok wykładów teoretycznych z teologii pastoralnej ćwiczenia katechetyczne i homiletyczne⁵³. Bliższych szczegółów odnośnie zarządzonych ćwiczeń katechetycznych dekret nie podawał, nie podawała ich również wprost Nadworna Komisja Studiów w jakiejś instrukcji do dekretu. Dopiero w późniejszych latach Komisja ta wpłynęła na ich charakter pośrednio, gdy wydała zarządzenie, aby studenci zakładów teologicznych odbywali ćwiczenia w "normalnej szkole"⁵⁴, w której obowiązywała metoda żagańska, albo inaczej Felbigera⁵⁵. Szkoła normalna miała kształcić przyszłych nauczycieli szkół ludowych zreformowanych przez dwór cesarski według planu tegoż J.I.Felbigera. W szkołach normalnych prowadzonych w Galicji, oraz na Węgrzech i Czechach językiem wykładowym miał być niemiecki. Na tych szkołach bardzo zależało dworowi wiedeńskiemu. Dlatego też m.in. zakładano owe szkoły w miastach, gdzie miała swą siedzibę specjalna komisja do spraw szkolnych w prowincji i łatwo mogła inwigilować zajęcia. Historycy uważają, że szkoły tego typu miały się przyczynić do germanizacji zaplanowanej przez władze cesarskie⁵⁶.

Cd. przyp. ze str.119.

licencjat z teologii w 1681. Profesor Uniwersytetu Lwańskiego i Seminarium Duchownego w Malines. Za sprzyjanie prądom jansenistycznym zwolniony z pracy w obydwóch szkołach i w 1704 zesłany przez króla Filipa V na banicję. Zm. 29 XI 1720 r. "Biographie Universelle (Michaud)", t.31, Paris et Leipzig, s.304. W literaturze spotyka się błędną pisownię nazwiska autora "Pastor bonus...".

1. P.Obstraet, "Das Werk Pastor". W: H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.43.
2. Joannes Opstraet, "Pastor bonus", na język franc. przełożył Hermant M. W: M.Skorodyński: "Osnowa przepisana...", s.22;
3. Ioannis Obstraet, "Pastor bonus", we franc. Hermant Mr. W: F. Giftschütz: "Institutiones...", t.1, Viennae 1789, s.17;
4. Jo. Obstraet, "Pastor bonus". W: A.Reichenberger: "Pastoralanweisung zum akademischen gebrauche". t.2, Wien 1812, s.114.
5. Ioannis Opstraet, "Pastor bonus". W: F.Giftschütz, dz. cyt., t. 1, Ticino 1794, s.17;
6. Obstret. W: H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.353,641.

⁵¹ Tamże, s.353.

⁵² I.Rieder: "Die Priesterseminarien der Erzdiöcese Salzburg. W: H. Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.641.

⁵³ F.Krones, dz. cyt., s.454.

⁵⁴ Rkps AK Kr.: "Protocollon Corresp.", vol. 3, nr 109 (Auersperg - gubernator do bpa Soltyka ze Lwowa dnia 20 XI 1778, fol. 63-64) - za: W. Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.282.

⁵⁵ Dawniej pisano "Sagańska metoda", od "Sagan", albo też "żegańska metoda", od używanego podówczas przekładu "Żegań". Obecnie miasto nazywa się "Żagań", stąd autor używa "metoda żagańska".

⁵⁶ W.Chotkowski, dz. cyt., t.1, s.184-185.

Po zapoznaniu się z problemem treści katechetyki od strony prawnej należy zapoznać się z nią przy pomocy podręcznika J. Opstraeta oraz ćwiczeń katechetycznych. Podręcznik Opstraeta pt. "Pastor bonus...", ze względu na znajdujące się w nim tu i ówdzie poglądy jansenistyczne, został wpisany na indeks książek zakazanych, dekretem św. Oficjum z dnia 27 lutego 1766 r.⁵⁷. Fakt ten jednak nie przeszkodził Rautenstrauchowi w przedłożeniu go Nadwornej Komisji Studiów do zatwierdzenia jako obowiązującego na wszystkich wydziałach (zakładach) teologicznych monarchii austriackiej. Komisja propozycję przyjęła. Wobec tego wznowiono jego nakład w 1777 r. Zdaniem L. Lentnera podręcznikiem tym posługiwano się w zakładach teologicznych monarchii austriackiej do 1781 r.⁵⁸. Wydaje się jednak, że posługiwano się nim przynajmniej do 1785 r., albowiem w tym roku został jeszcze raz wydany⁵⁹.

Opstraet, omawiając obowiązki pasterza, zaraz na drugim miejscu po obowiązku "znać owce" stawia obowiązek pasienia ich słowem⁶⁰. Przez "pasienie owiec słowem" rozumie głoszenie kazań, katechizowanie oraz prywatne pouczenie. W dziale o katechizowaniu omawia jego treść, podmiot, źródła, cel, odpowiadającego za katechizację, osobowość katechety, jego czynności przed, w czasie i po katechezie, czas i miejsce katechizacji. Poza tym autor zaznacza, że wszystko to, co powiedział o "kazaniu", ma także jakieś zastosowanie w katechizacji⁶¹.

Zaleca, aby przy przygotowywaniu katechezy trzymać się autorów, którzy poważnie przedstawiają tajemnice i prawdy wiary św. oraz uczyć tylko tego, co może być użyteczne dla wiary i umocnienia dobrych obyczajów. W procesie katechizowania zwraca uwagę na konieczność modlitwy, studium, medytacji, prostego słownictwa oraz sztuki wymowy. Uważa że dzięki temu katechizujący będzie słuchany "rozumnie, chętnie i posłusznie"⁶². Podkreśla także znaczenie milczenia podczas katechezy i podaje ciekawe sposoby osiągnięcia go. Wsuwa także postulaty odnośnie do oddziaływania na rozum, wolę i uczucia katechizowanych, i doprowadzenia ich do przyjmowania chrześcijańskiej postawy życiowej. Temu ostatniemu postulatowi Opstraet poświęca stosunkowo dużo miejsca⁶³.

57 "Index librorum prohibitorum juxta exemplar romanum jussu Sanctissimis Domini Nostri editum Anno 1835", Mechliniae 1838, s.261.

58 L. Lentner, dz. cyt., s.60-61.

59 Egzemplarz tego wydania znajduje się w Bibliotece Seminarium Duchownego w Tarnowie, sygn. 23336.

60 J. Opstraet, dz. cyt., s.21.

61 Tamże, s.113.

62 Tamże, s.100.

63 J. Opstraet zachęca, aby uczyć dzieci, jak mają na co dzień uzgadniać swoje życie i obyczaje z prawdami i tajemnicami, które zostały im wyjaśnione; w jaki sposób mogłyby tę lub inną prawdę zastosować
Cd. przyp. na str.122

Jego zdaniem z powyższymi postulatami pozostaje w ścisłym związku następny szczególnie ważny postulat powtarzania podanych wiadomości. Dla ułatwienia katechizowanym zachowania w pamięci przekazanych informacji należy na końcu katechezy zebrać krótko w punktach to, co na niej się mówiło, oraz obiecać nagrody tym, którzy sobie te informacje przyswoją, i na następny raz według życzenia katechety powtórzą. Autor zauważa również, że potwórkę należy zacząć od ochotników⁶⁴. Opatraet przestrzega przed męceniem katechizowanych trudnymi, zawiłymi i bezużytecznymi zagadnieniami, o jakich dysputują scholastycy. Jest przeciwny obarczaniu katechizowanych zbyt wieloma określeniami, podziałami i rozróżnieniami oraz terminami filozoficznymi, którymi na co dzień ludzie się nie posługują. Krytycznie patrzy na wiele katechizmów (lecz ich autorów nie podaje) uważając je za trudne, jałowe (steriles), niedostosowane do możliwości umysłowych ludu. Daje za wzór sposób nauczania, ujmowania spraw przez Chrystusa, Apostołów, a także przypomina polecenie Soboru Trydenckiego, aby nauczanie religii uwzględniało pojętność słuchaczy i było proste.

Autor korzysta z nauki Soboru Trydenckiego: sesja 5, rozdz. 2, sesja 24, rozdz. 7; z pism św. Augustyna: Liber IV De doctrina christiana, rozdz. od 10 do 13, a następnie 15, 17 i 30; św. Bernarda De grad. Humil. rozdz. I; św. Franciszka Salezego: Liber I, epistola 31; Grzegorza W.: De cura past., s.4; św. Tomasa z Akwinu: 2.2. p. 166, a.l.; z nauki Pisma św. Nowego Testamentu: Mt. 1, 10; 16; 19; Łk 13; 14; Rz 3; 24; 25; 6; 12; 14; I Kor. 2; 4; 10; 14; II Kor 5; Gal 3-6; Ef 1; 3; 4; 6; 20; Flp 1-2; Kol 1; 3; I Tes., 3; I Tym 3; Hbr 9; 10; Jk 1; I P 2-4. Wypowiedzi zaczerpnięte z tych źródeł autor przytacza, analizuje, używa jako argumentów. Jego wywody katechetyczne stanowią bezsprzeczny wkład do systematycznej katechezy. Zasługuje też na podkreślenie postulat pozytywnego wykładu praw o zbawieniu po myśli nauki Kościoła, jak również jego wymogi uporządkowanego podawania treści katechetycznej. Autor podręcznika "Pastor bonus..." zdecydowanie odróżnia kazanie od katechezy i ukazuje drogi rozwoju metodyki katechetycznej. Godne uwagi jest również jego twierdzenie, że głównym zadaniem nauki religii jest nie tylko poruszyć rozum i wolę dziecka, ale także podane treści "zakotwiczyć" w jego praktycznym życiu⁶⁵.

Cd. przyp. ze str.121
w praktyce? Jak mogłyby naśladować Chrystusa pod tym czy innym względem? Jak mogłyby np. modlić się rano, wieczorem i od czasu do czasu, o ile to możliwe; w ciągu dnia. Jak długo, gdzie, w jakim czasie itd., aby żyły według tej prawdy, że trzeba zawsze się modlić. Jak mogłyby naśladować tajemnicę Chrystusa cierpiącego, pokutującego, wypełniając codzienne obowiązki w duchu pokuty, będąc posłusznymi rodzicom, przełożonym, przyjmując jakiegokolwiek przykrości itd. Zob. s.112.

64 Tamże, s.113.

65 Tamże, s.110-113.

Analizując część katechetyczną podręcznika Opstraeta można stwierdzić, że nie ma w niej śladów jansenizmu.

W podręczniku Opstraeta, na końcu wywodów katechetycznych, w przypisie znajduje się zachęta do korzystania z podręcznika Michała Ignacego Schmidta⁶⁶ pt. "Methodus tradendi prima elementa religionis sive catechizandi" (Bambergae et Wirceburgi 1769). Wydawca pisze: "Prae caeteris laudari hic meretur: Schmidt Mich. Ign. Methodus tradendi prima elementa religionis s. catechizandi, cui ad calcem accessit brevis historia catechetica 8 maj 1769. Eragius hic libellus quoque in linguam Germanicam translatus extat. Schmidts Mich. Ign. der Katechist nach seinen Eigenschaften u. aus dem Lateinischen übersezt durch Benedict Strauch und mit einer Vorrede, des saganischen Pralaten Herrn Johann Ignatius von Felbiger begleitet, neue verbesserte Auflage, 8. 1777"⁶⁷.

Podobnej zachęty nie ma przy żadnym innym zagadnieniu omawianym w podręczniku Opstraeta. Dla wyjaśnienia tego wyjątkowego powiązania podręcznika do teologii pastoralnej, obowiązującego we wszystkich zakładach teologicznych monarchii Habsburgów, z podręcznikiem do katechetyki, który nie był podręcznikiem nakazanym opracowałem dla potrzeb niniejszej dysertacji chronologię wypadków składających się na dzieje tych podręczników.

Z kalendarza dziejów podręcznika Opstraeta pt. "Pastor bonus..." wynika, że do zgonu autora doczekał się pięciu wydań. Po zgonie autora ukazało się jedno wydanie i po tym wydaniu podręcznik został wpisany na Indeks ksiąg zakazanych. Ten akt Stolicy Apostolskiej nie powstrzymał dalszych wydań. Można ich naliczyć sześć. Spośród tych, które wyszły po wydaniu podręcznika Schmidta pt. "Methodus tradendi...", zostały odszukane wydania "Pastor bonus..." z 1770 i 1771 r. Wydania te nie posiadają przypisu z zachętą do korzystania z podręcz-

⁶⁶ M.I.Schmidt, kapłan diecezjalny, cieszył się poważaniem u urzędu wiedeńskiego i J.Felbigera. Pracował w Würzburgu a następnie w Wiedniu. Od 1780 r. pełnił obowiązki dyrektora państwowego archiwum oraz był nauczycielem historii syna Józefa II - Franciszka, późniejszego cesarza. Umarł w 1794 r. w Wiedniu. Schmidt był teologiem. Cieszył się uznaniem i szacunkiem u metropolity Würzburga za swą pracę i ortodoksyjne poglądy. Na życzenie metropolity opracował po kasacie jezuitów plan reorganizacji szkolnictwa. Plan nosił tytuł: "Würzburger Schulen-Einrichtungen, herausgegeben auf gnädigsten Befehl", Würzburg 1774. Według L.Lentnera, plan był zbliżony do projektu Rautenstraucha. Schmidt chciał całą teologię oprócz na Piśmie św. jako głównym źródle. Miało być wykładane przez cztery lata wraz z naukami pomocniczymi. Ta zasada rzutowała na teologię dogmatyczną, moralną itd., a także na katechetykę. Schmidt stawiał wyżej katechetykę od homiletyki, chociaż obie bardzo cenił. Plan Schmidta nie został zrealizowany. Lentner uważa, że plan Schmidta był lepszy od planu Rautenstraucha i jego realizacja mogła przynieść poważne korzyści naukom teologicznym. L.Lentner, dz. cyt., s.156-159.

⁶⁷ J.Opstraet, dz. cyt., Bambergae-Wirceburgi 1785, s.113.

Wydania "Paster bonus":	Zgon J. Opstraeta	"Pastor bonus" na Indeksie	Wydanie "Methodus tradendi"	Teol. Past. i kateche- tyka w zakł. teologiczn.
1687 ⁶⁸				
1689 ⁶⁹				
1699 ⁷⁰				
1702 ⁷¹				
1705 ⁷²				
1764 ⁷⁴	1720 ⁷³			
1767 ⁷⁶		1766 ⁷⁵		
1770 ⁷⁸			1769 ⁷⁷ (łac.)	
1771 ⁷⁹				
1777 ⁸¹			1772 ⁸⁰ (niemiec.) 1777 ⁸² (niemiec.)	1777 ⁸³

- 68 "Biographie Universelle (Michaud)", t.31, s.304.
- 69 "Approbatio et Permissio ordinarii" zamieszczone w: J.Opstraet, dz. cyt., Venetiis 1771, s.566.
- 70 "Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale, Auteurs", t.127, Paris 1934, k. 528.
- 71 Tamże, k. 528-529.
- 72 Tamże, k. 529.
- 73 "Biographie Universelle (Michaud)", dz. cyt., s.304.
- 74 E.Winter, dz. cyt., s.159.
- 75 "Index librorum", s.261.
- 76 "Noi rifotmatori dello Studio di Padova", W: J.Opstraet, dz. cyt., Vicetiae 1770.
- 77 w Bramberg, egzemplarz znajduje się w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 13.5.8.1.
- 78 Egzemplarz znajduje się w Bibliotece XX. Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie, sygn. 162-III-F 2.
- 79 Egzemplarz znajduje się w Bibliotece Uniwersytetu Wiedeńskiego, sygn. I. 161867.
- 80 w Bamberg u. Würzburg, egzemplarz znajduje się w Bibliotece Seminarium Warszawskiego, sygn. III B.6.33.
- 81 E.winter, dz. cyt., s.159.
- 82 J.Opstraet, dz. cyt., Barabergae et Würzburgi 1785, s.113.
- 83 H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.42-43 - tekst dekretu.

Wydania "Pastor bonus":	Zgon J. Opstraeta	"Pastor bonus" na Indeksie	Wydanie "Methodus tradendi"	Teol. Past. i kateche- tyka w zakł. teologiczn.
1784 ⁸⁴ 1785 ⁸⁵			1785 ⁸⁶ (niemiec.) 1786 ⁸⁷ (niemiec.)	

nika Schmidta pt. "Methodus tradendi...", ma ją natomiast wydanie z 1785 r.⁸⁸. Z powyższego wynika, że zachęta do korzystania z podręcznika Schmidta nie pochodzi od Opstraeta, lecz od kogoś, kto zabiegał o wydanie jego podręcznika pt. "Pastor bonus..." po 1771 r. Mając na uwadze, że między 1771 a 1777 r. nie było wydań omawianego tu podręcznika Opstraeta, można powiedzieć, że przynajmniej do wydania rozporządzenia o obowiązku korzystania z podręcznika Opstraeta w zreformowanych zakładach teologicznych nie było w nim przypisu z zachętą do korzystania z podręcznika Schmidta pt. "Methodus tradendi...". Znamienne jest również to, że przekład podręcznika Schmidta na język niemiecki doczekał się wznowień np. w 1777, 1785 i 1786 r., co wskazuje na zapotrzebowanie czy zainteresowanie się nim.

Na sprawę powiązania podręcznika teologii pastoralnej Opstraeta, nakazanego przez władze państwowe jako obowiązującego w zreformowanych zakładach teologicznych, z katechetycznym dziełem Schmidta nie mającym takowego polecenia, rzuca nieco światła zainteresowanie, które okazał podręcznikowi Schmidta - Jan Ignacy Felbiger⁸⁹, współtwórca metody

⁸⁴ W.Heinsius: "Allgemeines Bücher-Lexikon oder vollständiges alphabetisches Verzeichnis der von 1700 bis zu ende 1810 erschienenen Bücher, welche in Deutschland und in den durch Sprache und Literatur damit verwandten Ländern gedruckt worden sind", t.3, Leipzig 1812, s.79.

⁸⁵ Egzemplarz znajduje się w Bibliotece Seminarium Duchownego w Tarnowie. Sygn. 23336. Nb. Nie udało się odszukać wydań z 1777 i 1784 r.

⁸⁶ w Bamberg u. Würzburg, egzemplarz znajduje się np. w Bibliotece Narodowej, sygn. XVIII 2.17016 (Bat.).

⁸⁷ w Praha, egzemplarz znajduje się w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. 304049.

⁸⁸ J.Opstraet, dz. cyt., Bambergae et Wirceburgi 1785, s.113.

⁸⁹ J.I.Felbiger von Schulmann, ur. 6 I 1724 w Groszlogau (Głogów Wielki) na Śląsku. Studia teologiczne we Wrocławiu. Augustianin, opat w Żaganii. Zm. 17 V 1788 w Pressburg (Pożoń). Twórca, przy udziale Jana Fryderyka Hähna, tzw. metody żagańskiej i jej gorliwy propagator. W 1765 r. wydał podstawowe dzieło pt. "General-Land-Schulreglement". W 1774 r. Maria Teresa sprowadziła go do Wiednia, aby podjął obowiązki dyrektora szkoły w Wiedniu, a następnie przygotował plan reformy szkolnictwa ludowego w monarchii Habsburgów. Felbiger wywiązał się z zadania jeszcze w tym samym roku. Maria Tere-
Cd. przyp. na str.126

żagańskiej⁹⁰ i reformator szkolnictwa ludowego najpierw w Prusach⁹¹ a potem w monarchii Habsburgów (od 6 XII 1774 r.)⁹². W ramach reformy szkolnictwa Felbiger wprowadził obok katechizacji w świątyni naukę religii w szkole dla dzieci, które do niej uczęszczały. Zmiana miejsca nauczania religii, podział uczniów na klasy pociągnęły za sobą zmianę metody nauczania. Wprawdzie Felbiger zaproponował i wprowadził do nauczania szkolnego metodę historyczną, łączącą katechizm z historią biblijną⁹³, metodę sokratyczną⁹⁴, napisał wiele instrukcji dydaktycznych⁹⁵, ale rozumiał, że oprócz jego publikacji potrzebna jest katechetyka, aby można było podnieść poziom dydaktyczny uczących religii. Uznał, że w tym względzie podręcznik Schmidta pt. "Methodus tradendi..." może oddać znaczne usługi, zwłaszcza jeśli będzie udostępniony katechizującym w języku ojczystym. W związku z tym napisał do Schmidta dnia 20 września 1770 r.: "Podawanie nauki chrześcijańskiej musi odbywać się po niemiecku. Ludzie nie mający nadzwyczajnych zdolności natrafiają na zewnętrzne trudności w wyśławianiu się za pomocą

Cd. przyp. ze str.125

sa plan podpisała i został on ogłoszony pt. "Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haup-und Trivial-Schulen in sämtlichen k.k. Erblanden vom 6.December 1774". Pełny tekst dekretu podaje J.Panholzer: "Johann Ignaz von Felbigers Methodenbuch", Freiburg 1892, s.295-312, natomiast omówienie dokumentu podaje na s.28-45. W ślad za planem reformy Felbiger ogłosił komentarz zawierający wykład nowej metody nauczania: "Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den k.k. Erblanden, darin ausführlich gewiesen wird, wie die in der Schulordnung bestimmte Lehrart nicht allein überhaupt, sondern auch insbesondere bei jedem Gegenstande, der zu lehren befohlen ist, solle beschaffen sein, nebst der genauen Bestimmung, wie sich die lehrer der Schulen in allen Theillen ihres Amtes, in gleichen die Direktoren, Aufscher und Oberaufscher zu bezeigen haben, um der Schulordnung das Genügen zu leisten". Wien 1775. W 1782 r. ces. Józef II odsunął Felbigera od wpływów na bieg szkolnictwa. Wówczas Felbiger udał się na probostwo, które otrzymał od ces. Marii Teresy. Pełniąc obowiązki proboszcza napisał historię swej metody pt. "Aus ührliche chrichten von der erst zu Sagan, dann aber in ganz Schlesien und in der Trakschaft Glaz unternommenen Verbesserung der Katholischen Schulen", Sagan 1786. J.Panholzer, dz. cyt., s.3-107.

⁹⁰ Tamże, s.17-21, 25.

⁹¹ Tamże, s.18-28.

⁹² Tamże, s.28-45, 66-85.

⁹³ J.I.Felbiger: "Grundsätze des Katechisirens aus den Schriften und Beispielen der hl. Väter, vornemlich des hl. Cyrillus u. hl. Augustinus", Wien 1779; "Allgemeine Schulordnung...", W: J.Panholzer: dz. cyt., s.148-151, 153-157.

⁹⁴ J.I.Felbiger: "Allgemeine Schulordnung...", W: J.Panholzer, dz. cyt., s.136-138, 141.

⁹⁵ J.Panholzer omawiając dorobek pisarski J.I.Felbigera podzielił go na: 1. Pisma na temat wychowania religijnego dzieci i ludu (19 pozycji), 2. Pisma pedagogiczno-dydaktyczne oraz podręczniki szkolne (48 pozycji), 3. Różne (11 pozycji). Zob. J.Panholzer, dz. cyt., s.46-66.

mowy ojczystej przy przedmiotach, których omawianie słyszą w języku łacińskim. Te trudności mieliby także katecheci, którzy studiowaliby oryginał (tj. "Methodus tradendi...") piękną łaciną napisany. Uważam za słuszną zaoszczędzić im tego trudu, owszem, chcę wszystkim radzić, aby nabyli to dzieło (tj. "Methodus tradendi..."), lecz raczej w języku niemieckim niż w języku łacińskim"⁹⁶.

Z tej racji Felbiger zlecił przetłumaczenie dzieła Schmidta pt. "Methodus tradendi..." z języka łacińskiego na niemiecki Benedyktowi Strauchowi, również jak on augustianinowi. Przekład został ogłoszony drukiem w 1771 r. pt. "Katechist nach seinen Eigenschaften und Pflichten oder die rechte Weisse die ersten Grunde der Religion zu lehren..."⁹⁷. W słowie wstępnym Felbiger wyłożył swe poglądy katechetyczne oraz znaczenie podręcznika Schmidta dla ich realizacji⁹⁸. Dlatego też, gdy został dyrektorem szkół ludowych w Austrii, zadbał o rozpowszechnienie podręcznika Schmidta przez następne jego wydanie również w języku niemieckim w 1777 r.⁹⁹, tj. w roku wejścia teologii pastoralnej a wraz z nią katechetyki jako przedmiotów samodzielnych do zakładów teologicznych.

Podręcznik Schmidta pt. "Methodus tradendi..." składa się z sześciu rozdziałów. Rozdział pierwszy mówi o katechezie w ogólności¹⁰⁰, następne cztery o katechezie¹⁰¹, ostatni o historii katechezy¹⁰². Budowa podręcznika wskazuje, że głównym jego tematem jest katecheta, podobnie jak pasterz teologii pastoralnej Opstraeta. Jednak gdy się wczyta w propozycje Schmidta w świetle jego tendencji reformistycznych odnośnie do szkolnictwa teologicznego, dostrzega się także jako ważny temat: - źródło nauczania - Pismo św., Ojcowie Kościoła, nauka Soborów¹⁰³.

Schmidt mówi o kwalifikacjach katechety, a następnie o jego obowiązkach przed, w czasie i po katechezie. Tok przedkładań zasad

⁹⁶ Tekst korespondencji podał: F.Oberthür: "M. Ig. Schmidts, des Geschichtsschreibers der Deutschen Lebensgeschichte", Hannover 1802, s.89; tu za: L.Lentner, dz. cyt., s.97.

⁹⁷ "... verfasst von Michael Ignaz Schmidt der heil. Schrift. Doctor der Universität zu Würzburg Bibliothecarius aus dem Lateinischen übersezt durch Benedictum Strauch Can. reg. Ord. S. Augustini Congr. Later. ben unser lieben Frauen zu Sagan Prior mit einer Vorrede des Saganischen Prälaten Johann Ignaz von Felbiger. Lamberg und Würzburg bei Tobias Geobhard 1772. Cum Privilegio Caesareo" 14 + 135 + 780.

⁹⁸ M.I.Schmidt, dz. cyt., s.1-120.

⁹⁹ J.Opstraet, dz. cyt., s.113.

¹⁰⁰ M.I.Schmidt, dz. cyt., s.1-19.

¹⁰¹ Tamże, s.20-308.

¹⁰² Tamże, s.309-420.

¹⁰³ L.Lentner, dz. cyt., s.156-158.

jest praktyczny. Autor wychodzi ze stwierdzenia, że według ekonomii Bożej człowiek ma pouczać drugiego człowieka o religii¹⁰⁴. Jednym ze sposobów tego pouczenia jest katecheza, i nią się zajmuje w swojej książce, w ścisłym powiązaniu z nauką o katechecie. Katecheta ma się odznaczać przede wszystkim miłością, panowaniem nad władzami wewnętrznymi i zewnętrznymi duszy, znajomością przedmiotu katechezy, katechizowanych i metod nauczania. Powyższe postulaty - rzecz jasna - domagają się studiów katechetycznych oraz osobistej pobożności katechety ożywianej modlitwą, rozmyślaniem przed katechezą, wyzbywaniem się uprzedzeń do któregośkolwiek z uczniów.

Autor przywiązuje duże znaczenie do prawidłowego określenia pensum spotkania z uczniami i podzielenia go na punkty, do pytań i odpowiedzi, oraz do wybrania metody przeprowadzenia spotkania. Zwraca uwagę, aby katecheta z prawd dogmatycznych wyciągał praktyczne wnioski dla życia chrześcijańskiego, zaś postępowanie moralne pochwalał i ożywiał przez wskazanie jego dobrych skutków.

Spotkanie - zdaniem Schmidta - należy organizować tak, aby katechizowani kochali naukę chrześcijańską. W tym procesie wychowawczym ma znaczenie praca woli, umysłu i serca. Dlatego też katecheta powinien przekazywać pojęcia jasne, stawiać pytania zrozumiałe i doprowadzać do odpowiedzi prawidłowych, ożywiać pamięć i uwagę uczniów przy pomocy wskazówek, które podaje w swojej książce. Autor nieco miejsca poświęca sprawie pojęć moralnych, jak pokuta, miłość, nawrócenie.

Wreszcie autor omawia zagadnienia szczegółowe odnośnie do poszczególnych rodzajów grup katechizowanych: I-III oraz grup przygotowujących się do Pierwszej Spowiedzi i Komunii św. i Sakramentu Bierzmowania.

Po katechezie katecheta powinien porozmawiać z katechizowanymi na temat ich obyczajów moralnych oraz z odpowiedzialnymi za katechizowanych, aby należycie wypełniali swój obowiązek wychowawców wiary w dzieciach.

W ostatnim rozdziale Schmidt opisuje dzieje katechezy począwszy od czasów Jezusa Chrystusa do 1766 r. włącznie, tj. do ogłoszenia pracy Felbigera na temat "Metody żagańskiej"¹⁰⁵.

Tak więc po 1777 r. wykładowcy katechetyki mieli do dyspozycji dwa podręczniki: Opstraeta "Paster bonus..." i Schmidta "Methodus tradendi...". Pierwszy nakazany, drugi - zalecany. To zalecenie miało jednak wysoką rangę, ponieważ podręcznik cieszył się przywilejem cesarskim (Józefa II jeszcze jako współrządcy), dzięki czemu mógł być

¹⁰⁴ M.I.Schmidt, dz. cyt., s.1.

¹⁰⁵ Tamże, s.20-420.

drukowany i rozpowszechniany w całej monarchii¹⁰⁶, a także dlatego, ponieważ zwrócił uwagę na jego wartość w realizowaniu państwowej reformy szkolnej opat Jan Ignacy Felbiger, ówczesny reformator szkolnictwa ludowego w Prusach i Austrii, współtwórca "metody żagańskiej".

Podręcznikiem Schmidta posługiwały się na pewno zreformowane zakłady teologiczne w Würzburgu, w opactwie żagańskim¹⁰⁷, w Wiedniu¹⁰⁸, w Salzburgu¹⁰⁹.

Zakres treści z katechetyki powiększył się jeszcze o dalszy element, mianowicie o metodę Felbigera, zwaną żagańską, o której Schmidt - w trzecim roku od jej pojawienia się - powiedział, że stworzyła nową epokę w historii szkół i katechizacji¹¹⁰. Tej metody mieli uczyć się obowiązkowo studenci zakładów teologicznych w monarchii Habsburgów przez ćwiczenie katechetyczne w "normalnej szkole", gdzie chciano stosować ją optymalnie.

Metoda żagańska posługiwała się czterema środkami: nauczaniem wspólnym, sprawdzeniem przez pytania i odpowiedzi, metodą literową (głoskową), metodą tabelarną.

1. Nauczanie wspólne polegało na tym, że uczniowie czytali chóralnie wskazany przez katechetę tekst. Czytała go jedna grupa (np. uczniowie z jednej ławki), potem druga grupa albo cała klasa. Katecheta co pewien czas przerywał czytanie i posługiwał się drugim środkiem metody w drodze do osiągnięcia celu katechezy;
2. Sprawdzenie przez pytania i odpowiedzi. Polegało ono na tym, że katecheta stawiał pytanie i czekał na gotowość uczniów do odpowiedzi. Znakiem gotowości była podniesiona ręka. Wywoływane dziecko wypowiadało się. Ten środek Felbiger uważał za skuteczny do pobudzenia uwagi dzieci, do przekonania się, czy ich umysł jest czynny w czasie katechezy, ale także uważał, że przez liczne pytania można doprowadzić ucznia do samodzielnego zdobycia wyników nauki (forma sokratyczna).

¹⁰⁶ "Privilegium caesareum. Nos Josephus Secundus... Schmidt methodum tradendi prima elementa Religionis pvelo committere resolverit, ... Ac proinde Autoritate Nostra Caesarea omnibus et singuli Bibliopolis, Bibliopegis, Typographis et aliis quibuscunque rem librariam, seu negotiationem exercentibus firmiter inhibemus, vetamus, et interdiciamus, nequeis supra nominatam Schmidt methodum tradendi prima elementa Religionis, sub hoc aliove titulo, aut hac aliave, seu, ut aiunt, formato, nec in toto, nec in parte, per decem annorum spatium, ab hodierno die computandum, inter Sacri Romani Imperii fines recudere, vel aliis recudendum dare, ... 21 X 1768, Regni Nostri quinto". Zob. s.2 v. - 3; także w wyd. niemieckim "katechist...", Lamberg u. Würzburg 1772, bez stronicy.

¹⁰⁷ M.I.Schmidt był tam profesorem.

¹⁰⁸ R.Kink, dz. cyt., t.2, s.608.

¹⁰⁹ I.Rieder, dz. cyt., s.641.

¹¹⁰ M.I.Schmidt, dz. cyt., s.417-418.

3. Następnie chodziło o utrwalenie uzyskanych elementów wiedzy w możliwie łatwy sposób. Miało się to dokonać - metodą litercą - głoskową. Metoda polegała na tym, że katecheta pisał na tablicy tylko pierwsze litery (zgłoski) wyrazów zdania, które miało być nauczone na pamięć. Katecheta po napisaniu na tablicy, czy też po wywieszeniu uprzednio przygotowanego układu, wskazywał na poszczególne litery (zgłoski), a uczniowie powtarzali całe wyrazy i zdania tak długo, że potrafili powiedzieć je z pamięci. Dla objęcia pamięcią wielu elementów, całego konspektu lekcji, trzeba było posłużyć się tablicami streszczającymi, czyli metodą tabularną.
4. Metoda tabularna, polegała na wypunktowywaniu tak zagadnienia, aby uczeń, zanim zacznie rozpatrywać jego szczegóły, już miał przed oczyma schemat całości, wskazujący na jedność wszystkich elementów zagadnienia. Schemat składał się z definicji, głównych części, działów i poddziałów, zbieżności i różne itd., występujących w zagadnieniu.

Metoda żagańska wymagała pomocy dydaktycznych, zwłaszcza podręczników, i to na trzy klasy czy trzy poziomy nauczania, przewidziane reformą szkolną Felbigera. Naprzeciw temu zapotrzebowaniu wyszedł Felbiger oraz Benedykt Strauch (tłumacz na język niemiecki podręcznika Schmidta pt. "Methodus tradendi..."), przez opracowanie podręcznika pt. "Römisch-katholischer Katechismus für die erste, zweite und dritte Klasse der Kinder in den Schulen des Saganischen Stifts".

Katechizm dla I klasy był bardzo krótki, zawierał prawdy niezbędne do zbawienia, czy też pożyteczne. Ten katechizm miał być opanowany na pamięć.

Katechizm II i III klasy poruszał temat wiary, z tym, że podręcznik klasy II ujmował zagadnienia w formie pytań i odpowiedzi, tak aby działać na umysł, natomiast katechizm klasy III był napisany w formie czytanek. Na końcu czytanki lub na jej marginesie znajdowały się pytania. Odpowiedź na owe pytania uczeń mógł łatwo odszukiwać w czytance przy pomocy numeru pytania. Numer bowiem pytania był umieszczony także w czytance obok pasusu dostarczającego treści odpowiedzi. Zdaniem autora, treść czytanek miała działać na wolę¹¹¹.

¹¹¹ J.I.Felbiger: "Methodenbuch..." W: J.Panholzer, dz. cyt., s.119-136, w pewnym zakresie także na s.136-143.

Nb. Z.Bielawski w dz. cyt., s.42-43 podaje, że autorem dzieła jest B.Strauch, tymczasem J.Panholzer w dz. cyt., na s.47 podaje, że jego autorem jest J.I.Felbiger. Sprawę tę można wyjaśnić przy pomocy przypisu zamieszczonego w "Katechist...", tj. w przekładzie książki M.J.Schmidta pt. "Methodus tradendi...". Przekład, jak wiemy, został dokonany i ogłoszony drukiem staraniem Felbigera i Straucha (zob. s.137-138 niniejszej dysertacji). Mianowicie na s. 776 czytamy: "Der Verfasser des zweiten und dritten ist der Prior des Saganischen Stifts, Benedictus Strauch. Oben genannter Abt Cd. przyp. na str.131

Schmidt i Felbiger - Strauch zgadzają się w poglądach odnośnie do istotnego zadania katechezy, a mianowicie, że ma oświecać rozum ortodoksyjnymi i jasnymi pojęciami. Są też podobnego zdania co do tego, że w tym oświecaniu rozumu forma pytająca jest niezawodna. Oświecony rozum jest zdolny nakazywać woli czyny płynące z poznanych prawd wiary, stąd więcej uwagi poświęcają rozumowi aniżeli woli, czy jeszcze mniej uczuciom. Wszyscy oni podobnie jak Opstraet, pojmują katechetykę jako zbiór reguł nauczania religii.

*
* * *

Podsumowując można powiedzieć, że katechetyka została uznana za dział teologii pastoralnej. Jej zagadnienia miały być omawiane w ramach podręcznika do teologii pastoralnej. Wykłady z obydwóch przedmiotów miał prowadzić jeden profesor. W trosce o jak najlepsze przyswojenie sobie obydwóch dyscyplin przez studentów zaprogramowano ich wykłady w języku ojczystym lub innym dogodnym dla studentów.

Przewidywano podwójny sposób realizacji reformy, a mianowicie na poziomie licealnym i uniwersyteckim. Profesor w liceum oprócz teologii pastoralnej miał prowadzić także wykłady z patrologii, historii literatury kościelnej i teologii moralnej, natomiast na uniwersytecie miał prowadzić tylko z teologii pastoralnej. W liceum na wykład teologii pastoralnej przewidywano tylko jedną godzinę dziennie w ciągu jednego roku, na uniwersytecie natomiast przewidywano dwie godziny codziennie przez jeden rok.

Wykłady z katechetyki miały w sposób uporządkowany i metodyczny wprowadzić studentów do skutecznego sposobu katechizowania. Katechetykę pojmowano jako naukę pragmatyczną. Od 1777 r. aż do odwołania miał obowiązywać podręcznik J.Opstraeta pt. "Pastor bonus..." Zachęcano także do korzystania z podręcznika M.I.Schmidta pt. "Methodus tradendi...". Nadto program szkolenia katechetycznego miał objąć umiejętność nauczania metodą żagańską.

Powstaje pytanie, w jakim zakresie zapowiedziana i realizowana w zakładach teologicznych monarchii Habsburgów reforma objęła diecezjalne zakłady teologiczne we Lwowie: czy na sposób liceum, czy uniwersy-

Cd. przyp. ze str.130

[Felbiger, przyp. mój] hat bloß die im ersten Katechismus befindliche Stücke des Kanisishes Katechismus in eine Tabelle gebracht und solche in Schulen beim Unterricht in der christl. Lehre zum Stunde legen lassen. Es ist nach der Zeit noch ein Unhang von eben diesem Abte [Felbiger, przyp. mój] hinzugekommen, durch welchen disenigen unterwiesen werden, welche die heilligen Sacramente der Busse und des Altars empfangen, wollen. Es ist daselbst noch ein Unterricht von der heiligen Messe, vom Ablass und dem Predigthören beigefüget".

tetu, jakie miejsce otrzymała katechetyka w nowym programie tych zakładów, jak się rozwijała, kto był jej wykładowcą, czy podjął opracowanie podręcznika, czy korzystał z podręczników Opstraeta i Schmidta, czy odbywały się ćwiczenia katechetyczne i gdzie, czy nadal w świątyni, czy także w normalnej szkole Lwowa.

4. ZAJĘCIA Z KATECHETYKI SŁUCHACZY LWOWSKIEGO STUDIUM TEOLOGICZNEGO W KONTEKŚCIE REFORMY ZAKŁADÓW TEOLOGICZNYCH MONARCHII HABSBUURGÓW

Proces realizacji reformy szkół teologicznych we Lwowie rozpoczął się od utworzenia studium teologicznego¹ w miejsce dawnego wydziału teologicznego Akademii jezuickiej. Dlatego zajmę się najpierw genezą tej uczelni oraz jej planem nauczania, a następnie problematyką miejsca zajęć z katechetyki oraz ich organizatorów. W ostatnim artykule rozdziału zajmę się propozycjami treści zajęć z katechetyki, organizowanych dla słuchaczy studium teologicznego, będących jednocześnie seminarzystami.

4.1. Geneza studium teologicznego we Lwowie

Arcybiskup W.H.Sierakowski po zamknięciu Akademii Lwowskiej przez władze austriackie w związku z kasatą zakonu jezuitów postanowił uzyskać pozwolenie na otwarcie nowej wyższej uczelni - uniwersytetu we Lwowie. Dlatego zwrócił się w tej sprawie do rządu cesarskiego za pośrednictwem lwowskiego gubernium pismem z dnia 7 marca 1774 r.² Akt ten można zrozumieć m.in. w kontekście rzeczywistości polityczno-społecznej znacznej części Polski pozostającej pod zaborem austriackim, na terenie której Kościół był oficjalną instytucją, a jej wyrazicielem metropolita. Metropolita zaś, W.H.Sierakowski, należał do ludzi epoki stanisławowskiej, którzy pragnęli dźwignąć Polskę i przywrócić jej dawną świetność. Rozumiał, że w dziele tym powinna odegrać zasadniczą rolę szkoła. Dlatego też tak gorliwie zabiegał o powszechność szkoły ludowej, elementarnej³ oraz wyższej - uniwersyteckiej.

¹ Rkps OSAW, St. Hof-Kon.: 5 Lemberg, Theologie, In genere, fasc. 21, nr 1411: "Protocollum Commissionis Extraordinariae habitae die 31. Maji 1776. Die Studia altiora in Lemberg betreffend". W dokumencie tym występuje określenie "Studium Theologicum" a nie "Facultat" lub "Lyceum", którymi posługiwał się Rautenstrauch lub Nadworna Komisja przy redagowaniu dokumentów reformy szkolnictwa w monarchii Habsburgów.

² Zob. niniejsza dysertacja, s.19.

³ S.Szydelski: "Arcybiskup Sierakowski i szkoły parafialne w archidiecezji lwowskiej", Lwów 1911.

Konieczność otworzenia uniwersytetu we Lwowie arcybiskup W.H.Sierakowski uzasadniał brakiem kapłanów oraz obawą przed dalszym ich ubytkiem; potrzebą przygotowania nauczycieli dla szkół wyższych; prestiżem Lwowa - metropolii Królestwa, a także posiadaniem bulli Klemensa XIII, na podstawie której istniał i powinien istnieć uniwersytet w tym mieście. Proponował, aby nowa uczelnia była urządzona według ustaw przepisanych przez cesarżową z zachowaniem praw ordynariusza jako jej kanclerza⁴.

Pismo to gubernium przesłało swemu radcy, referentowi wydziału d/s religii, duchownych i nauk, Józefowi Ignacemu Knopowi⁵ z poleceniem opracowania wotum⁶. Knop oddał wotum 17 maja 1774 r., w którym opowiedział się za otwarciem w Galicji uniwersytetu z programem austriackim, w mieście stałej dziedziny gubernium. Zażądał od arcybiskupa ustaw byłego uniwersytetu oraz propozycji co do profesorów, pensji, metody nauczania, podręczników, a to w celu wysondowania, czy ordynariusz lwowski będzie mógł w przyszłości zostać kanclerzem nowego uniwersytetu. Uważał, że należy odsunąć go od kierownictwa, ponieważ będzie dobierał na profesorów Polaków, a usuwał skierowanych przez władzę państwową cudzoziemców⁷.

W tym samym czasie, bo dnia 8 kwietnia 1774 r., gubernium skierowało do naczelnika okręgu lwowskiego Franciszka Vato Milbachera kwestionariusz o szkołach i uniwersytecie⁸. Milbacher, podobnie jak arcybiskup i Knop, widział potrzebę wznowienia wykładów na uniwersytecie i proponował zaprowadzenie podręczników tych autorów, według których wykłada się na innych uniwersytetach państwa, i nakazanie ich używania profesorom czy to dawnym (jezuitom, chociaż z zastrzeżeniami co do ich orientacji teologicznej), czy też nowym⁹. Pismo swe Milbacher wysłał do gubernium dnia 20 maja 1774 r.¹⁰.

Wówczas następca Pergena, gubernator August Hadik¹¹, przesłał dokumenty całej sprawy do Wiednia dnia 25 maja tegoż roku na ręce hr

⁴ Rkps Ossol. I. 525: "List Arcybiskupa W.H.Sierakowskiego do hr Pergena des Obrist-Lientenant Seeger von Durrenberg. Dat. in palatio 7 Martii 1774", k. 260-269. Rkps ten zaginął. Zob. niniejsza dysertacja, s.IX, tu za: W.Chotkowski, dz. cyt., t.1, s.343.

⁵ Tamże, s.237, 367.

⁶ Tamże, s.344.

⁷ Rkps ÖSAW, St. Hof-Kom.: ACTA Nr 33 Dioecesan Separation D.S.Generalia (Galizien), fasc. 135. Konwol. 2., nr 1246 ad 21. 774. Lemberg 17 Maji 1774 Konop.

⁸ W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.232.

⁹ Rkps Ossol. I. 525: "List Arcybiskupa...", k.328-330 - za: W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.236-238.

¹⁰ W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.232.

¹¹ "Hadzik" por. J.Rąb, dz. cyt., s.352. Andrzej hr. Hadik jako generał kierował wojskami podczas zajmowania terenów polskich w 1772 r.
Cd. przyp. na str.135

Wrbna, ówczesnego prezydenta galicyjskiej nadwornej kancelarii¹², a ten przekazał je do zaopiniowania rady Ewersowi. Ewers, podobnie jak wyżej wymienieni, uznawał potrzebę otworzenia uniwersytetu w Galicji, ale sprzeciwiał się mianowaniu arcybiskupa kanclerzem. Sądził, że sprawę należy przekazać świeżo utworzonej Nadwornej Komisji Studiów bez pytania arcybiskupa o projekt organizacji przyszłego uniwersytetu¹³.

Pisma w sprawie uniwersytetu we Lwowie przedłożono Józefowi II, który podówczas współzarządzał państwem ze swą matką Marią Teresą. Józef aprobował wotum Knopa, tj. polecił zażądać od arcybiskupa ustaw dawnego uniwersytetu oraz przyszłego projektowanego. Zgodnie z tą decyzją przesłano dekret do gubernium lwowskiego z datą 11 lipca 1774 r., a gubernium według jego wskazówek skierowało odpowiednie pismo do arcybiskupa wzmiankując, że we Lwowie ma być założony formalny uniwersytet.

Również cesarzowa uważała, że należy otworzyć uniwersytet w Galicji. Stawiała tylko warunek, aby urządzono go na wzór uniwersytetów krajów dziedzicznych¹⁵. Wobec tego Nadworna Komisja Studiów powiadomiła dnia 2 września 1774 r. Nadworną Kancelarię Deputacji Galicyjskiej o decyzji cesarzowej. Dokument mówił o tym, iż wydział teologiczny otrzyma trzech profesorów dla wykładania teologii dogmatycznej, moralnej i prawa kościelnego. Profesor prawa miał wykładać także historię Kościoła. Decyzja cesarzowej nawiązywała do tradycyjnego programu dydaktycznego wydziału teologicznego wiedeńskiego uniwersytetu i dlatego dokument milczy o profesorze do teologii pastoralnej, a w tym do katechetyki¹⁶. Brzmienie dokumentu cesarzowej można usprawied-

Cd. przyp. ze str. 134

Dowodził wówczas 24 batalionami piechoty i 11 pułkami jazdy. Zob. B. Pawłowski, dz. cyt., s. 15-17. Gubernatorem lwowskim był tylko w 1774 r. Pochodził ze starej węgierskiej rodziny. Ur. 16 X 1710 r. na wyspie Schott, miał zamiar być duchownym. Uczeń Eugeniusza Sabaudzkiego. Zdobywca Berlina w 1756 r. Cywilno-wojskowy gubernator Siedmiogrodu.

¹² Instytucja ta zmieniła swą nazwę. Najpierw "Galicyjska deputacja" z prezydentem na czele, potem "Kancelaria" z kanclerzem, wreszcie w 1775 r. została zniesiona i sprawy Galicji załatwiała połączona czesko-austriacka kancelaria. Zob. W. Chotkowski, dz. cyt., t. 1, s. 90.

¹³ Rkps ÖSAW, St. Hof-Kon.: Acta Nr 33 Dioecosan Separation..., Ewers.

¹⁴ Rkps ÖSAW, St. Hof-Kon.: Acta Nr 33 Dioecosan Separation..., Ad Protocollum Sessionis 21, dn. 4 Julii 1774, nr 1246. Dekret an das galizische Gubernium, Wien 4 Julii 1774.

¹⁵ L. Finkel; "Historia...", s. 43.

¹⁶ Rkps ÖSAW, St. Hof-Kon.: Acta 5 Lemberg, fasc. 74, nr 42 ex 774. Nota. Hof Studien Commission an die k.k. galiz. Hof. Canzley, Wien 2 September 774. Kessl. R. Kink, dz. cyt., t. 1, s. 104-109, 276-278, 360, 397-398, 425, 458-463, 484-502, 510-513, 523-527; t. 2, s. 537-540, 574-576.

liwić tym, że nowy plan dydaktyczny zakładów teologicznych w Austrii miał być ogłoszony dopiero w późniejszym terminie. Tak więc, według pierwszej decyzji cesarzowej Marii Teresy, nowy wydział teologiczny we Lwowie miał być "starym" co do przedmiotów nauczania.

Treść urzędowej korespondencji oraz decyzja cesarzowej Marii Teresy nie zadowolili arcybiskupa. Udał się on bowiem do Wiednia i przebywał tam od kwietnia do lipca 1775 r.¹⁷. Dnia 2 maja tegoż roku złożył oświadczenie, w którym przytoczył przywileje Lwowskiego Uniwersytetu nadane przez królów Jana Kazimierza i Augusta III zaznaczając, że nie ma nic do zarzucenia władze urzędzonym uniwersytetom austriackim i dlatego będzie zadowolony, jeśli Lwowski Uniwersytet będzie prowadzony na ich wzór, ale nadal podtrzymywał zasadę uprawnień ordynariusza względem uniwersytetu¹⁸. Oświadczenie to widocznie gdzieś zaginęło i gubernium na skutek pisma cesarzowej z dnia 1 czerwca 1775 r.¹⁹ zwróciło się ponownie do arcybiskupa dnia 17 tegoż miesiąca z prośbą o odpowiedź na kwestionariusz dotyczący profesorów, podręczników oraz projekt utworzenia i ustanowienia formalnego uniwersytetu²⁰. Wówczas arcybiskup natychmiast przesłał do gubernium kopię oświadczenia złożonego w Wiedniu dnia 2 maja 1775 r. Gubernium z kolei przesłało odpowiedź arcybiskupa wraz ze swymi spostrzeżeniami do Wiednia dnia 28 października tegoż roku²¹.

Natychmiastowa reakcja arcybiskupa jest zrozumiała, gdy się weźmie pod uwagę jego nieugiętą wolę posiadania uniwersytetu we Lwowie. Dał tego dowód już w pierwszym roku swych rządów archidiecezją lwowską (1760), kiedy to mimo znacznych trudności poparł jezuitów wobec Stolicy Apostolskiej i wobec tych, którzy nie chcieli, aby we Lwowie był uniwersytet²². Dawał dowód swej woli posiadania uniwersytetu we Lwowie wobec zaborczych władz austriackich nie tylko na szczeblu gubernalnym, ale i najwyższym - dworakim. Arcybiskup postępował ostrożnie. Dlatego też w odpowiedzi na dopiero co wymienione pismo lwowskiego gubernium z dnia 17 czerwca 1775 r., dał kopię swego oświadczenia, które złożył osobiście na dworze wiedeńskim. Wykazał w ten sposób swoją lojalność

¹⁷ M. Dzieduszycki, dz. cyt., s. 273-278.

¹⁸ W. Chotkowski, dz. cyt., t. 2, s. 196-197.

¹⁹ Rkps BN IV 5669/10/: Kopia "Pisma gubernatora Galicji von Pergena do W. H. Sierakowskiego arcbpa lwowskiego w sprawie zmian dotyczących uniwersytetu we Lwowie 17 VI 1775 wraz z pismem ces. Marii Teresy z dnia 1 VI 1775 r. w tej sprawie", k. 37.

²⁰ Tamże, k. 34.

²¹ W. Chotkowski, dz. cyt., t. 2, s. 196 i 197.

²² Rkps ASV, N Pol. Add., vol. 13: "Relatio Status Archidioecesis Metropolitanae Leopoliensis Sacrae Congregationis Eminentissimorum et Reverendissimorum Cardinalium S. Concilii Tridentini Interoretum Anno Domini 1763-tio porrecta".

względem gubernium, a jednocześnie podtrzymał jedno brzemienie motywacji i rangę swej prośby. To stanowisko arcybiskupa miało zapewne pozytywny wydźwięk w administracyjnym aparacie państwowym, działającym od trzech lat na polskich terenach.

W odpowiedzi na dotychczasowe starania, arcybiskup otrzymał dekret z dnia 22 sierpnia 1775 r., według którego wykłady z teologii miały być prowadzone w jednym z klasztorów lwowskich²³. Dekret ten wzbudził nadzieję, że wreszcie obok "Collegium Medicum"²⁴ zacznie oficjalnie działać przynajmniej "Studium Theologicum", jeżeli nie wprost wydziały nowego uniwersytetu. Tymczasem dopiero w pół roku później władze państwowe w dniu 5 lutego 1776 r. zapytały o warunki lokalowe dla uniwersytetu we Lwowie, Zamościu i Przemyślu oraz o ewentualnych profesorów i studentów²⁵. Gubernium przygotowało odpowiedź przez radcę Koranda w dniu 27 lutego tegoż roku, proponując Lwów oraz gmach pojezuicki jako miejsce najodpowiedniejsze dla siedziby uniwersytetu²⁶.

Dopiero po tych wywiadach Nadworna Kancelaria powołała komisję nadzwyczajną w składzie: hr. Henryk Auersperg - gubernator galicyjski, hr. Clary - wicekanclerz kancelarii czesko-austriackiej, Karol Antoni baron von Martini - generalny referent Nadwornej Komisji Studiów, Krisch i Ewers. Komisja ta wiosną 1776 r. przygotowała projekt uniwersytetu lwowskiego. Projekt zawierał minimum niezbędne do utworzenia uczelni. Wręcz inaczej odczytała go ces. Maria Teresa, uznając jego realizację za zbyt kosztowną. Ustęp odnoszący się do wydziału teologicznego poleciła przepracować i m.in. w miejsce pięciu proponowanych profesorów teologii, na ośmiu przewidzianych planem Rautenstraucha²⁷, zamianować tylko dwóch (!). Decyzję tę cesarzowa podjęła, jak się wydaje, 31 maja 1776 r. Tę datę uważa się za datę utworzenia studium teologicznego we Lwowie²⁸.

4.2. Katechetyka w planach nowego lwowskiego studium teologicznego

Jeszcze tego samego dnia, a więc 31 maja 1776 r., Komisja do spraw programu uniwersytetu we Lwowie zebrała się, aby ów program przepracować. W nowej redakcji projektu komisja pogodziła się z cesa-

²³ L.Finkel: "Historia", s.42.

²⁴ "Collegium Medicum" było tymczasową szkołą kształcąca chirurgów i ich pomocników. Zob. "Edicta et mandata", s.47.

²⁵ F.Jaworski, dz. cyt., s.54-55.

²⁶ L.Finkel: "Historia...", s.43-44.

²⁷ F.S.Rautenstrauch: "Institutum...", s.5.

²⁸ H.Zschokke: "Die Lemberger...", s.297; W.Chotkowski, dz. cyt., t. 2, s.203.

rzową co do zbędności katedry języków wschodnich i prawa kościelnego. Uważała bowiem, że prawo kościelne będzie mógł wykładać na nim profesor lwowskiej szkoły dla szlachty - Collegium Nobilium²⁹. Dalej Komisja postulowała, aby studium teologiczne miało nie dwie, jak chciała cesarzowa, lecz trzy katedry z trzema profesorami, mianowicie: 1 - Pisma św. i historii Kościoła, 2 - teologii dogmatycznej, 3 - teologii moralnej i pastoralnej. Natomiast dla obniżenia kosztów prowadzenia studium komisja zaproponowała zatrudnić jednego profesora zwyczajnego pełnopłatnego w granicach 800-1200 fl. oraz dwóch dominikanów płatnych po 400 fl. rocznie³⁰, ponieważ ci mają we Lwowie swój klasztor, w którym mogą mieszkać i stołować się. Cesarzowa zgodziła się na te propozycje³¹ i gubernium otrzymało polecenie z dnia 15 czerwca 1776 r., aby przedstawiło kandydatów na profesorów³². Gubernium kandydatów nie znalazło, przeto sprawą zajęła się kancelaria nadworna. Kancelaria powiadomiła gubernium w dniu 26 października tegoż roku, że do Lwowa przybędą o. Marian Husl, dominikanin z Botzen w Tyrolu, aby wykładać teologię moralną³³, oraz o. Wincenty Dichanicz z Koszyc (Kaschau), także dominikanin, aby wykładać teologię dogmatyczną³⁴ i pełnić obo-

29 "Collegium nobilium", zwane "Collegium Theresianum", była to wyższa szkoła - akademia stanowa dla synów szlachty galicyjskiej. Uczono w niej humaniorów, filozofii i praw, a także szermierki, tańców, języków nowożytnych, inżynierii. Collegium zostało erygowane dnia 30 IX 1776 r. staraniem biskupa Samuela Głowińskiego i otrzymało siedzibę właśnie we funkcji biskupa S. Głowińskiego przy domu OO. Pijarów. Zob. "Continuatio Edictorum et Mandatorum". Zbiór od 1 I 1776 do 31 XII 1776, s.160-162; L.Finkel: "Historia...", s.39-41.

30 W porównaniu pensji z cenami mogą służyć następujące książki: S.Hoszowski: "Ceny we Lwowie w latach 1701-1914", Lwów 1934; A.Gilewicz: "Stosunki pieniężne w Galicji w latach 1772-1914". W: "Rocznik Przemyski", t.9 (1958), s.151-188.

31 Dzień 15 maja 1776 r. jest podawany przez L.Finkla: "Historia...", s.42 oraz przez H.Zschokke: "Die Lemberger..." s.297 jako data ustanowienia owych trzech katedr. Wydaje się jednak, że tę decyzję podjęła cesarzowa raczej po 31 maja a przed 15 czerwca 1776 r. Zachowany dokument Rkps ÓSAW, St. Hof-Kom.: 5 Lemberg, Theologie, in genere, fasc. 21, nr 1411: "Protocollum Commissionis Extraordinariae" zawiera trzy daty: 31 V 1776, 14 VI i 15 VI tegoż roku, natomiast pod podpisem cesarzowej Marii Teresy brak daty.

32 Rkps ÓWSA, St. Hof-Kom.: 5 Lemberg, Studium in genere, Nr 21, 41 ex 776.

33 M.Husl, dominikanin prowincji niemieckiej. Mieszkał w Domu SS. Corporis Christi. Zm. 1779 r. we Lwowie. Zob. Rkps AD Lw., Convent SS. Corporis Christi: "Registrum Missarum applicandarum pro fratribus defunctis de novo inchoatum a die 1 IV 1756 sub prioratu Antonini Jakubowicz continuatum ad anno 1785"; L.Finkel: "Historia...", s.42, 43, 49.

34 W.Dichanicz (Dichanich) dominikanin, mieszkał w Domu SS. Corporis Christi, profesor teologii dogmatycznej w studium teologicznym we Lwowie, a potem w Uniwersytecie Józefińskim, wykładał ją według
Cd. przyp. na str.139

wiązki dyrektora utworzonego studium teologicznego³⁵. Studium zaczęło funkcjonować dopiero w 1777 r.³⁶, czyli później od "Collegium Nobilium", które rozpoczęło swą działalność już w pierwszych dniach listopada 1776 r.

L.Finkel w "Historii Uniwersytetu Lwowskiego"³⁷ oraz W.Chotkowski w "Historii politycznej Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy"³⁸ podają, że ostatecznie we Lwowie uczyło teologii dwóch profesorów: jeden teologii dogmatycznej, drugi teologii moralnej. H.Zschokke w "Die Lemberger Jesuiten Universität..." idzie dalej i twierdzi, że

Cd. przyp. ze str.138

P.Gazzaniga; prof. teol. moralnej, którą wykładał według Schanza; profesor patrologii (1785/6), w 1788 został zwolniony z pracy w Uniwersytecie Józefińskim; członek Rady Klasztornej 18 VII 1789 - 18 XII 1790. Zob. "Liber consiliorum conventus Leopoliensis SS. Corporis Christi", t.2, pod datą 18 VII 1789; Zob. rkps AD Lw., Convent SS. Corporis Christi; rkps AU Lw.: Proth. cons. 1788, nr 19 - za: R.Świętochowski: Notaty i zapiski do biogramu Dichanicha.

³⁵ L.Finkel: "Historia...", s.42.

³⁶ W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.208. Nb. Z.Skubała-Tokarska, Z.Tokarski W: "Uniwersytety w Polsce", s.124 mylnie podają, jakoby w 1776 r. zreformowano i utworzono studia teologiczne. Nadto piszą: "Formalny akt wydany został przez cesarza Józefa II, który w 1774 r. podpisał zredagowany w języku niemieckim dyplom fundacyjny dla uniwersytetu lwowskiego. ... Na podstawie wydanego dyplomu odbyły się wybory władz uniwersyteckich. Pierwszym rektorem został Czech, ks. Wacław Betański, on też dobierał zespół naukowy uczelni...", s.124-125, oraz że w 1774/5 - w pierwszym roku istnienia uniwersytetu józefińskiego na teologii - zdaniem Z.Skubała-Tokarskiej, Z.Tokarskiego - miało być 126 studentów; por. s.126. Sformułowania te wymagają wyjaśnienia: a. Autorzy Z.Skubała-Tokarska, Z.Tokarski mylą 1774 r. z 1784 r., albowiem "formalny akt" tzn. "dyplom fundacyjny dla uniwersytetu lwowskiego, podpisał cesarz Józef II dnia 21 X 1784 r. Por. F.Jaworski, dz. cyt., s.56. b. Ks. Antoni Wacław Betański - chodzi o biskupa przemyskiego z lat 1783-1786. W latach 1774/5 ks. A.W.Betański nie piastował tego urzędu. Por. W.Sarna: "Biskupi przemyscy obrządku łacińskiego", Przemysł 1907, s.493-508; S.Lempicki: "Betański Antoni Wacław (1715-1786)", W: "Polski Słownik Biograficzny", t.1, Kraków 1935, s.475-477. c. Bp A.W.Betański pełnił obowiązki rektora na Uniwersytecie Lwowskim, ale dopiero od 1784 r. Por. L.Finkel: "Historia...", s.54. d. Bp A.W.Betański nie dobierał sobie zespołu naukowego uczelni, ponieważ według dyplomu erekcyjnego o obsadzaniu urzędów i katedr profesorskich decydowało grono profesorów, a nie rektor. Ich decyzje były przedstawiane władzom austriackim i bywały zatwierdzone lub nie. W omawianym tu wypadku było jeszcze inaczej. Lista profesorów przyszła z Wiednia i ani rektor, ani grono profesorów nie miało na nią wpływu. Por. L.Finkel: "Historia...", s.48-51. Zdaniem F.Jaworskiego: "Józef II sam kierował wyborem grona profesorskiego". Por. F.Jaworski, dz. cyt., s.56. e. W 1774/5 - jeszcze zastanawiano się nad tym, w którym mieście Galicji otworzyć uniwersytet, Por. F.Jaworski, dz. cyt., W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.207-208. f. Na wydziale teologicznym było 126 studentów w roku akademickim 1784/5, a nie w 1774/5, jak chcą Z.Skubała-Tokarska, Z.Tokarski. Szkoda, że te błędne informacje zostały podane także w przekładach na język francuski, angielski, niemiecki, rosyjski.

³⁷ L.Finkel: "Historia...", s.42 i 43.

³⁸ W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.208. 210-211.

ten stan utrzymał się do 1783 r., tzn. do przeorganizowania studium przez cesarza Józefa II. Z uwagi na doniosłość wypowiedzi H.Zschokke cytuję ją tu w całości: "Da jedoch zwei geeignete Dominicaner sich nicht vorfanden, so wurde der Dominicaner Marian Husl aus Bozen in Tirol für die Moralthologie und P. Vincenz Dichanicz aus Kaschau für die Dogmatik dahin gesendet, und auch die vergeschriebenen Lehrbücher eingeführt. Es wurden daher bis zur Eröffnung der Generalseminarien in Lemberg blos Dogmatik und Moral dociert. Mit 1. November 1783 trat jedoch ein neuer, fünf Jahre umfassender theologischer Studienplan ins Leben"³⁹.

L.Finkel i H.Zschokke nie informują, który z dwóch profesorów, Husl czy Dichanicz, prowadził zajęcia z teologii pastoralnej, a w tym z katechetyki. Natomiast W.Chotkowski wyklucza możliwość prowadzenia w lwowskim studium teologicznym zajęć z teologii pastoralnej, a więc i z katechetyki. Twierdził on, że dekrety Nadwornej Komisji Studiów z dnia 31 sierpnia 1776 r. i z 18 października 1777 r., mówiące o obowiązku wykładania teologii pastoralnej a z nią katechetyki, nie odnosiły się do lwowskiego studium teologicznego⁴⁰.

W świetle dotychczasowych rozważań opartych na wypowiedziach Finkla, Zschokke i Chotkowskiego, wynikałoby, że urzędowe dokumenty odnoszące się do studiów teologicznych przewidywały wykłady z katechetyki w ramach wykładów z teologii pastoralnej, ale nie dotyczyły lwowskiego studium teologicznego.

Jednak po przebadaniu odszukanych archiwaliów stwierdziłem, że decyzje cesarzowej Marii Teresy sprzed dnia 2 września 1774 r.⁴¹ i z dnia 31 maja 1776 r.⁴², zgadzają się co do tego, iż we Lwowie ma uczyć trzech profesorów. Różnią się one natomiast tym, że decyzja pierwsza mówiła o wydziale teologicznym, druga zaś o studium teologicznym. Pierwsza przewidywała w planie dydaktycznym lwowskiego wydziału teologicznego teologię dogmatyczną i moralną, prawo kościelne oraz historię Kościoła, której miał uczyć profesor prawa; druga natomiast przewidywała te same przedmioty oraz teologię pastoralną i Pismo św. z tym, że Pismo św. i historii Kościoła miał uczyć jeden profesor, teologii moralnej i pastoralnej drugi, teologii dogmatycznej trzeci. Natomiast prawa kościelnego miał uczyć profesor "pożyczony" spoza studium teologicznego⁴³. Decyzja pierwsza nawiązywała do tradycyjnego

³⁹ H.Zschokke: "Die Lemberger...", s.298.

⁴⁰ W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.213-214.

⁴¹ Rkps ÖSAW. St. Hof-Kom.: 5 Lemberg, fasc. 74, nr 42 ex 774. Nota. Hof-Studien Commission an die k.k. galiz. Hof. Canzley, Wien 2 September 774. Kessl.

⁴² Rkps ÖSAW. St. Hof-Kom.: 5 Lemberg, Theologie, In genere, fasc. 21, nr 1411.

⁴³ Zob. niniejsza dysertacja, s.137.

programu wydziałów teologicznych w monarchii Habsburgów, druga zaś brała coś z programu Rautenstraucha (Pismo św. i teologię pastoralną), ale mniej niż to przewidywała reforma dla liceów teologicznych. Licea bowiem oprócz przedmiotów przewidzianych dla lwowskiego studium teologicznego miały języki wschodnie, patrologię i historię literatury kościelnej⁴⁴.

Lektura dekretu z dnia 31 sierpnia 1776 r. prowadzi do stwierdzenia, że odnosi się on do lwowskiego studium teologicznego, ponieważ obok nazw zakładów teologicznych istniejących w monarchii Habsburgów wymienia "Galizien". Dekret wyraźnie mówi o obowiązku wykładania teologii pastoralnej, a w jej ramach katechetyki. Teologia pastoralna jest wymieniona po teologii moralnej, dogmatycznej i prawie kościelnym⁴⁵.

Również dekret z dnia 18 października 1777 r. mówi o lwowskim studium teologicznym. Wprawdzie nie wprost, lecz ubocznie. Prawodawca bowiem posługuje się określeniami szczegółowymi, tj. imionami miast, np. Wiedeń, Praga, Ołomuniec itd., oraz ogólnymi, np. "pro Regimine inferioris Austriae", "ponatur pro omnibus", a to ostatnie określenia obejmują studium teologiczne we Lwowie. Nadto prawodawca chciał, aby ten dekret wszedł w życie w lwowskim studium teologicznym, ponieważ jego egzemplarz skierowano także do teczki uniwersytetu lwowskiego, w której do dziś się znajduje⁴⁶.

Z tego wynika, że katedra teologii pastoralnej, w ramach której miały odbywać się zajęcia z katechetyki, była w planie organizacyjnym lwowskiego studium teologicznego. Powstaje pytanie, czy ten plan wszedł w życie, czy był zatrudniony trzeci profesor, czy były prowadzone wykłady z teologii pastoralnej i z katechetyki?

4.3. Organizatorzy zajęć z katechetyki dla słuchaczy lwowskiego studium teologicznego

Pytanie o wykładowców katechetyki w lwowskim studium teologicznym do tej pory było bez odpowiedzi. Uważano, że w szkole tej nie wy-

⁴⁴ Decret an die Länderstellen am 31. August 1776 - za H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.42. Nd. W studium teologicznym Lwowa języka hebrajskiego uczył ks. Józef Skobera, eks. jezuita, ale on nie był wprost zatrudniony w studium teologicznym. L.Finkel: "Historia...", s.42; H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", nie wymienia Skobery; W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.217; a propos Skobery także Rkps BN W-wa IV. 5669/10/.

⁴⁵ Rkps ÖWSA, St. Hof-Kom.: 5 Lemberg, Studium in genere, nr 21, 150 de 776, I/1.

⁴⁶ Rkps ÖWSA, St. Hof-Kom.: 5 Lemberg, Studium in genere, nr 21, 140 de 777 (18.10.777).

kładano katechetyki, ponieważ program nie przewidywał teologii pastoralnej. Obecnie, po wykazaniu w poprzednim paragrafie niniejszego rozdziału możliwości istnienia w programie lwowskiego studium teologicznego teologii pastoralnej, a wraz z nią katechetyki, należało podjąć poszukiwania w celu ustalenia nazwisk wykładowców katechetyki.

Według programu zatwierdzonego przez ces. Marię Teresę dnia 31 maja 1776 r. dla lwowskiego studium teologicznego, wykłady z katechetyki w ramach teologii pastoralnej miał prowadzić profesor teologii moralnej⁴⁷, natomiast według dekretu Nadwornej Komisji Studiów z dnia 31 sierpnia 1776 r. - profesor prawa kościelnego⁴⁸.

Wykłady z prawa kościelnego w lwowskim studium teologicznym prowadził wtedy Jan Ambros, zatrudniony w lwowskim "Collegium Nobilium" od 18 listopada 1774 r. Za pracę otrzymywał 1000 fl. rocznie⁴⁹. Był człowiekiem świeckim. Wykłady prowadził według zaleceń rządu ku zadowoleniu gubernium, które mianowało go egzaminatorem z tego przedmiotu dla duchowieństwa całej Galicji⁵⁰. Brak jest jednak wzmianki, na podstawie której można by sądzić, że wykładał także teologię pastoralną, a z nią katechetykę. Wykluczenie J.Ambrosa z ewentualnej listy wykładowców katechetyki w lwowskim studium teologicznym prowadzi do rozpatrzenia następnej możliwości tj., że teologię pastoralną, a w tym katechetykę w. w studium wykładał profesor teologii moralnej. Tymczasem również przy nazwisku znanego już o. M.Husla - profesora tego przedmiotu, nie spotyka się informacji o jego takowej działalności na lwowskim studium teologicznym. H.Zschokke zauważa, że prowadził on zajęcia według nowych wymogów, a więc bez zagadnień pastoralnych⁵¹.

Narzuca się zatem wniosek, że ani profesor prawa kościelnego - J. Ambros, ani profesor teologii moralnej - M.Husl nie wykładali teologii pastoralnej, a z nią katechetyki, w lwowskim studium teologicznym.

Któż więc wykładał te przedmioty? Przy pomocy zebranych informacji można powiedzieć, że obok profesorów Dichanicza i Husla na lwow-

⁴⁷ Zob. niniejsza dysertacja, s.138-139.

⁴⁸ Rkps ÖWSA, St. Hof-Kom.: 5 Lemberg, Studium in genere, nr 21, 150 de (ex) 776, I/1.

⁴⁹ W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.218.

⁵⁰ Tamże, s.188-190; Rkps ADP: "Litterae guberniales 1776-1781, ks. 87, t.2, s.16-17. Nb. W literaturze XVIII i XIX w. spotyka się w miejsce nazwy "prawo kościelne", "prawo kanoniczne" inną nazwę mianowicie: "prawo publiczne i prywatne". Pochodzi ona od tytułu podręcznika tego przedmiotu opracowanego przez masona Józefa Riegera, profesora prawa kościelnego we Fryburgu, a następnie profesora i radcę gubernialnego w Pradze, jednego ze współtwórców józefinizmu. Podręcznik nosi tytuł: "Synopsis iuris ecclesiastici publici et privati, quod per terras haereditarias Augustissimae Imperatricis Mariae Theresiae olim obtinuit et adhuc dum obtinet", Vindobonae 1766. W.Chotkowski, dz. cyt., t.1, s.86, 88, 193, t.2, s.211, 212.

⁵¹ H.Zschokke: "Die Lemberger...", s.298.

skim studium teologicznym pracował jeszcze trzeci profesor, a mianowicie o. Bernard Franciszek Domosławski. Został on mianowany profesorem w nowo utworzonym studium przez cesarza Józefa II w 1778 r. Domosławski pełnił obowiązki profesora tegoż studium do końca jego istnienia tzn. do 1783 r., a następnie w nowo utworzonym józefińskim uniwersytecie od 1783 r. do 1788 r., czyli do chwili, w której został karnie usunięty za niestrzymanie się w wykładach przepisanych podręczników⁵².

Informacja ta zatem dodaje pewien element do opracowań historii lwowskiego studium teologicznego. Do tej bowiem pory przyjmowano, że w szkole tej było tylko dwóch profesorów⁵³. Należy tu także powiedzieć, że Domosławski był dominikaninem, a nie jezuitą, jak podaje Klemens Sarnicki w "Die theologische Facultat der k.k. Universität in Lemberg"⁵⁴. - Domosławski bowiem mając dziewiętnaście lat był już dominikaninem. Kształcił się w szkole tegoż zakonu prowadzonej w Przemyślu. Było to tzw. studium formalne, czyli trzyletnia szkoła filozoficzno-teologiczna o poziomie uniwersyteckim, lecz bez prawa nadawania stopni naukowych. Dla uzyskania stopnia lektora został skierowany przez władze zakonne do Warszawy, gdzie w tamtejszym studium generalnym, tj. uczelni z prawem nadawania lektoratów i przeprowadzania wszystkich egzaminów łącznie z bakalaureatem i magisterium teologii, złożył egzamin ok. 1760 r. Jako lektor, a po złożeniu egzaminów w studium generalnym krakowskim jako bakałarz (1776 r.), wykładał czy to filozofię, czy teologię w szkołach swego zakonu prowadzonych w Warszawie, Płocku, Samborze, Przemyślu. Z Przemyśla przybył do Lwowa w 1778 r. i został zatrudniony w studium teologicznym, jak to było wyżej powiedziane⁵⁵. Po złożeniu go z profesury Uniwersytetu Józefińskiego we Lwowie pracował w Sandomierzu, potem w Janowie Podlaskim (1800-1804). W 1804 r. został wybrany na prowincjonalną Galicji Zachodniej. W 1808 r. kapituła prowincjonalna w Sieradzu poleciła Domosławskiemu napisać podręcznik o wychowaniu nowicjuszków dominikańskich. Zmarł w dniu 10 stycznia 1821 r. w Janowie Podlaskim. W przestudiowanej literaturze oraz w notatkach o. R. Świętochowskiego nie natrafiłem

⁵² L. Teleżyński: "Adnotationes variae ab anno 1759-1787", t.2, liber III, cap. 49; rkps AU Lw.: "Exhibiten protocol. Der Lemberger Universität 1784-1792", 1788 nr 32 (26) - Za R. Świętochowskim: Notaty i zapiski do biogramu Domosławski Benedykt Franciszek OP; R. Świętochowski: "Szkolnictwo teologiczne dominikanów". W: "Dzieje teologii...", t.2, cz.2, s.260-261; L. Finkel: "Historia...", s.83.

⁵³ "... Es werden daher bis zur Eröffnung der Generalseminarien in Lemberg blos Dogmatik und Moral docirt". H. Zschokke: "Die Lemberger ...", s.298; L. Finkel: "Historia...", s.42-43; W. Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.208, 216, 217-218. J. Rąb, dz. cyt., s.352-353.

⁵⁴ C. Sarnicki: "Die theologische Facultat der k.k. Universität in Lemberg". W: H. Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.300.

⁵⁵ Zob. niniejsza dysertacja, s.143.

na informację, jakoby Domosławski był przynajmniej w jakimś okresie życia jezuitą⁵⁶.

O. Świętochowski w wyżej wymienionym artykule, a także w biografii zamieszczonym w "Polskim Słowniku Biograficznym"⁵⁷, podaje, że Domosławski został "powołany na katedrę teologii moralnej i pastoralnej w Akademii Lwowskiej" przez cesarza Józefa II w 1778 r.⁵⁸. Z tego można by wnioskować, że Domosławski był wykładowcą także katechetyki od 1778 r. Nieco światła na tę sprawę rzuca notatka (odpis z dokumentu) znajdująca się w materiałach o. Świętochowskiego.

Jest ona następującej treści: "Bernard Domosławski OP Caes. Reg. Univ. Leop. Theologiae Moralis ac Pastoralis publicus ac ordinarius professor testificat Gabrielem Piekiewicz per totum annum in eius praedlectiones frequentasse et I-um locum in scientia inter consodales obtinuisse. Dat. in concentum Leop. SS. Corp. Chr. 4 XI 1781"⁵⁹.

Notatka dopuszcza wniosek, że Domosławski prowadził wykłady z teologii pastoralnej przynajmniej przed 4 listopada 1781 r. w ciągu roku akademickiego 1780/81. Tutaj znów warto zwrócić uwagę, że informacja ta wzbogaca opis dziejów teologii pastoralnej, a z nią katechetyki w polskich uniwersytetach, jako że dotąd uważano, iż owe dyscypliny wprowadzono po raz pierwszy dopiero w 1782/4 r. właśnie w uniwersytecie lwowskim⁶⁰.

Poza tym notatka potwierdza wniosek na temat istnienia teologii pastoralnej, a z nią katechetyki, w programie lwowskiego studium teologicznego⁶¹.

Pozostaje jednak do wyjaśnienia, czy Domosławski prowadził zajęcia z teologii pastoralnej i katechetyki w okresie od zatrudnienia na lwowskim studium teologicznym tj. od 1778 do 1780 r., tj. do roku, w którym na pewno je prowadził i następnie od 1781 r. do zwolnienia karnego w 1788 r. - Na powyższe pytanie dziś nie można dać odpowiedzi, ponieważ, mimo starań nie udało się zgromadzić niezbędnego materiału dowodowego.

⁵⁶ R.Świętochowski: Notaty i zapiski..., pod "Domosławski"; R.Świętochowski: Domosławski: W: "Polski Słownik Biograficzny", t.5 (Kraków 1939), s.321.

⁵⁷ R.Świętochowski: "Szkolnictwo teologiczne...", W: "Dzieje teologii...", t.2, cz.2, s.260; Tenże: "Domosławski" W: "Polski Słownik Biograficzny", s.321.

⁵⁸ Nb. Wtedy już nie było Akademii Lwowskiej. Została zamknięta w 1773 r. W 1778 r. o którym tu mowa we Lwowie były różne szkoły - studia akademickie i kolegium stanowe. Por. L.Finkel: "Historia...", s.31-44.

⁵⁹ R.Świętochowski: Notaty i zapiski... pod "Domosławski".

⁶⁰ C.Sarnicki: dz. cyt., s.299, 300; L.Finkel: "Historia...", s.43, 77, 78, 84-85.

⁶¹ Zob. niniejsza dysertacja, s.145.

Dlatego w dalszych wywodach wypadnie brać pod uwagę możliwość prowadzenia zajęć z katechetyki przynajmniej w pewnym zakresie, czy w jakimś okresie w ramach programu seminaryjnego. Ta ewentualność pociąga za sobą nie tylko poszerzenie listy wykładowców i moderatorów obu diecezjalnych seminariów duchownych we Lwowie, ale także poszerzenie badań odnośnie do treści zajęć z katechetyki, co znajdzie swój wyraz w następnym paragrafie.

Moderatorami w obydwóch seminariach diecezji lwowskiej byli misjonarze św. Wincentego á Paulo. W pierwszym seminarium tzw. katedralnym od 1773 r. pełnił obowiązki regensa ks. Stanisław Szybicki⁶², natomiast w drugim - Wyżyckiego, obowiązki te pełnił od 1774 r. ks. Daniel Bogdanowicz⁶³. Wspomagali ich w zakresie kształcenia katechetycznego misjonarze wyjeżdżający z alumnami obydwóch seminariów na misje parafialne. Niżej podane listy informują o misjonarzach, którzy byli praktycznymi nauczycielami katechetyki, oraz o seminarzystach, którzy brali udział w katechetycznej praktyce misyjnej.

Lista misjonarzy i kleryków razem pracujących
na misjach parafialnych 1779-1780

Lp.	Nazwisko i imię misjonarza	Nazwisko i imię kleryka	Rok	Liczba misji
1.	Bętkowski Piotr ⁶⁴	Lysakowski	1779	
		Usarzewski Józef	1779	3
		Jabkowski (?)	1780	2
		Liping Antoni	1780	1
2.	Blauczyński Jakub ⁶⁵ lub Blauciński	Usarzewski Józef	1779	3
		Jabkowski	1780	2

⁶² AK Lw.: 25 IV 1777 i 3 XI 1780 - za: S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.82.

⁶³ S.Szurek: "Seminarium arcybiskupie...", s.251.

⁶⁴ P.Bętkowski, ks. ur. 1737 r. w Bochni. Do Zgromadzenia misjonarzy wstąpił w 1762 r. W Domu lwowskim przebywał w latach 1779-1783. W ostatnim roku pełnił obowiązki asystenta Domu-Seminarium arcybiskupa Wyżyckiego. Głosił misje parafialne, m.in. jako dyrektor np. podczas misji w Oleksieńcu (diec. Łucka). Zob. Rkps AMZ, P III 33: "Liber...", s.65, 67, 68, 69, 70, 72; S.Szurek: "Seminarium arcybiskupa...", s.251; S.Kalla, dz. cyt., s.183.

⁶⁵ J.Baluczyński (Blauciński), ks., w Domu lwowskim przebywał w latach 1779-1780. Głosił misje parafialne wraz z Bogdanowiczem i Bętkowskim. Zob. rkps AMS, P III 33; "Liber...", s.64, 67, 68, 69, 70, 72.

Lp.	Nazwisko i imię misjonarza	Nazwisko i imię kleryka	Rok	Liczba misji
3.	Bliźnicki Szymon ⁶⁶ Tadeusz	Liping Antoni	1780	1
4.	Bogdanowicz Daniel ⁶⁷	Usarzewski Józef	1779	2
		Jabkowski	1780	2
		Liping Antoni	1780	1
5.	Grychczyński Ignacy ⁶⁸ lub Grychoczyński	Łysakowski	1779	1
		Usarzewski Józef	1779	3
		Jabkowski	1780	2
6.	Krajnicki Michał ⁶⁹ lub Krajnicki	Liping Antoni	1780	1

Lista informuje, że misjonarze nadal mieli wpływ na kształcenie umiejętności katechetycznych, także w 1780 r., gdy Domosławski z całą pewnością prowadził we lwowskim studium teologicznym zajęcia z teologii pastoralnej, a co za tym idzie i z katechetyki. Informuje ona również, o tym że na przestrzeni dwóch lat 1779 i 1780 seminarzyści obydwóch seminariów lwowskich mieli przynajmniej sześciu moderatorów - manuduktorów katechetycznych. Seminarzyści brali udział w jednej, dwóch lub trzech misjach. Na sześciu wymienionych w wykazie moderatorów, "Słownik Biograficzny Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Polsce" wymienia tylko dwóch: mianowicie Bogdanowicza i Krajnickiego (Krajnickiego). Ostatecznie więc, gdy się spojrzy na obie listy misjonarzy i kleryków razem pracujących na misjach parafialnych w latach 1748-1778 i 1779-1780 stwierdza się, że trzej czołowi misjonarze - manuduktorzy katechetyczni, mianowicie: T.Orzechowski, I.Grychczyński i F.Grylewicz nie doczekali się jeszcze opracowania biograficznego. Powyższy wykaz uzupełnia:

- ⁶⁶ S.Bliźnicki (Bliznicki), ks., ur. 1735 r. w Przemyślu. Najpierw komendant w Nawarii, a od 1770 r. członek Zgromadzenia misjonarzy. We Lwowie pracował od 1780 r. W chwili kasaty Domu lwowskiego w 1783 r. pełnił obowiązki prokuratora (ekonoma) Domu. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.73; AK Lw.: 8 II 1775 r. - za: S.Szurek: "Seminarium arcybiskupa...", s.251; s. Kalla, dz. cyt., s. 182, 183.
- ⁶⁷ Zob. niniejsza dysertacja, s.73, 146.
- ⁶⁸ M.Grychczyński (Grychoczyński), ks., w Domu lwowskim przebywał w latach 1762-1764, 1779-1780, brał udział w ok. 15 misjach parafialnych. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.40, 42, 43, 44, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 72.
- ⁶⁹ M.Krajnicki (Krajnicki), ks., w Domu lwowskim przebywał w 1780 r. Zob. tamże, s.73.

Lista kleryków i misjonarzy razem pracujących na misjach parafialnych
w latach 1779-1780

Lp.	Nazwisko i imię kleryka	Nazwisko i imię misjonarza	Rok	Czas trwania misji
1.	Jabkowski ⁷⁰	Bogdanowicz D. Grychczyński I. Buluczyński lub Blauciński Jakub	1780	
2.	Liping Antoni ⁷¹ lub Lipink	Bętkowski P. Bogdanowicz D. Bętkowski P. Kraynicki M. Bliźnicki S.	1780	4 tyg. 4 tyg. 2 tyg.
3.	Łysakowski ⁷²	Bogdanowicz D. Bętkowski P. Grychczyński I.	1779	2 tyg.
4.	Usarzewski Józef ⁷³	Bogdanowicz D. Bętkowski P. Grychczyński I. Blauczyński J.	1779	9 tyg.

Ta lista z kolei wskazuje na kleryków, którzy byli objęci praktyką katechetyczną w warunkach misji parafialnych w roku 1779 i 1780. Było ich tylko czterech na 14 wówczas studiujących w obydwóch seminariach lwowskich⁷⁴. Stanowiło to więc zaledwie 28,5%. Z wymienionych tu alumnów Liping (Lipink) był alumnem seminarium arcybpa Wyżckiego⁷⁵, Łysakowski natomiast seminarium katedralnego⁷⁶. Manuduktorem względem

⁷⁰ Jabkowski kleryk seminarium, brał udział jako katecheta w misji parafialnej w Siemianówce i Malczycach. Pierwsza była ogłoszona w maju, druga w czerwcu. Zob. tamże, s.70 i 72.

⁷¹ A.Liping (Lipink) alumn Seminarium arcybiskupa Wyżckiego, Trembowla. Uczestniczył jako katecheta w misji parafialnej głoszonej w Żydaczowie. Dyrektorem misji był rektor ks. D.Bogdanowicz. Zob. Tamże, s.73; AK Lw.: 4 XII 1780 r., za: S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.138; Tenże: "Seminarium arcybiskupa...", s.249.

⁷² Łysakowski alumn seminarium katedralnego we Lwowie, brał udział w misji parafialnej w Mikołajowie w miesiącu kwietniu. Dyrektorem misji był rektor seminarium arcybiskupa Wyżckiego ks. B.Bogdanowicz. Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.64.

⁷³ J.Usarzewski kleryk, brał udział w misjach parafialnych głoszonych w Glinianach, Busko, Oleksieńcu. Zob. tamże, s.67, 68, 69.

⁷⁴ S.Szurek podaje 11, odszukałem dalszych 3, więc w latach 1779-1780 studiowało w obydwóch seminariach 14 kleryków. Por. S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.138.

⁷⁵ Rkps AK Lw.: 4 XII 1780 r. - za: S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.138.

⁷⁶ Rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.64.

obydwóch seminarzystów byli ci sami misjonarze: Bogdanowicz Daniel i Bętkowski Piotr - członkowie Domu, w którym znajdowało się seminarium arcybiskupa Wyżyckiego⁷⁷. Następnie lista podaje, że trzech kleryków miało czterech moderatorów, a jeden kleryk miał ich trzech. Najdłuższą praktykę katechetyczną, i to w towarzystwie czterech manuduktorów, odbył kleryk Uszarzewski. Trwała ona 9 tygodni.

4.4. Treść teoretycznych i praktycznych zajęć z katechetyki organizowanych dla słuchaczy lwowskiego studium teologicznego

Z rozdziału trzeciego niniejszej pracy wiadomo, że Nadworna Komisja Studiów zarządziła, aby w wykładach z teologii pastoralnej, a w tym i z katechetyki, posługiwano się aż do odwołania podręcznikiem Opstraeta, pt. "Pastor bonus..."⁷⁸. Tymczasem brak informacji na temat używania tego podręcznika nie tylko we lwowskim studium teologicznym, ale także w obydwóch diecezjalnych seminariach lwowskich. Powstaje wobec tego pytanie: czy dekret nakazujący prowadzenie wykładów z teologii pastoralnej, a w tym z katechetyki, przy pomocy podręcznika Opstraeta obowiązywał we lwowskich szkołach teologicznych? Ma się tu na względzie obydwie kategorie szkół teologicznych we Lwowie, ponieważ dotychczasowe badania wykazały, że zarówno Domosławski - pracownik lwowskiego studium teologicznego podlegający wprost władzy państwowej, jak i misjonarze - pracownicy seminariów podlegający wprost władzy kościelnej, mieli wpływ na kształcenie katechetyczne kleru we Lwowie. Mając na uwadze to rozróżnienie należy pamiętać, że seminarzyści lwowscy byli przede wszystkim słuchaczami lwowskiego studium teologicznego, bo tam słuchali wykładów z przedmiotów zasadniczych, tzn. właściwie teologicznych: teologii dogmatycznej, moralnej i prawa kościelnego, przeto władza państwowa już ich obejmowała swymi zarządzeniami także co do podręczników. Autor nie miał możliwości przeprowadzić analizy korespondencji na temat podręczników między władzami państwowymi a diecezjalnymi czy uczelnianymi we Lwowie. Natomiast z zachowanej korespondencji urzędowej między lwowskim gubernium i ordynariuszem przemyskim wynika, że zajęcia z teologii dogmatycznej miały być prowadzone według wskazań Rautenstraucha podanych w "Theologiae dogmaticae tradendae methodus et ordo", Viennae 1779, a z prawa kościelnego z podręcznika J. Riegersa: "Synopsis iuris ecclesiastici publici et privati"⁷⁹. Również z korespondencji między Nadworną Komisją Studiów a hrabią Janem Jakubem Zamoyskim - ordynatem, wynika, że władza państwo-

⁷⁷ S. Szurek: "Seminarium arcybiskupa...", s. 251.

⁷⁸ Zob. niniejsza dysertacja, s. 119.

⁷⁹ Rkps ADP: "Litterae guberniales 1781-1782", Ks. 88, t. 3, s. 128.

wa dorażała się zaprowadzenia zaaprobowanych przez nią podręczników także w Akademii Zamoykich, mimo że ta była na specjalnych prawach jako fundacja prywatna⁸⁰. E.Hospes i W.Chotkowski zauważają, że reformę wydziałów teologicznych rozciągano także na seminaria duchowne⁸¹.

Zatem gdy weźmie się pod uwagę, że władze oświatowe inwigilowały treść wykładów we wszystkich zakładach teologicznych, czego dowodem są choćby tu cytowane przytoczenia, to zapewne dążyły także do tego, aby zajęcia z teologii pastoralnej, a w tym z katechetyki, prowadzono według nakazanego przez nie podręcznika także w nowo utworzonym studium teologicznym czy w seminariach duchownych we Lwowie.

Dochodzenie do stwierdzenia o korzystaniu z podręcznika Schmidta pt. "Methodus tradendi..." we lwowskich zakładach teologicznych jest jeszcze trudniejsze. Dziś nie można powiedzieć czegoś pewnego, ponieważ nie jest znany chociażby jakiś manuskrypt studenta z wykładów z katechetyki pochodzący z lat 1769-1783, tzn. z okresu od daty wydania podręcznika Schmidta do daty przeorganizowania studium teologicznego w ramach utworzonego w 1783 r. Uniwersytetu Józefińskiego we Lwowie. Nie jest znany również inwentarz biblioteki seminaryjnej, uniwersyteckiej, kapitulnej czy innej we Lwowie, aby można było stwierdzić, od kiedy podręcznik Schmidta czy Opstraeta był dostępny i używany w tymże mieście. Wydaje się bowiem, że w omawianym tu okresie dziejów zajęć z katechetyki we lwowskich szkołach teologicznych istniało powszechne zapotrzebowanie na podręczniki omawiające zagadnienia katechetyczne, ponieważ władze państwowe wydały dekret w dniu 30 sierpnia 1777 r. żądając od kandydatów na proboszczów egzaminów z teologii pastoralnej, a w niej z katechetyki⁸².

Ponieważ brak jednoznacznych dowodów na to, że podręczniki Opstraeta i Schmidta obowiązywały we lwowskich zakładach teologicznych, powstaje pytanie: czy ówcześni lwowscy wykładowcy katechetyki korzystali z nich?

Odpowiedź na postawione pytanie można by uzyskać przez badanie archiwaliów, o których wyżej, a także archiwaliów lwowskiego Domu misjonarzy, lecz do nich nie udało się dotrzeć. W pośrednim dochodzeniu do informacji o treści zajęć z katechetyki słuchaczy lwowskiego studium teologicznego można wziąć pod uwagę fakt, zda się natury psychologicznej. Jeśli wykładowca otrzymał od ordynariusza polecenie na korzystanie z podręcznika Opstraeta czy Schmidta, to zapewne ich używał do zarzucania Domoślawskiemu czy misjonarzom

⁸⁰ W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.220-221; W.Dworzaczek: "Genealogia", Warszawa 1959, tablica 135.

⁸¹ E.Hosp, dz. cyt., s.196; W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.219, 305-310.

⁸² Rkps ADP: "Litterae guberniales 1776-1781", Ks. 87, t.2, s.86-88.

niesubordynacji względem arcybiskupa lwowskiego. Jeżeli zaś sam wykładowca zainteresował się owymi podręcznikami - co jest możliwe - to musiał zapoznać się z ich treścią, a następnie zdecydować się na jego używanie lub nieużywanie.

Wprawdzie analiza treści obydwóch podręczników, przeprowadzona w niniejszej dysertacji⁸³, zdaje się przemawiać za tym, że należało z nich korzystać, jednak trudno jest stwierdzić, czy te podręczniki zostały przynajmniej w pewnym zakresie wykorzystane w formacji katechetycznej słuchaczy lwowskich zakładów teologicznych.

Poza tym w wyborze podręcznika mogły pomóc wykładowcom zakonnikom, bo o takich tu mowa, ogólne normy przyjęte w zakonie, czy też decyzja zwierzchnich organów zakonnych. Takie ukierunkowanie dalszego toku rozumowania ma swe uzasadnienie nie tylko w tym, że dominikanin i ewentualnie misjonarz prowadzili w omawianym tu okresie wykłady z katechetyki, ale także w tym, że gdyby nawet Domoślowski był wyłącznym wykładowcą katechetyki w okresie dosyć trudnym dla Polski i Kościoła ze względu na zabór i ingerencję władzy państwowej w formację duchowieństwa, to przecież można także założyć, że mógł on w sprawie treści wykładów (podręczników) konsultować się z Szybickim i Bogdanowiczem - misjonarzami, rektorami seminariów duchownych, czy to dla lojalności względem biskupa, czy też dla względów patriotycznych. Domoślowski bowiem obok nieznanych cudzoziemców Dichanicza i Husla był Polakiem znanym arcybiskupowi Sierakowskiemu jeszcze z czasów przemyskich⁸⁴.

Stanowisko dominikanów względem ówczesnych podręczników do nauczania teologii można odczytać z notatek z kapituły prowincjonalnej, która odbyła się 15 września 1804 r. w Klimutowie. Na tej kapitule Domoślowski został wybrany prowincjałem Galicji Zachodniej i pod jego przewodnictwem ustalono m.in., że teologia dogmatyczna będzie wykładana z podręcznika Piotra Gazzanigi OP i Berlieriego, a teologia moralna z podręcznika R.Schanzy, D.Conciny OP i P.G. Antoine TJ itd.⁸⁵. Brak jednak śladu o stosunku kapituły do podręcznika teologii pastoralnej czy katechetyki. Warto tu podkreślić, że zatwierdzone podręczniki przez kapitułę dominikańską były także używane przez niedominikanów w uniwersytecie praskim⁸⁶, przez dominikanów w uniwersytecie lwowskim⁸⁷.

Misjonarze natomiast stosowali następujące zasady przy wyborze podręcznika: wykluczali podręczniki autorów nieortodoksyjnych, a ko-

⁸³ Zob. niniejsza dysertacja, s.121-130.

⁸⁴ Zob. niniejsza dysertacja, s.143-145.

⁸⁵ Kłpe BD Kr.: "Acta Cap. Prov. Pol. w Klimutowie 1804".

⁸⁶ J.Schindler: "Geschichte der theologischen Facultät an der k.k. Karl Ferdinands-Universität in Prag". W: H.Zschokke(ed.): "Die theologischen...", s.197.

⁸⁷ C.Sarnicki, dz. cyt., s.300; L.Finkel: "Historia...", s.78.

rzystali z aprobowanych przez Stolicę Apostolską; spośród aprobowanych zaś wybierali te, które odznaczały się przystępnością metody i były łatwe do nabycia, Dopuszczali dobór materiału w obrębie jednego podręcznika⁸⁸. Ponadto wyżsi przełożeni Zgromadzenia, tak Francuzi, jak i Polacy, czuwali nad tym, aby powyższe zasady były stosowane w seminariach prowadzonych przez misjonarzy⁸⁹.

W omawianym tu okresie była jeszcze możliwa wymiana korespondencji między przełożonymi wyższymi a misjonarzami pracującymi w Galicji, jak również były możliwe wizytacje kanoniczne. Wiadomo, że w 1775 r. odbył we Lwowie wizytację ks. Mikołaj Siemieński, ówczesny przełożony prowincji polskiej⁹⁰. Taki układ spraw skończył się oficjalnie w kwietniu 1781 r. po ogłoszeniu przez cesarza Józefa II zakazu odnoszenia się czy korespondowania z przełożonymi, którzy mieli swoje siedziby poza granicami państwa Habsburgów⁹¹. Nieoficjalnie misjonarze pozostawali w łączności z przełożonymi prowincjalnymi przez ustanowionego łącznika między Domami Zgromadzenia w kordonie austriackim, który był m.in. ks. Józef Dąbrowski⁹².

Poszukiwania nie przyniosły nawet śladu opinii czy decyzji przełożonych odnośnie do omawianych podręczników. Natomiast w świetle ogólnych misjonarskich zasad wyboru podręcznika oraz tendencji zachowawczych szczegółowego prawa (zarządzenia wizytatorów polskich) wydaje się, że bardziej podręcznik Schmidta niż Opstraeta miał szansę na poparcie przez lwowskich misjonarzy. Na podręczniku Opstraeta bowiem ciążyła cenzura kościelna⁹³.

Ciekawe informacje o podręczniku Opstraeta i Schmidta podają pisarze misjonarscy. Mianowicie w 1805 r. J.A.Laws w swojej książce pt. "Hebdomadale Studiorum seu rudimenta theologica..." zaleca zarówno podręcznik Opstraeta, jak i Schmidta⁹⁴.

Gdy się weźmie pod uwagę fakt, że Laws był wieloletnim profesorem w wielu seminariach, a także rektorem, oraz to, że swój podręcznik

⁸⁸ "Recueil des principales circulaires", t.1, s.90; "Collectio completa decretorum conventuum generalium Con. gregationis Missionis", Paris 1882, 90, 92, 135, 136, 377.

⁸⁹ "Recueil des principales circulaires", t.1, s.270-271; "Collectio completa...", s.260; Rkps AMS, R III 21: "Epistolae circulares admodum RR. DD. Visitator", "Epistola Sliwickiego z dnia 18 IV 1742"; Rkps AMS, P VII 10: "Ordinationes visitationum Culmensi", Siemieński, dnia 12 VIII 1780.

⁹⁰ Rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.60.

⁹¹ W.Kalinka, dz. cyt., s.259.

⁹² S.Młynarczyk; "Księga profesorowie Seminarium Diecezjalnego Lubelskiego w latach 1714-1864". W: "Wiadomości Diecezjalne Lubelskie", (1964) nr 8-12, s.257.

⁹³ "Index librorum...", s.267.

⁹⁴ J.A.Laws, dz. cyt., s.VI.

ogłosił będąc profesorem seminarium świętokrzyskiego - które wychowało przyszłych profesorów do pracy w polskich seminariach - oraz że podręcznik jego jest swego rodzaju sumarium praktyki dydaktycznej misjonarzy, to zdanie zalecające podręczniki Opstraeta i Schmidta może być także uważane za informację o korzystaniu z nich w przeszłości. Jest to tylko hipoteza. Gdy się bowiem przyjmie powyższe przypuszczenie, to i tak nie można ustalić, jak daleko wstecz - począwszy od 1805 r., tzn. roku wydania podręcznika Lawsa - mogła sięgać domniemana praktyka korzystania z podręczników Opstraeta i Schmidta.

Warto zauważyć, i to, że gdyby Laws chciał wskazać czytelnikowi najnowszą literaturę z zakresu teologii pastoralnej traktującej także o zagadnieniach katechetycznych, podałby raczej podręcznik Laubera, który po raz pierwszy wydano w 1782 r. (23 lata przed podręcznikiem Lawsa)⁹⁵, czy też podręcznik Giftschutza, który był w użyciu od 1785 r. (przez 20 lat, zanim wydano podręcznik Lawsa)⁹⁶. Laws jednak podał podręcznik Opstraeta, który został ogłoszony drukiem po raz pierwszy w 1687 r. (a więc na 118 lat przed wydaniem podręcznika Lawsa), oraz podręcznik Schmidta z 1768/69 r. (a więc sprzed 36 laty w stosunku do podręcznika Lawsa). Laws zrobił to być może dlatego, że sam się uczył z nich przed święczeniami kapłańskimi, które otrzymał w 1785 r.⁹⁷, a następnie uczył przy ich pomocy w seminariach duchownych.

O podręczniku Opstraeta wyraził się również pozytywnie misjonarz ks. J. Pawlicki, długoletni wykładowca i autor "Teologii pastoralnej"⁹⁸.

Ciekawa jest również informacja podana przez ks. A. Schletza, znanego historyka dziejów misjonarzy św. Wincentego, redaktora "Naszej Przeszłości". Mianowicie zdaniem tego badacza, misjonarze w seminarium duchownych w Lublinie i Tykocinie korzystali z podręcznika J. Laubera pt. "Institutiones Theologiae pastoralis", natomiast w innych zakładach teologicznych z podręcznika F. Giftschütza pt. "Leitfaden für die in den k.k. Erblanden vorgeschriebenen deutschen Vorlesungen über die Pastoraltheologie"⁹⁹. Informacja ta wprawdzie dotyczy podręczników obowiązujących w zakładach teologicznych cesarstwa austriackiego, tj.

⁹⁵ Na temat podręcznika Laubera zob. w niniejszej dysertacji, s. 130.

⁹⁶ Na temat podręcznika Giftschütza zob. w niniejszej dysertacji, s. 131. Viennae 1789, Ticini 1794; Wien 1801; Estreicher podaje 1787 jako pierwszy rok wydania. Okazuje się jednak, że pierwsze wydanie miało miejsce w 1785 r. - por. przypis na s. VIII, wydania tego podręcznika w 1794 r. (Biblioteka Seminarium Warszawskiego, sygn. III A.30.28).

⁹⁷ A. Schletz: "Laws (Lavs, Laus, Laws) Ignacy Alojzy". W: "Polski Słownik Biograficzny", t. 16, Wrocław 1971, s. 587.

⁹⁸ Rkps BS Włoc.: 233 J. Pawlicki: "Teologia pastoralna wydana przez ks. Józefa Pawlickiego, profesora Seminarium Włocławskiego". Kopia rkpsu autora, pisana we Włocławku w r. 1863, k. 200-201.

⁹⁹ A. Schletz: "Działalność...", s. 402-403.

w następnym okresie dziejów zajęć z katechetyki, jednak zwraca uwagę na zjawisko używania przez misjonarzy podręczników "państwowych".

Z tego, co zostało powiedziane na temat treści zajęć z katechetyki we lwowskim studium teologicznym wynika, że mogły być one organizowane przy pomocy podręcznika Opstraeta i Schmidta. Pozostaje do omówienia kwestia tzw. metody żagańskiej.

Z poprzednich dociekań¹⁰⁰ wiadomo, że studenci teologii, jako przyszli nauczyciele szkół ludowych i ich wizytatorzy, a także kandydaci na probostwa, mieli się uczyć tzw. metody żagańskiej, m.in. przez uczęszczanie na ćwiczenia do szkoły normalnej. Powstaje tu od razu pytanie, czy owa szkoła była wtedy we Lwowie?

W sprawie otwarcia szkoły normalnej we Lwowie pisała do gubernium osobiście cesarzowa Maria Teresa w dniu 1 czerwca 1775 r. Cesarzowa życzyła sobie, aby szkoła ta była prowadzona według nowej metody, tj. żagańskiej, opracowanej przez Felbigera, i aby kształciła nauczycieli dla szkół głównych, które planowano z czasem zakładać w powiatach i okręgach Galicji¹⁰¹. Życzenie cesarzowej co do otwarcia szkoły normalnej we Lwowie wypełniono dosyć szybko, bo już dnia 9 września tegoż roku.

Była to trzecia szkoła normalna w państwie Habsburgów po Wiedniu i Kaplicach (Czechy). Mieli ją prowadzić nauczyciele przeszkoleni w metodzie żagańskiej przez ks. Ferdynanda Kindermanna, założyciela i dyrektora szkoły normalnej w Kaplicach. Kandydatów na przeszkolenie typowali Jan Koranda, radca gubernialny do spraw szkolnictwa, oraz ks. Kasper Liesganig, eks-jezuita, zaufany cesarzowej, profesor mechaniki. Między typowanymi przez Koranda byli dwaj misjonarze, mianowicie ks. Piotr Winkler¹⁰² i ks. Józef Leyb¹⁰³. Winkler mieszkał w seminarium arcybiskupa Wyżycznego¹⁰⁴, Leyb natomiast w seminarium katedralnym¹⁰⁵. Z tego wynika, że radca gubernialny śledził tryb życia w obydwóch semi-

¹⁰⁰ Zob. niniejsza dysertacja, s.120-121, 129-132.

¹⁰¹ Rkps BN Wwa: IV 5669 (10), k. 35-36.

¹⁰² P.Winkler, ks. misjonarz św. Wincentego à Paulo, ur. 1743 r. w Pautz (Morawy), do Zgromadzenia Misji wstąpił w 1764 r., profesor w seminarium lwowskim. Po kasacie Domu we Lwowie w 1783 r. pozostał w tym mieście jako wiceregens Seminarium Generalnego. Zob. rkps AP Lw.: Gubernium 16/35, seria I, nr 3489/4, - za: S.Szurek: "Seminarium katedralne...", s.83; S.Kalla, dz. cyt., s.183; S.Szurek: "Seminarium arcybiskupa...", s.250; W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.257. Nb. W.Chotkowski: podaje, że Winkler miał na imię Florian, podobnie i S.Szurek W: "Seminarium katedralnym...", natomiast w następnym swym artykule pt. "Seminarium arcybiskupa..." S.Szurek podaje Piotr, podobnie jak Kalla w dz. cyt.

¹⁰³ J.Leyb, sk., w 1776 r. głosił misje we Lwowie w związku z jubileuszem, "rodowity Niemiec". Zob. rkps AMS, P III 33: "Liber...", s. 60-62; W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.257.

¹⁰⁴ S.Szurek: "Seminarium arcybiskupa...", s.251.

¹⁰⁵ Rkps AMS, P III 33: "Liber...", s.61.

nariach diecezjalnych i, być może, chciał w nich coś zmienić przy pomocy misjonarzy przeszkolonych w prorządowej szkole Kindermanna. Propozycja została zatwierdzona przez cesarzową, lecz ostatecznie z bliżej nie znanych przyczyn - Chotkowski przypuszcza, że na skutek interwencji Liesganga - żaden z nich nie pojechał do Kaplic. Warto dodać, że do Kaplic pojechał tylko jeden z kandydatów Koranda, mianowicie Wojciech Guerig¹⁰⁶. Po zakończeniu studiów, jemu właśnie zlecono kierownictwo i nauczanie religii we lwowskiej szkole normalnej.

Guerig (Guerik) był klerykiem czekającym na święcenia kapłańskie, których nie mógł otrzymać z powodu młodego wieku (czyli nie miał jeszcze dwudziestupięciu lat)¹⁰⁷. Został on dyrektorem nowej szkoły, ponieważ Kindermann jemu spośród czterech przeszkolonych w Kaplicach na przyszłych nauczycieli we lwowskiej szkole normalnej wystawił najlepsze świadectwo. Guerig uczył katechizmu, objaśniał Ewangelię, wykładał historię biblijną oraz naukę obyczajów (Sittenlehre und Anleitung zur Sittsamkeit). Pełnił swe obowiązki do 1778 r. Musiał opuścić szkołę, ponieważ tracił wzrok¹⁰⁸. Jego miejsce zajął ks. Jan Franciszek Hoffmann (Czech)¹⁰⁹.

¹⁰⁶ W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.257-263.

¹⁰⁷ F.Bączkiewicz: "Prawo kanoniczne", t.2, Opole 1958, wyd.3, s.95-96.

¹⁰⁸ M.Opalek: "Lwowska szkoła normalna". W: "Wiadomości z dziejów wychowania i szkolnictwa", 1922, s.21. Nb. Guerig Wojciech u: L. Finkel: "Historia...", s.39.

¹⁰⁹ L.Finkel: "Historia...", s.39. L.F.Hoffmann, ur. 1753 r. w Keltach in Mähren, zm. 21 XII 1831 r. we Lwowie. Dyrektor szkoły normalnej we Lwowie od 10 X 1778 r.; pierwszy doktor praw Uniwersytetu Józefińskiego we Lwowie, promocję otrzymał 12 XI 1785 r. już po drugim egzaminie. W tym roku jeszcze pełnił obowiązki dyrektora szkoły normalnej. Członek Konsessu nauk w Galicji (1792-1801), wizytator generalny szkół Galicji i Lodomerii; kanonik kapituły lwowskiej, prałat scholastyk (1784), oficjał, administrator diecezji (1812-1815); proboszcz katedralny (1817), rektor liceum lwowskiego (1809), prepozyt kapituły i opat żółkiewski; komisarz rządowy, radca apelacyjny na publicznych egzaminach w liceum. Dyrektor teologicznego wydziału uniwersytetu w Krakowie (1805), rektor, scholastyk kapituły krakowskiej. Bardzo gorliwy sługa cesarski. Wpajał "metodę żagańską" z wielkim zapałem. Organizował specjalne kursy dla księży, sióstr zakonnych i innych. Groził żandarmami tym, którzy zaniedbywali się w ucześnieczeniu na nie. Był znienawidzony przez duchowieństwo Galicji. Zob. Ch.Wurzbach, dz. cyt. t.9, s.160; L.Finkel: "Historia...", s.39, 139, 148, 172, 174, 177, 213; S.Szydelski: "W pięćsetną rocznicę kapituły lwowskiej", Gazeta Kościelna 37 (1930), s.105; W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.283; "Epizod z życia opata Hoffmanna", W: "Rozmaitości" (Gazety Lwowskiej) 1836 nr 4, 6, 27 i 28; "Schematismus, czyli imiona y nazwiska wszystkich dignitarzow y urzędników I.C.K.A. Mości w Królestwach Galicyi y Lodomerji zostających, tudzież Czeskiej y Austriackiej Nadwornej Kancellaryi oraz najwyższego Tribunalu Sądów Nadwornych. Na rok 1780 w Lwowie u Antoniego Pillera", s.52; "Schematismus für das Königreich Ostgalizien", Lemberg J.Piller 1799, s. 174, 286; I.Ihnatowicz: "Vademecum do badań nad historią XIX i XX w.", t.2, Warszawa 1971, s.215; B.Kumor: "Recenzja Vademecum I. Gd. przyp. na str.155

Guerig i przez jakiś czas Hoffmann nauczali religii bez katechizmu napisanego według metody żagańskiej. Katechizm ten bowiem nie miał aprobaty biskupów Galicji, a na tej aprobacie zależało cesarzowej. Poza tym Felbiger chciał, aby katechizm zaproponowany przez niego w języku niemieckim, został przetłumaczony na język polski. Z decyzją Felbigera w tym względzie musiano się liczyć, ponieważ on kierował całym szkolnictwem w państwie Habsburgów¹¹⁰. Ostatecznie katechizm został przetłumaczony w 1778 r.¹¹¹ i przesłany w dwóch egzemplarzach każdemu biskupowi w Galicji.

Do proponowanego przekładu miano wiele zastrzeżeń. Zachowała się w tym względzie m.in. korespondencja biskupa Kajetana Sołtyka z gubernatorem Henrykiem Auerspergiem. Biskup zarzucał tłumaczowi niezajomość języka polskiego, która spowodowała w tekście wiele zmian sensu, wprowadzenie obcych dla Polaków terminów itd. Proponował on gubernatorowi przekazanie katechizmu polskiemu teologowi, aby ten znając dobrze język polski i niemiecki ponownie rzecz opracował¹¹².

Chotkowski informuje, że na temat katechizmu już więcej nie było korespondencji między gubernatorem a biskupem Sołtykiem, oraz że nie natrafił na katechizm, który uwzględniałby postulaty biskupa¹¹³. Niemniej jednak katechizm był wydawany, albowiem można spotkać w różnych polskich bibliotekach jego wydania po 1778 r. tj. okresie po korespondencji biskupa Sołtyka z gubernatorem Auerspergiem¹¹⁴.

Metodę Felbigera pochwalili członkowie Komisji Edukacji Narodowej spoza kordonu austriackiego¹¹⁵. Jeden z jej członków - ks. Franciszek Bieliński w rozprawie pt. "Sposób edukacji w 15 listach opisany" (1775 r.) na temat reformy zakładów teologicznych napisał: "Trzeciego roku z rana krasomostwo co do kazań, nauka, jak mają być czynione katechizmy i edukacja dobrych spowiedników; po obiedzie nauczanie sposobu uczenia dzieci, czyli Saganem, czyli inszym sposobem, a to co do szkół rolniczych, miejskich i początkowych szlacheckich... Dają dla zakonników rok (seminarium) czwarty dalszego sposobu uczenia młodzie-

Cd. przyp. ze str. 154

Ihnatowicza", "Arch. Bibl. Muz. Kość.", t.25 (1972), s.273; B.Kumor: "Reorganizacja Kapituły krakowskiej w 1802 r.". W: "Analecta Cracoviensia", t.7 (1975), s.344 i 345.

110 W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.278.

111 Tamże, s.280. Innego zadania jest S.Kot: "Encyklopedia wychowania", s.23.

112 Rkps AK Kr.: Protocollon Corresp. vol. III, nr 109 - za: W.Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.282.

113 Tamże, s.282-283.

114 Np. Katechizm rzymsko-katolicki dla szkół śląskich na trzecią klasę dzieci, Sagan u. Breslau 1798; Katechizm rzymsko-katolicki dla najmniejszych dzieci. Sagan u. Breslau 1787; 1796.

115 S.Kot: "Historia wychowania", t.2, s.46, 63.

ty"¹¹⁶. Również misjonarze w 1783 r. wydali katechizm bardzo przypominający podręcznik Felbigera¹¹⁷. W świetle powyższego nie wydaje się, aby wówczas (XVIII w.) istniały podstawy do pomijania metody żagańskiej w wykładach z katechetyki prowadzonych dla lwowskich studentów teologii. Pozostając przy tej hipotezie co do wykładów teoretycznych, należy dać jeszcze odpowiedź na pytanie, czy owi studenci teologii uczęszczali na ćwiczenia do szkoły normalnej we Lwowie? Na tę kwestię może rzucić nam światło spór między ks. Hoffmannem a ks. Szybickim, ówczesnym rektorem lwowskiego Seminarium Generalnego. Spór rozpoczął się w roku seminaryjnym 1785/86, a więc w następnym okresie dziejów zajęć z katechetyki, który nie wchodzi w zakres niniejszej pracy, jednak przytacza się go tu dla zrozumienia zagadnienia. Szło właśnie o ćwiczenia z katechetyki.

Ks. Hoffmann za pośrednictwem gubernium domagał się, aby wicerektor Seminarium Generalnego ks. E. Ruziczka złożył przed nim egzamin z katechetyki i postępował w sprawie zajęć z tego przedmiotu zgodnie z jego instrukcją. Rektor widząc w tym żądaniu tendencje ks. Hoffmanna do ingerencji w życie seminarium załatwił sprawę odmownie. Ale ks. Hoffmann nie dał za wygraną. W 1787 r. znów przez gubernium zażądał, aby alumni katechizowali po lwowskich świątyniach parafialnych, a nie tylko w kaplicy seminaryjnej, i w ten sposób odbywali praktyczny kurs katechetyczny¹¹⁸. Jednak i temu pomysłowi Hoffmanna sprzeciwił się ks. Szybicki, chociaż nie był mu on obcy. Misjonarze bowiem dopuszczali taką możliwość, że kleryk pełnił obowiązki katechetyki w różnych parafiach, np. podczas misji¹¹⁹, czy też po wioskach jakiejś parafii¹²⁰. Z okazji tego nieporozumienia ks. Szybicki złożył w gubernium oświadczenie, że ks. Hoffmann utrudnia mu pracę w seminarium odkładając wykłady katechetyki teoretycznej na końcowe miesiące roku seminaryjnego. Dlatego domagał się, aby na przyszłość wykłady te rozpoczynały się z początkiem roku seminaryjnego, tak iżby z wiosną można było podjąć ćwiczenia. Ćwiczenia zaś powinny odbywać się w kaplicy seminaryjnej, zgodnie z regulaminem Seminarium Generalnego. Gubernium przyznało rację rektorowi co do pierwszego, lecz uchyliło przepis regulaminu semi-

¹¹⁶ Wydał: Stanisław Siedlecki, Kraków 1888, s. 132, 133, 137, 138, 142. Nb. F. Bieleński, członek Komisji Edukacji Narodowej (1773) był w Gryszau, opactwie cystersów (Śląsk) i po zapoznaniu się z metodą Felbigera, był jej zwolennikiem; zob. S. Kot: "Historia wychowania...", t. 2, s. 46.

¹¹⁷ "Nauka chrześcijańska dla zupełnie w niej doskonalących się", Warszawa 1783, w Drukarni XX Misjonarzy; dalsze wydanie w 1784 r.

¹¹⁸ M. Tarnawski: "Studia alumnów józefińskiego seminarium generalnego o. l. we Lwowie (1783-1790)", "Gaz. Kośc.", 25. (1918) s. 325-353, s. "325" - błąd drukarski, powinno być s. "352").

¹¹⁹ Rkps AMS, P III 33: "Liber...", passim.

¹²⁰ Zob. niniejsza dysertacja, s. 90-91.

naryjnego i zarządziło ćwiczenia w szkole normalnej, w której dyrektorem był właśnie ks. Hoffmann¹²¹.

W świetle tego można przyjąć, że do powyższej decyzji gubernium tj. do 1787 r., studenci teologii nie chodzili do szkoły normalnej na ćwiczenia z katechetyki, mimo że istniało wcześniejsze zarządzenie mówiące o ich niezbędności dla aktualnych i przyszłych nauczycieli religii¹²². Tę sytuację można wytłumaczyć przepisami regulaminu seminaryjnego oraz opozycyjną postawą ks. Szybickiego wobec nowości "prusko-austriackich" (Felbigerowska metoda... w wydaniu Czecha - ks. Hoffmanna), który potrafił stawić opór Hoffmannowi - bardzo mile widzianemu przez władze zaborcze - i to w sprawie, do której władze austriackie przywiązywały znaczenie. Motywem tej postawy rektora była wierność biskupom i tradycjom misjonarskim zarówno w wykładach, jak i w sposobie wychowywania seminarzystów¹²³.

Wydoby te prowadzą do wniosku, że istniała w planie nowego lwowskiego studium teologicznego katedra teologii pastoralnej, w ramach której miały się odbywać zajęcia z katechetyki. Brak jest jednak dowodów na to, że plan był realizowany przez wszystkie lata omawianego w tym rozdziale okresu dziejów zajęć z katechetyki. Wydaje się, że dekret o podręczniku Opstraeta najprawdopodobniej obowiązywał lwowskich studentów teologii i że przy jego pomocy oraz podręcznika Schmidta mogły być organizowane wykłady z katechetyki teoretycznej, jednak podręcznik Schmidta miał u misjonarzy większą szansę wzięcia i stosowania, ponieważ na nim nie ciążyła negatywna sentencja Stolicy Apostolskiej. Natomiast ćwiczenia w omawianym tu okresie 1778-1783, czyli przez wszystkie lata istnienia studium teologicznego we Lwowie, najprawdopodobniej nie odbywały się w szkole normalnej, lecz w świątyni. Zapewne proponowany przez Koranda wyjazd do Kaplic na przeszkolenie w metodzie żagańskiej dwóch misjonarzy, pracowników obydwóch seminariów lwowskich, a następnie ich praca we lwowskiej szkole normalnej stałyby się elementami ważnymi w dziejach zajęć z katechetyki oraz w kształceniu katechetycznym kleru we Lwowie i miałyby duże znaczenie dla niniejszego rozdziału zwłaszcza w tych partiach, które są poświęcone profesorom katechetyki, treści zajęć z katechetyki, ćwiczeniom z katechetyki w szkole normalnej Lwowa.

Przestudiowanie dziejów zajęć z katechetyki w ostatnim okresie istnienia seminariów diecezjalnych lwowskich prowadzi do następujących refleksji. Arcybiskup Sierakowski, cesarzowa Maria Teresa, cesarz Józef II i ich urzędnicy, którzy zajmowali się sprawą otwarcia czy wżno-

¹²¹ M. Tarnawski: "Studia...", s. 353.

¹²² Zob. niniejsza dysertacja, s. 120-121, 129-132.

¹²³ Por. M. Tarnowski: "Studia...", s. 410-411.

wienia działalności lwowskiego uniwersytetu, a wraz z nim działalnoś-
ci wydziału teologicznego, zgadzali się, że ma być on zorganizowany
według wzorów uniwersyteckich austriackich. Urzędnicy cesarscy dodawa-
li, że wykłady w nim muszą prowadzić profesorowie dobrze dobrani, lo-
jalni wobec władzy państwowej, korzystający z podręczników prawnie
przepisanych. Arcybiskup nie podejmował w tym względzie dyskusji z
władzą państwową, na wszystko się zgadzał, byleby był we Lwowie uni-
wersytet, a w nim wydział teologiczny, i aby ordynariusz lwowski był
kanclerzem tej uczelni. Odpowiedź władz austriackich na petycję arcy-
biskupa Lwowa o wydział teologiczny wyraziła się w utworzeniu studium
teologicznego, które w zestawieniu z zakładami teologicznymi w pań-
stwach zarządzanych przez Habsburgów było czymś paradoksalnym. Wydzia-
ły teologiczne w państwie Habsburgów miały po osiem katedr (profeso-
rów mogło być więcej), licea po czterech profesorów, a lwowskie stu-
dium miało trzech profesorów.

Przyczyną tego stanu była polityka zaborcy względem Galicji. Trzy-
mano się bowiem zasady "opanowania kraju przy najmniejszych kosz-
tach"¹²⁴. Tą zasadą powodowani urzędnicy Nadwornej Komisji Studiów
przedstawili cesarzowej do zatwierdzenia na profesorów nowo utworzone-
go studium teologii we Lwowie - dominikanów. Ci bowiem mając zapewnio-
ne mieszkanie i utrzymanie w swym klasztorze otrzymywali wynagrodzenie
niższe o 600 fl. w stosunku do świeckich profesorów¹²⁵. Poza tym stu-
dium teologiczne było wyraźnie instytucją przejściową, podobnie jak
"Collegium Medicum" czy "Collegium Nobilium", z perspektywą do wzno-
wienia uniwersytetu, czego cesarzowa nie taila nazywając te trzy in-
stytucje "Corpora szkół wyższych" i zaczęła normować w nich życie
wspólnym rozkazem z dnia 7 stycznia 1777 r.¹²⁶.

W tym przejściowym lwowskim studium teologicznym, wbrew dotychcza-
sowemu przeświadczeniu, była przewidziana w programie dydaktycznym
także teologia pastoralna, podobnie jak w wydziałach czy liceach pań-
stwa Habsburgów. Dzięki poczynionym poszukiwaniom, studium lwowskie
zostaje wprowadzone na listę tych zakładów teologicznych monarchii
Habsburgów, które miały zajęcia z teologii pastoralnej. Lista ta u-
kłada się następująco:

¹²⁴ W. Chotkowski, dz. cyt., t.2, s.218.

¹²⁵ L. Finkel: "Historia...", s.43.

¹²⁶ L. Finkel: "Historia...", s.44.

Miejscowość zakładu teologiczn.	Rok wprowadzenia teol.past.	Nazwisko profesora
Ołomuniec	1775	Wacław Schanza ¹²⁷
Praga	1775/6	Franciszek Christian Pitroff w języku łacińskim Egid Chládek ¹²⁸ w języku czeskim
Graz	1777	Jan Chrzyciel Troll ¹²⁹
Wiedeń	1777	w języku łacińskim i w języku niemieckim brak nazwisk ¹³⁰
Salzburg	1778 ¹³¹	brak nazwisk
Lwów	1778 [?]	Bernard Franciszek Domoślawski ¹³²
Innsbruck	1779 ¹³³	brak nazwisk

Do prowadzenia zajęć z teologii pastoralnej zaangażowano dominikana z dyplomem naukowym¹³⁴, ale nie posiadamy informacji o tym, aby podjął się opracowania podręcznika po myśli planu Rautenstraucha. Profesorowie innych zakładów teologicznych podjęli ten trud, np. F.Ch. Pitroff, J.Lauber, F.Giftschütz.

Profesor katechetyki najprawdopodobniej korzystał z podręcznika Opstraeta "Pastor bonus...", Schmidta "Methodus tradendi..." oraz uwzględniał zagadnienia związane z metodą żagańską. Zgodnie z zarządzeniem państwowym oraz z tradycją seminariów diecezjalnych lwowskich

- 127 J.Tittel: "Geschichte der theologischen Facultät in Olmütz"; W: H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.322.
- 128 J.Schिंगler, dz. cyt., s.198-199.
- 129 A.Griessl: "Das Seckauer Priesterhaus in Graz"; W: H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.753; F.Krones, dz. cyt., s.102, 443, 588, 138. Nb. A.Griessl podaje, że teologię pastoralną wprowadzono w Grazu od 1777 r., natomiast F.Krones informuje, że od 1778 roku zaczął pracować pierwszy profesor teologii pastoralnej na tym uniwersytecie - J.Ch.Troll. Warto dodać, że 18 X 1777 r. - jest to data ogólnego dekretu skierowanego do wszystkich zakładów teologicznych monarchii Habsburgów.
- 130 R.Kink, dz. cyt., t.1, cz.1, s.527; F.Giftschütz, dz. cyt., 1794, s.18.
- 131 J.Rieder: "Das fürsterzbischöfliche Priesterseminar zu Salzburg. W: H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.641.
- 132 Zob. niniejsza dysertacja, s.132-145.
- 133 H.Zschokke (ed.): "Die theologischen...", s.240.
- 134 Zob. niniejsza dysertacja, s.143-144.

odbywały się ćwiczenia z katechetyki, ale w świątyni. Na kształcenie katechetyczne duchownych we Lwowie mieli nadal wpływ misjonarze, ponieważ pełnili obowiązki regensów w obydwóch seminariach i m.in. kierowali niektórych seminarzystów na praktykę katechetyczną podczas misji parafialnych.

ZAKOŃCZENIE

Niniejsza dysertacja informuje o kształceniu katechetycznym kleru obrządku łacińskiego we Lwowie w latach 1701-1783. Poszczególne problemy tego kształcenia zostały przedstawione i w miarę możliwości rozwiązane w ramach rozdziałów całej dysertacji. Główne elementy rozwiązań poszczególnych zagadnień zostały ukazane w zakończeniach rozdziałów. W niniejszym Zakończeniu ukazuję główne elementy zasadniczych wątków niniejszej dysertacji, a mianowicie: szkołę kształcenia katechetycznego, organizatorów zajęć katechetycznych, podstawowe treści i formy zajęć z katechetyki, organizowanych we Lwowie na przestrzeni około 82 lat dla przyszłych duszpasterzy obrządku łacińskiego.

Badania zmierzające do ustalenia szkoły, która przygotowywała duchowieństwo diecezjalne obrządku łacińskiego we Lwowie do nauczania religii, pozwalają na wysnucie wniosku, że przed rokiem 1703 duchowieństwo kształciło się wprawdzie w szkole katedralnej i kolegium, a potem w Akademii jezuickiej, jednak do nauczania religii przygotowywało się ono prawdopodobnie tylko w lwowskiej szkole katedralnej. Natomiast po roku 1703 kształcenie katechetyczne duchowieństwa lwowskiego było prowadzone przez diecezjalne seminarium katedralne, a potem, tj. po 1747 r., także przez seminarium arcybiskupa Wyżycznego. W 1773 r. Akademia jezuicka została zamknięta w związku z kasatą zakonu jezuitów. Wówczas całą formację intelektualną i duchową przyszłych duszpasterzy przejęły oba lwowskie seminaria duchowne obrządku łacińskiego. Było to możliwe dzięki temu, że arcybiskup W.H.Sierakowski inkardynował do Archidiecezji Lwowskiej niektórych dawnych profesorów Akademii i zatrzymał ich we Lwowie. Ta sytuacja trwała przez około cztery lata. Należy uznać ją za tymczasową, ponieważ ordynariusz Lwowa zabiegał wówczas o otwarcie - w miejsce Akademii jezuickiej - uniwersytetu z wydziałem teologicznym, na którym studiowałiby także lwowscy seminarzyści. W 1777 r. na skutek decyzji powziętej przez cesarzową Marię Teresę w 1776 r., rozpoczęło swą działalność lwowskie studium teologiczne, które zostało utworzone zamiast wydziału teologicznego Akademii jezuickiej we Lwowie. Studium to było typem szkoły teologicznej, nieco inną niż wydział teologiczny czy liceum zreformowane według planu Rautenstraucha w monarchii Habsburgów. Od tej pory zajęcia

z teologii dogmatycznej, teologii moralnej i prawa kanonicznego odbywały się w lwowskim studium teologicznym, natomiast zajęcia z katechetyki - w lwowskich seminariach diecezjalnych. W 1778 r. w lwowskim studium teologicznym został zatrudniony o. Domosławski, dominikanin, który m.in. prowadził zajęcia z teologii pastoralnej, a w ramach tego przedmiotu - zgodnie z nowym planem studiów organizowanych po myśli Rautenstraucha - także z katechetyki. Z chwilą rozpoczęcia zajęć z katechetyki w tymże studium, jego uczniowie-seminarzyści zyskali obok seminarium drugie źródło formacji katechetycznej. Ten stan rzeczy trwał do 1783 r., tj. do likwidacji obydwu seminariów lwowskich oraz do przekształcenia studium teologicznego w wydział teologiczny nowego uniwersytetu we Lwowie.

Badania, zmierzające do ustalenia szkoły przygotowującej duchowieństwo diecezjalne obrządku łacińskiego we Lwowie do nauczania religii, przyniosły szereg wyjaśnień i sprostowań. Niektóre z nich zostały podane w przypisach, inne stały się przedmiotem szerszego omówienia. Do tych ostatnich należy fakt zatrudnienia w studium teologicznym od roku 1778 - obok wykładowcy teologii dogmatycznej, teologii moralnej i prawa kanonicznego (który dochodził z "Collegium Nobilium") - wykładowcy teologii pastoralnej. Wykładowca ten - zgodnie z reformą Rautenstraucha, obejmującą uczelnię lwowską - prowadził również zajęcia z katechetyki. A więc studium teologiczne we Lwowie należy wpisać na listę szkół, które wprowadziły do swych planów dydaktycznych teologię pastoralną wraz z katechetyką zaraz po ogłoszeniu dekretu cesarskiego, a nie dopiero w 1783 r., tj. po przekształceniu tegoż studium w wydział teologiczny nowo utworzonego Uniwersytetu Józefińskiego we Lwowie.

Zajęcia z katechetyki w obydwóch diecezjalnych seminariach duchownych Lwowa prowadzili kolejno księża diecezjalni i zakonni. Wśród tych ostatnich byli komuniści, teatyni i misjonarze św. Wincentego a Paulo, natomiast w studium teologicznym - dominikanin (1778-1783). Odszukanie nazwisk organizatorów zajęć z katechetyki w wymienionych szkołach teologicznych obrządku łacińskiego w latach 1701-1783, pozwoliło na sporządzenie listy osób i szkicowe opracowanie ich biografów.

Na szczególną uwagę zasługuje odszukanie trzeciego profesora studium teologicznego we Lwowie, mianowicie o. Bernarda Domosławskiego, który właśnie prowadził zajęcia z teologii pastoralnej, a co za tym idzie i z katechetyki. Wydaje się, że on był pierwszym profesorem katechetyki na wyższej uczelni Lwowa.

Opierając się na przeprowadzonych badaniach, dotyczących treści zajęć z katechetyki, można powiedzieć, że organizatorzy tych zajęć nie byli autorami publikacji o charakterze katechetycznym. Odszukane "katechetyki", których używali komuniści i misjonarze w polskich semi-

nariach, posłużyły do ukazania podstawowych elementów treści przekazywanych lwowskim diecezjalnym studentom teologii. Te spośród nich, które do dziś pozostają w rękopisach, zostały odczytane i podane jako załączniki niniejszej dysertacji.

Należy tu odnotować wynik poszukiwań co do ustalenia autora zachęty zamieszczonej w "Pastor bonus..." J.Opstraeta - podręczniku nakazanym do użytku szkół teologicznych w monarchii Habsburgów - która postuluje korzystanie z katechetyki M.I.Schmidta pt. "Methodus tradendi...". Autorem zachęty był najprawdopodobniej J.I.Felbiger, który swym autorytetem reformatora szkół podstawowych w Frusach i w monarchii Habsburgów dał możliwość ewentualnego korzystania z katechetyki Schmidta w szkołach teologicznych monarchii.

Wreszcie analiza zgromadzonego materiału wykazała, że niezależnie od tego, w której szkole odbywały się wykłady z przedmiotów teologicznych czy z katechetyki, misjonarze zwracali wielką uwagę na ćwiczenia praktycznej katechezy. Ćwiczenia te misjonarze prowadzili niemal przez cały okres swej działalności w obydwóch seminariach lwowskich, tj. od 1748 do 1783 r. Odbywały się one w świątyni (katedralnej, lub seminarnej), a także w parafiach objętych misjami ludowymi, prowadzonymi przez tychże misjonarzy św. Wincentego à Paulo. W końcowej fazie istnienia obydwu diecezjalnych seminariów we Lwowie, tj. w latach od 1778 do 1783, ćwiczenia katechetyczne dawały okazję do wzajemnego przenikania się koncepcji prowadzenia nauki religii misjonarzy, Opstraeta, Schmidta i Felbigera.

Zebrane i opracowane elementy tematu dotyczącego kształcenia katechetycznego w latach 1701-1783 stanowią - być może - niepełny obraz tego zagadnienia. Pozwoliły jednak na ujęcie całego problemu w zarysie - przez co poszerzyły naszą wiedzę w tym przedmiocie.

MONITA PRO CATHECHISTA DOMESTICO¹

1. [164] Assignatus Catechista Domesticorum honorabit in hoc officio Missionem Filii Dei, qui dicit: (Luc. 4 op.) Spiritus Domini misit me Evangelizare, pauperibus petetque Christum Dominum, ut eo repleatur Spiritu.

2. Omnibus et singulis Dominicis et Festis Diebus pulsabit campanam ~~eam~~, quae est pro convocandis Domesticis; quibus in ordinem dispositis dicet salutando: Veni S. Spiritus etc.

3. Objiciet illis duas vel tres quaestiones sicut mos est in Missionibus, et postea jubebit illos easdem repetere; multum interrogabit eos, parum loquetur ipse, eandemque quaestionem [165] a plurimis repeti conabitur tam diu, quam diu omnes perfecte non sciant et intelligant, aequae juvenes et senes interrogando, praesertim tamen eos qui raro huic doctrinae intersunt, vel qui non tam capaces sunt, ut aliis esse videntur, ut melius percipiant singula quae dicta sunt.

Notandum. Quod fieri debere cum omni patientia et consuetudine.

4. Invigilabit et aperte requireret utrum quolibet die, mane et vespere, eundo cubitum genua flectant, vel utrum se aliquis non absentet a Missa maxime diebus Dominicis et Festivis, aut utrum rarius confiteantur et communicent, et qualiter id absolvant, animando et exhortando illos ad similia frequentanda praecipue Festis Solemnioribus dum appropinquant.

5. Inter alia indicabit illis principaliora mysteria, quae sunt Incarnationis, Trinitatis, et SSmi Sacramenti Altaris; instruet etiam illos aliquando de peccato, confessione et de 5-que conditionibus ad eam bene peragendam requisitis; iubebit quoque eos recitare: Pater, Ave, Credo, tam latine quam vernaculo idiomate, et decem praecepta decalogi. Hodie illis unum cras v.g. aliud replicans.

6. Non minus etiam congruum erit Catechiste sumere instruendi occasionem ex moralitate actionum diurnarum [166] illis inculcando saepius, quomodo infantes teneantur obedire Patri et Matri, Parentes instruere natos, quomodo unusquisque se gerere debeat in infirmitatibus suis, et similes vitae casus illis proponendo.

¹ Zbiór modlitw i przepisów Misjonarzy św. Wincentego à Paulo. Rkps BS Lubl. 174. Łac. ok. 1747. 3) "Regulae Seminarium Interni" s.47-248; s.164-166: "Monita pro catechista domestico".

OFFICIUM CLERICI IN MISSIONIBUS¹

Cum sit officium eius catechizare et tamquam Angelus illuminare ignorantes docendo omnes ad salutem omnia necessaria, quantopere debet Deo praeparationem, modestiam, obedientiam aliasque virtutes, quarum praxim habiturus est singulis diebus, et occasiones praeparandas ubi bonam [87 v.] apud omnes in Christo opinionem, ut nemo eius adolescentiam contemnat, immo omnes attente et libenter audiant.

1. Statim ac ad hospitium venerit, vestes sacerdotum, si necesse sit, detergit mensam, scamna, antequam res deponat ex curru.

2. Iuvat F. (ratrem) coadiutorem in deferendis ex curru ad hospitium rebus.

3. Statim ac venerit vespere ad hospitium rescire debet a Directore Missionis, ubi sit paraturus strata, et curat stramen ante caenam; parat ea cum fratre; mane componit in sacco.

In loco ipsius Missionis

1. Quadrante ante primam pulsare debet pro catechismo, in ipso autem parum loqui et multum interrogare.

2. Debet qualibet hora praesentare se confessariis tam mane quam a prandis, ut possit docere fundamenta ignorantes vel si confessarii aliqua re indigent, posint exequi.

3. Post continem matutinam et hora ante vespertinam, in coemeteriis tempore aestatis vel in angulo remoto a confessariis stans congregat pueros, ut possit eos docere et parentes illorum quae ignorabant.

¹ [Nauki katechizmowe]. Rkps BS Lubl. 229. Pol.-łac. ok. 1708. k. 87 r. - 9^a r.: "Officium clerici in missionibus".

Tekst, który się tu przedkłada, może w niejednym wypadku jest niejasny z powodu niewłaściwego odczytania rękopisu.

Rękopis zawiera wiele skrótów. Niektóre z nich są różne dla tych samych wyrazów. Duże litery i znaki interpunkcyjne są stawiane dość swobodnie. Niektóre wyrazy są zatarte.

Liczne zdania są niepełne, niewykończone co do składni. Niekiedy nie wiadomo, jaki jest podmiot, nieraz brak orzeczenia, spójników itp. Spotyka się względnie częste używanie trybu "coniunctivus", ale również częste nieliczenie się z przepisami gramatycznymi. Styl raczej nieporadny. Autor rękopisu się gubi w dłuższych zdaniach złożonych, dlatego też w bardzo wielu miejscach dla odnalezienia właściwego sensu, trzeba się domyślać komponentów zdania.

Analiza tekstu rękopisu prowadzi do wniosku, że jest on notatką dla ułatwienia zapamiętania treści wykładu, albo streszczeniem pierwotniejszej redakcji (oryginału). Te wszystkie usterki językowe nie pomniejszają jednak jego wartości poznawczej. Tutaj prezentuje się go w nieco zmodernizowanej formie, i uzupełnioną interpunkcją i akapitami.

4. Post contionem currit, ut sit paratum iusculum cum saccaro vel vinum, et indusium pro continatoribus, circa culinam iuvat fratrem, et sit domi, cum frater tenetur adire civitatem.

5. Parum loqui cum apud quos manemus in hospitio; non solum cum sacerdotibus detecto capite loquatur, sed etiam omnes extraneos vene- retur.

6. Materiam meditationis matutinae et pomeridiana debet mutare et petere a Directore Missionis; officium eius est legere ad mensam, quodsi alius legat, ille extremus sedebit ad mensam.

7. Ad illum itidem spectat porrigere aquam ad lavandas manus ante refectorium.

8. Tempore contionis habet horologium et contionatorem moneat- trahendi per superpelliceum ad mediam horam vel 3 quadrantibus.

9. Recreationem post refectionem cum fratre absolvit, et serviet sacris sacerdotis, si tempus supersit.

10. Quando quis indiget vel nobis vel aliqua re a nobis, debet prius informare de hoc Directorem Missionis, si sit aliqua difficul- tas, maximo circa indulgentias.

Observationes pro facienda utiliter doctrina Christiana de fide

Cathechista scilicet semper ob oculos habere debet huius sanctum et perquam necessarium finem exercitationis², qualis est bene menti- bus auditorum imprimere praecipuas necessitates fidei Christianae ta- li modo, quali eorum saluti magis expedire possit. Duo sunt ad hunc finem necessaria:

1. docere illos idem curare, ut sciant memoriter et bene intelli- gant praecipua fidei mysteria vel alia documenta valde necessaria et utilia ad salutem aeternam consequendam;

2. recte instruere de modo utendi hac cognitione ad praxim virtu- tum illorum statui requisitarum, ad fugienda vitia, ad praeliandum contra tentationes victoriamque obtinendam. Qui enim caret hac scien- tia aut praxi, [88] quod praecipue in difficillioribus interrogationi- bus observandum est³, curare prassertim ut pueri et puellae, dummodo non sint timidi, respondeant clara voce ut reliqui omnes percipiant.

Ideo stare longius ab illo qui dicit, et qui submissa responderunt voce repetant altius; quod vero attinet ad personas adultas, quas alta voce in publicum loqui pudet, satius est cominus interrogare et alta voce indendo quod illi submissa voce responderunt et laudando respon- sum.

² Odczytanie słów prawdopodobne.

³ Zdanie niepełne, nieforemne.

Et si quidem ad imprimendum memoriae multae occurrunt petitiones, quae molestae evadunt si ab uno eodem fiant, multum iuvat si a pluribus successive repetantur; quod si repetitas multoties, aliquis male respondeat, demonstrare breviter, quanta sit illarum necessitas.

Vitare in loquendo omnem haesitationem, ne videatur tunc temporis investigare, quod debeat dicere. Iste enim defectus non parum minuit auctoritatem catechistae et facit ut illam flocci aestiment.

Nova attentione et reverentia audiantur quae narrat, et adhuc molestam affert auditoribus variatque memoriam, quapropter multum praefert timorem in interrogando aut docendo⁴.

Non repetere frigide ac inutiliter aliorum responsiones, v.g. si quis respondit quod Deus sit ubique, esset defectus replicare, ita ut Deus esse ubique debeat; potius approbare et laudare responsionem, v.g. optime dixisti quod ubique est Deus, et pauci non se ad hoc reflectunt.

Non transire ad 2-dam quaestionem principalem, donec maior pars tam puerorum quam puellarum bene respondeant et intelligant 1-am quaestionem. Item ad evitandum taedium aliquid immisceatur circa mysteria vel exemplum aliquod; convertere sermonem cito ad intermissam materiam.

Similitudines, omnes comparationes et alia quae proponuntur melioris explicationis causa, breviter insinuanda sunt, quantum fieri potest per modum interrogationis factae pueris, ita tamen ut videantur ipsi ex proprio Marte talia excogitasse, quod multorum ora dant sibi laudes accrescere, tam sibi apte ad rem loquentibus quam parentibus, qui illos audiunt; et magnam in omnibus conciliant attentionem, praesertim quod res tali modo memoriae imprimantur, (potius) quam si catechista diceret ex se ipso exemplum ad explicandum et comprobandum, quod nempe ego receperim corpus et animam a Deo, teneor utrumque ergo Domino officio servitutis conservare; non debeo sic proponere filioli mei sicut servus; si contra omnem aequitatem faceret, poenas meretur, si res Domini contra ipsum impenderet; sic enim etc. Sed dicam puero: volensne habere servum, qui bona tua insumeret ad tollendum tibi hominem? qui ita et ita faceret, esset hoc verum conveniens et non esset dignus ut etiam nas esset infamis proditor?

Hoc modo catechista pauca dicit quasi ex se ipso: interrogabit, ut poterit semper explicare, instruere, meliorare, prout expedire videbitur. Si vero aliter facit hoc, etsi totum se dedat ad loquendum et probandum, videbit certe pueros relaxari ab attentione, inmodestos, inquietos, sese invicem impetentes; altiores vero si fuerint, incipiunt discurrere, loqui, riderè, et sic parvus fructus orit ex catechesi et labor magnus catechistae.

⁴ Cons niejasny.

Ad consulendum memoriae potest tenere libellum Doctrinae Christianae et inspicere aliquando sub praetextu quaerendo quemnam debeat interrogare; quod ne ab auditoribus advertatur, poterit habere puerorum nomina descripta eiusdem formae et magnitudinis cum hoc libello.

Adhortetur magis aptos et instructos, ut doceant alios exercitium christianum vel aliud simile, pollicendo illis praemium, cum hoc fecerint.

Quid faciendum, ut alliciantur tam magni quam parvi?

Pro pueris iunioribus communiter videtur esse doctrina christiana, et ideo homines tam viri quam feminae negligunt venire quod ita se res habet, ut semper maior pars parochorum et aliorum qui tradunt doctrinam christianam, nil aliud in catechismo faciunt praeterquam docent et parvulorum memoriae inculcant [28 v.] orationem dominicam et alia similia quae pueris tantum serviunt.

Quapropter multum interest ut sciatur, ex nostra doctrina christiana tam parvulos quam adultos magnam posse capere utilitatem, quod dicendum et identidem repetendum praecipue omni die in introductione. Concionatores saepius hoc dicant in ambona, confessarii vero in suo tribunali frequenter commendent et aliquando pro poenitentia assignent hanc directam methodum.

Cum aliquis bene respondet, quaerere an parentes eius sint in ecclesia, et si dicat quod non, subicere, displicet mihi, quum etenim haberent voluptatem si te respondentem audirent. Alteri vero dicere, ista tua responsione iam es lucratus dimidium praemium, et si scirem te esse obedientem tuis parentibus et modestum domi, non petulantem, darem hoc praemium integrum necesse fieret. Parentes tuos hic praesentes esse ad perhibendum testimonium de te; alia vice mihi bene responderit, habebit totum rosarium; id tamen non tradam, donec parens erit praesens.

Laudando aliquem quod sit devotus, modestus, attentus, attribuere hoc maiori ex parte parentibus, quod bene ipsum instruxerint. Saepius facere moralisationes et narrare exempla circa debita parentum erga filios, et filiorum erga parentes. Item quomodo debent cum fructu tollerare adversitates, quomodo specialem habere devotionem ad B.V.M.

Ante catechismum secrete advocare pueros maiore pollentes ingenio et audacia, et docere eos aliquas responsiones, quas postea debeant facere in ecclesia quasi ex improvise sub tempus catechesis.

Multum laudare eos qui bene respondent, quod sint modesti, attenti; non increpare unquam illos, qui male respondent, immodeste se gerunt, sed silentio praeterire. Signum tamen aliquod tacitae reprehensionis ostendere, et in occasione alloqui illos magna cordialitate.

Commendare saepius pueris ut sint obedientes parentibus, et hoc tunc maxime, quando illis damus praemium aliquod dicendo, ego tibi hoc donum praesto, ut sis obediens parentibus tuis, vel plura adhuc tibi

dabo, si tuus pater certificaverit me de hoc. Monstrare saepe, quod magni faciamus beneque de omnibus sentiamus.

Satagere omnimode, ut acquiramus auctoritatem interrogandi omnes adultos tam viros quam feminas et culuscumque aetatis, hac enim ratione attentum manent et firmiter retinent memoria quae ipsis dicuntur; sed quia multi pro simplicitate et vano timore reformidant interrogari, et ideo pro doctrina christiana solent venire, non expedit ergo statim a principio interrogare adultos et tantum discrete disponere illos talibus artificiis (quae hic subnectuntur) vel similibus.

Ne quidem demonstrare cupiam, quod velimus, sed ut veniat ex proposito ad catechismum propter rationes in ipsa introductione specificatas, quae repetendae sunt. Inde solos pueros interrogando exaggerare, quantum Deo placeat, cum videt aliquem libere suam fidem profitentem in publico, quam magnum inde hoc habeat meritum et mercedem a Deo pro tali honore illi exhibito. Quod corona una Martyrii, una ex pretiosioribus donis quae a Deo hominibus conceduntur, maiori numero Sanctorum qui libere professi fidem, non erubuerunt de eo testimonium ferre, ut ait Christus: qui me confessus fuerit etc.

In multis pagis, in quibus fuimus, quam plurimi senes prudentes viri atque matronae notabilioris notae hoc desiderio accensi saepius nos rogabant, ut illos interrogaremus, etsi essent vere prudentes homines. Quod nihilominus nunquam nos provectoris aetatis interrogabimus, nisi percipiamus illos desiderare magnopere [89] hoc, quod aequae est magna occasio exhibendi Deo hac re honorem ac laudem.

Post ista et similia praemissa, partim ex una parte partim ex altera praedictarum considerationum dicta breviter et quasi transeunter vel quasi occasionaliter et intra parenthesis, quaestionis propositae illis pueris et puellis, qui maiori pollent iudicio, intermissa interponere, ut omnes scilicet, ad maioris momenti et devotionis quaestionem studeant per simplicem tantum affirmationem vel negationem⁵, v.g. Recognoscitisne omnes, a Divina bonitate, quidquid habetis et possidetis, vos habere? et postquam scilicet omnes responderint, visne id sed singillatim profiteri coram omnibus? Quod si aliquod signum verecundiae praeseferat, non urgere illos, sed tantum dicere: Ego video quod bene habeatis saltem intentionem. Deus benedicat.

Ab illo ad alium procedere, et si respondet affirmative, dare ipsi aliquid ex pulchrioribus praemiis, et hoc prima vice tantum dicendo: hoc vobis non datur pro retributione, siquidem actus tanti meriti nullo praemio adaequari possunt, sed tantum quasi aliquid pignus aeternae mercedis, quam vobis Deus pro hoc reddet. Deus vos benedicet; quod semper est observandum cum adultis.

⁵ Zdanie zawile; sens prawdopodobny.

Nota, quod statim dato praemio recedendum est ab ipsis et fingendo quod adhuc dicturi sumus ambulando, quia alias pudore afficerentur.

Nota, adultos nunquam interrogandos nisi de rebus facillioribus et ubi paucissimis verbis est respondendum, ut sic non nimia potius morari materia quam doctrina.

Nota, vetulas ut plurimum magis dispositas et promptas esse ad respondendum quam virgines, tum pauperes quam divites; quare ab ipsis incipiendum erit et ab illis quae praeferuntur habendi rosarium vel aliud praemium; in quo casu non est relinquenda occasio, sed studiose ab ipsis conquirere subpeditandi praemii causam; et ut maiori praeaccendantur desiderio, favorit illa praemia extollere dicendo quod sunt benedicta a Papa, tum quod huiusmodi sacrae res gestae cum devotione valent contra tentationes, maleficia, ad revocandam Dominicae passionis memoriam; plurimum enim proderunt ad excitandam in praefatis audaciam respondendi; v.g. alicui feminae, prius praemissa commendatione et instructione et publica prius recitatione Exercitii Christiani, dicere v.g. ego volo aliquem egregium ex vobis actum contritionis elicere. Tu, o chara mater, recita mecum "O Domine misericordissime", et hoc iuvabit mirum in modum, ut pro alia vice non habeat tantam repugnantiam in respondendo.

Aut etiam loqui primum cum illa persona de illa materia vel quando puer respondet bene, et etiam est mater praesens eiusdem petere ab illa, an sit obediens domi, an recitet orationem Dominicam mane; postea facilius descendet ad interrogandum aliquid ex Catechismo; atque iuvabit praemiare filium.

Non cogendi sunt adulti adeo clara voce loqui sicut parvuli, quando vero interrogantur, standum erit in propinquo, ad repetendum clare quod dixerint, et laudibus extollendum. Promittere pulchram coronam aut medallium ei, qui ante alios primo fidem suam profitetur; et postea vero statim nec quidem post unum miserere etc. interrogare aliquem ex pueris de eadem materia, de qua alium natu maiorem interrogaturi sumus.

Nota, personas sagaciores promptiores ad respondendum quaestionibus in materia morali et devota, quam in doctrinali materia eo quod istis quaestionibus doctrinalibus videntur quasi insinuari ignorantiae, si minus ad eas respondeant. Nihilominus interrogandae aliquae personae, praecipue vetulae, quia talia ignorant.

Postquam interrogatus aliquis puer non respondit bene, tunc cum charitate rogare senem ac vetulam quae a tergo solius sedet, ut vellet docere illum parvulum; et dicere quod respondere in catechismo optimum sit medium ad intelligendum et comprehendendum ea quae debentur; exhortari illos qui adsunt in catechismo, ut et alios quoque ad discendum mysteria fidei adducant.

Pro alliciendis pueris ad respondendum in perticulari

[89 v.] Praeter documenta saepius allata, quae te iuvare possunt, procurare ut habeant scamna pueri ad sedendum, alias autem thaedio afficiuntur nec in posterum redeunt. Inducere illos ad loquendum alta voce, ideoque eos interrogare a longe.

Si quis non bene respondeat, iubetur tantum perstare et audire socium, et ita petere ab alio suo vicino; quodsi autem male responderit, venire statim ad aliorum et sic consequenter, donec bene unus respondeat; et hinc redire ad priores, ut repetant responsionem bene factam, et laudare illos, stantes vero iubere sedere.

Si dum aliquis male respondeat, alii velint respondere⁶, omnimode impedire componendo vultum ad magnam gravitatem, excusando et laudando illum ex altera parte quod sit attentus et modestus, imo ad vertendam animi ipsius tristitiam, quod respondebit in fine melius quam alii; et paulo post animum illi erigere proposita illi facili quaestione aut potius facere id repetat de verbo ad verbum.

Habere saepius in ore aliqua dicteria ad excitandos puerorum animos ad audaciam, v.g. o quam bene dicet: attendite sensus, inter vos seniores nemo satis sciet, quam iste parvulus dixit. Deus te benedicat. Omnia praemia non valent tantum quantum responsio tua; o quantum me consolatur iste parvulus, vel isti parvuli. Spero respectu horum innocentium auras, quae tam bene responderunt, multas huic loco et multo plures earum parentibus gratias. Plus concedat, plus te benedicat et parentes tuos, qui te sic educarunt. Filioli charissimi, salvabitur parentes vestros, si vultis dare illis bonum exemplum; sitis modesti domi. Si illos maledicentes, execrantes audieritis, deplorate illorum miseriam et infelicitatem.

Dicendo, quomodo hoc tibi potero retribuere? plus revocare illos ad aemulationem: melius ut video respondebunt puellae, quae sunt attentae, modestae; quam bene dicet parvulus iste; credo quod melius dicant parvuli quam adulti.

Si quis poterit interrogari aut ingerit se ad respondendum, nunquam hoc illi negare, nisi se importunum redderet; in quo casu cum dexteritate recipiendus est, v.g. quaestio haec est facilis nimis pro te, servabo te mihi pro difficiliore, lucraberis tunc maiora praemia. Postquam aliquis responderit bene et petierit aliquod exemplum: volo ut mihi hoc promittas te idem iteraturum coram parentibus; rogare parentes ut rogent a filiis domi, quodnam didicerint in Ecclesia.

⁶ Skrót użyty nie jest jasny; może chodzi o słowo "ridere".

Ad impediendam puerorum audaciam (et) insolentiam

Pauci eant per vices cum campana. Sufficit unus aut duo ad convocandos alios ad doctrinam. Congregati in unum ne morentur circa Ecclesiam, sed statim ingrediantur ibique se modeste gerant; habeant sedilia ut dictum est. Mares ex parte una, feminae ex altera, idque in medio Ecclesiae per longum; pervuli antea, maiores vero postea; si uno ordine contineri nequeant, omni studio curandum, ut debitum sibi et loco sacro responsum praebeant, quando quidem omnis confusio et inordinatio ex praedicto defectu magna ex parte procedunt, ideo semper se gerere hilariter, sed modeste et graviter.

Cavere ne nimia affabilitas degeneret in familiaritatem, quapropter si quis verbum aliquod quod nimiam sapiat familiaritatem audiat, nihil respondendum, sed ulterius cum maiori procedendum gravitate.

Assuefacere pueros, ne praemia [90] petant tam sub tempus catechesis quam postea. Saepius replicando illis, quod ad id consequendum duo requirantur; 1° promereri, 2° non petere.

Neminem manu tangere, maxime in faciem puellas; quod si necessitas urget designare aliquem qui sit interrogandus, facere hoc suaviter signa demonstrando, in nullius faciem oculos infigendo. Summopere cavendum, non det aliquod signum unde possit oriri adstantibus vel minima suspicio, quod subito oculos convertamus ad aspectum aliquem venustum; moderate laudare puellas, hoc solum illis depraedicando, quod sint modestae et bene respondeant. Abstinere a superfluis gestibus.

Si videtur aliquis se immodeste gerere aut aliquem defectum committere, admonere omnes in genere, ut sint modesti, ne garriant sed debitum Christo Domino honorem et reverentiam deferant. Nihilominus etsi iste petulans desistat a sua levitate, praeseundo facere ei aliquod signum, ut virga attingere illum in capite, nihil dicendo; commencare, ne quisquam se loco moveat, ne quis respondeat non interrogatus nec surgat; quid debeat aliquando respondere, maxime pro examine Communionis; ne conqueratur de sociis neque accuset illos.

Facere doctrinam in superpelliceo et bireto, iuxta ordinationem Venerabilis Institutoris nostri hactenus in congregatione nostra observatam.

Abstinere ab interrogationibus, quae ad risum movere possent aut ingerere aliquam turpem imaginationem, tum et illas quae sunt abiectae et pueriles tum oppositae debitae gravitati. In primum errorem incidit quispiam qui respondentem, quod Deus ipsi dederit corpus et animam (quod in multis excitavit risum): ergo non tuus pater; quasi vellet dicere catechista: non es filius illius, qui creditur esse tuus pater.

Occasio frequenter occurrit secundi defectus, qui contingit in explicatione Mysteriorum incarnationis, ubi non expedit multa tangere in

plurali, sed sufficit Christum non habuisse patrem in terra, nec S. Josephum fuisse Patrem illius, quamvis fuisset sponsus BMV, quae fuit semper Virgo intacta, in cuius Sacratissimo utero formatum fuit ex purissimo sanguine Corpus Christi opera Spiritus S., modo penitus miraculoso et insolito.

In tertium defectum vero cadit ille, qui explicando, quomodo sit cavendum peccatum plusquam omnia in mundo mala, nec interrogaret puerum, an magis timeat peccatum quam virgam.

Praemia debent dari statim, cum quis promeruerit, cum sit inconueniens differre, usque dum finita fuerit doctrina, quia hoc daret ansam pluribus importunas instantias faciendi, ut aliquid ex catechista extorqueant. Facere, in quantum fieri poterit, ut protrahantur in longum ordines puerorum.

Ad conciliandam puerorum attentionem

Ultra monita superius notata non parum iuvabit diligenter observare, quae sequuntur: deambulare aliquando, etsi lento gradu, ab uno ordine ad alium; circumgrediatur oculos convertendo, ut omnes silentio et modestia contineantur; oportet aliquid eo tempore loqui aut alium loquentem audire, ne minimum quidem, si fieri potest, intercedat spatium, quo sileatur, ut ita spiritus sint semper occupati.

Quando dicendum est de materia maioris momenti, dicendum est in loco, quia ambulando loqui distrahit hominem et diminuit attentionem. Standum igitur est ordinarie in protenso ordine opposito illi parti, ubi maior est multitudo hominum; quando narramus aliquod exemplum aut facimus brevem aliquam reflexionem moralem, idem observandum est.

Nihilominus debet loqui et ambulando, si loquitur aliquis ex pueris, sed tantum illa, quae minorem requirunt attentionem, prout est facere aliquam interrogationem, animos excitare, laudare attentionem, modestiam commendare, praemia promittere, ac quasi loquendo et investigando aliquem, dicendo v.g. quis mihi respondebit ad hoc etc.

[90 v.] Si videtur aliquis distractus, statim proponere illi aliquid, et si non respondet bene, subiungere se ex improvviso ad monendum eos, qui non attendunt, et ita cum praemii iactura confusionem patiuntur.

Promittere pulchrum praemium, qui prius didicerit rem talem, v.g. qui cras recitabit haec exempla dicta nunc, qui post tertium diem referet magis principalia quae dicta sunt nunc in doctrina qui praeferebat modestam attentionem, etsi alias non ita potest retinere memoria quae dicuntur.

Ordo exercitiorum doctrinae seu catechismi

Omnibus in ordine sedentibus (prout dictum est) operae pretium est, ut catechista ante altare parum genuflexus maneat, superpelliceo indutus et biretum una manu, altera vero praemia tenens tali ordine disposita, ut statim invenire possit quae voluerit distribuere, ne iis eligendis tempus insumatur; propterea magna a parvis separabit; folia autem, in quibus plures imagines sunt, resequisse debet; grana seu rosaria benedicta fortibus filis intenta habebit; medalia varii generis ab se invicem segregata habeat; exercitii quotidiani actus cum multis aliis simul involutis. Procedat in medium, biretum manu tenens, usque ad finem ordinis. Et ibi facie ad altare versa stabit et incipiet ab exercitio matutino dicendo: Incipiamus et absolvamus exercitium matutinum Christianum omnes scilicet, quod omnis banus christianus absolvere teneatur.

Proinde pueros surgere iubebit, populum autem genuflectere. Tunc ipse stans prosequitur tali modo lingua vernacula, capite aperto: Signo sanctae crucis nos signemus dicendo, mecum repetite: *W imię Ojca i Syna etc.*". Deinde legat illis exercitium et actum illis pronuntiet paulatim et elata voce paullisper pulsando, aut quaelibet duo aut tria verba, ut omnes ea commode et distincte possint repetere, aut a tono cordis affectum et devotionem spirante, hocque pacto petet a duobus vel tribus ut aliquem ex praedictis actibus repetant; praesertim vero in principio Missionis, usquedum maior pars hominum illos callebit. Semper aliquod motivum addendo excitandi gratia adstantes ad desiderium dicendi aut faciendi quolibet mane praedictum exercitium; proponet magnam in eo faciundo utilitatem, pollicendo praemium quod qui illud didicerit et alios docuerit primam catechesim iuxta formam inferius expositam.

Exordium fiet a brevi repetitione tantum quaestionis praecedentis catechismi dicendo: hesternam die petii a vobis etc.; videamus, quanam memoria retinuerit. Quod durare potest circa horae quadrantem, insistendo maxime quaestionibus principalibus et parum incidentes; in fine ipsius repetitionis dicendae potest etiam ab aliquo repeti exemplum in praecedenti catechismo allatum.

Post haec tres novas quaestiones iuxta modum articuli 12, et cum eas a multis repetierit, transeat ad explicationes atque ad consequentias morales cum petitionibus incidentibus, prout supra dictum est et prout apparet in prima doctrina, quae per extensum ordinem scripta est ad exemplum aliarum.

Post 3 circiter quadrantes finem apponit, iubendo aliquem repetere praecipue requisita. Pro conclusione sit parva recapitulatio praecipuarum moralium quaestionum, inde ductarum narrationum. Exemplum aliquod breve ad materiam propositam serviens applicabit. Absolvitur exerci-

tium vespertinum modo quo supra, postmodum omnes iubentur pronuntiare corde et ore actus fidei sequentes:

De Mysterio Ssmae et individuae Trinitatis

Boże w Trocy Ś. jedyny wierzę żeś ty jest jednym Bogiem, i Stwórcą wszystkich rzeczy we trzech osobach Ojca, Syna i Ducha Ś., jeden boś to sam zjawił.

[91] O Wcielaniu

Panie Jezu Xte wierzę mocno żeś ty jest Synem Bożym prawdziwym, któryś się stał człowiekiem i umarł okrutnie na krzyżu dla grzechów moich, boś to sam objawił.

Tandem ab omnibus recitatur "Pater" et "Ave" lingua vernacula, modo ad unam modo ad aliam intentionem, v.g. pro Parentibus, pro animabus in purgatorio existentibus, pro peccatoribus, pro benefactoribus loci istius, pro obtinenda gratia, ad obtinendam benedictionem nostris exercitiis, ad futuram bene absolvendam Communionem.

[16] PRZESTROGI DLA KLERYKA NA MISSJĄ WYŚLANEGO¹

Najprzód kleryk dowiedziawszy się od starszych, że jest na Missją naznaczony, uważać będzie zacność funkcji, do której jest aplikowany, i że jest najpierwszym końcem powołania jego, a jako po nim nielada jakich wyciąga dyspozycji, aby onej zadosyć uczynił. Tu bowiem otwiera się pole, gdzie żarliwość jego o chwałę Boską i o zbawienie dusz ludzkich pokazać się mają dowody. O tym ma przemyślać, na to siły (?) swoje choćby też z uszczerbkiem zdrowia swegołożyć, ażeby owych prostaczków w ciemności i w niewiadomości tajem (n) ic wiary św. zostających naukami swemi oświecić i do poznania i zamiłowania rzeczy Boskich przywieść potrafił. Dlaczego mało w tej rzeczy dufając siłom swoim często tę sprawę polecać będzie P (anu) Bogu, prosząc Go o pomoc, aby On sam raczył w niego wlać ducha prawdziwie apostołskiego, którym by natchniony zbawieniu ludzkiemu stał się pożytecznym; jako też przyczyny ma wzywać Fundatora św.², ażeby mu dopomógł przy tej funkcji.

2. W dzień wyjazdu z Domu, albo prędzej przed tym, pilnie wywieźć się nie zaniedba od J.X. Dyrektora Missji³ o rzeczach, które wziąć się mają na Missją i u kogo o nie się starać powinien. Jako to leguminę, biliznę, komże ile potrzeba. Weźmie też od zakrystianina koźnierzyków do obszywania stuł jako też hostii w [16 v] pudełko, korporatów i puryfikaterzów. Te zaś wszystkie rzeczy do J.X. Dyrektora Missji przyniesie i do skrzyni missyjnej poukłada, a wszystkiego pilnie registr spisze, żeby nic nie zginęło w drodze, albo na miejscu Missji.

¹ Rkps BS Włoc. 181. Pol. 1754 r., k. 170. "Katechizm w którym się zawierają nauki chrześcijańskie, które na missjach ubogim wieśniaczkom bywają przekładane z przydatkiem niektórych przestroż dla kleryka spisany. R. M.DCCCLIV. P.". "Przestrogi dla kleryka na missją wysłanego", k. 16-21; "Przestrogi w tym, co się tycze samego katechizmu", k. 21-22.

Jest to katechizm używany przez Misjonarzy św. Wincentego à Paulo Domu Warszawskiego.

Rękopis wskazuje kilka wyraźnych cech indywidualnych w zakresie pisowni jak np. wygłosowe pozycje "i" oddaje przez "y": naukamy swemy, z niemy, z drugiemy: dość nieporadne pisanie wyrazów łącznie i rozłącznie; swobodne, niczym nie tłumaczące się, stosowanie dużych liter oraz znaków interpunkcyjnych. W rękopisie występują właściwe ówczesnej polszczyźnie postaci regionalne takich wyrazów jak: przyjachszy, odpowiadając, przynajmiej, bilizna. Te właściwości zostały zachowane w niniejszym opracowaniu tekstu.

Rękopis od strony językowej nie jest szczególnie interesujący, natomiast od strony treści jest bardzo cenny.

² Św. Wincentego à Paulo.

³ Jegomość Książd Dyrektor Missji.

3. Gdy układać na wozy będą, uważać ma pilno, gdzie się co układa, żeby mógł potem, gdy tego potrzeba w drodze będzie dobyć, i sam też układać pomoże, po tym z Ichmć księżmi, którzy pojedą na Missją do J.X. Starszego po benedykcją pójdzie, po tym Najśw. Sakra (ment) nawidzi z niemi, za tym wyjadą w Imię Pańskie.

4. W drodze przestrzegać pilno będzie, żeby co nie zginęło osobliwie na popasach i noclegach⁴. Przyjchawszy na popas, dobywszy hostii z pudełkiem, pójdzie do kościoła i służyć będzie do Mszy J.X. Dyrektorowi, a powróciwszy do gospody, jeżeliby mu kazano, żeby co pomógł około gotowania jeść, osobliwie jeżeli brata koadiutora nie masz. Podobawa leguminy i wszystkich potrzeb do jedzenia, które zaś po obiedzie pochowa na swoje miejsce. Jeżeliby zaś nie robił nic około kuchni, to zebrawszy dzieci gospodarskie, tymczasem niż jeść gotowe będzie, katechizmować je będzie ucząc ich żegnać się, pacierz mówić i innych artykułów wiary św. osobliwie tych, bez których wiadomości nikt zbawionym być nie może. Po tym stół przykryje, examen partykularny odprawi z innymi pospołu. Za tym podczas obiadu, jeżeli J.X. Dyrektor każe, przeczyta rozdział cały albo połowę Nowego Testamentu. Po tym usiadszy jeść będzie pierwej się pospieszając, żeby wstał od stołu niż kapłan, którzy, jak wstaną, posprząta wszystko ze stoła.

Na noclegach zaś, oprócz tego co się o popasie w południe mówiło, łóżka pościeli dla wszystkich księży a przynajmniej dla J.X. Dyrektora, pytając się każdego, gdzie [17] by mu się podobało, aby mu łóżko posłać. Po wieczery punkta egzaminu generalnego i litanie mówić będzie. Za tym, gdy się księża pokładą, on też położy się spać. Rano, jeżeli mu to J.X. Dyrektor zlecił, pobudzi wszystkich, albo też obudzony wstanie czempredzej i ubrawszy się postara się o wodę do umycia. Za tym poukładawszy rzeczy Itinerarium zmówią. Po tym, usłyszawszy materją medytacji, onę z drugimi odprawiać będzie w drodze jadąc, albo też na miejscu noclegu, jeżeliby ta wola J.X. Dyrektora była. Przy końcu jej (jeżeli na jednym wozie jedzie z księżmi) Litanią de N/omi/ne Jesu albo do Wszystkich Świętych mówić będzie, albo sam dla siebie, jeżeli osobno. Kiedy księża pacierze mówią, on Testament Nowy albo Tomasz à Kempis (którego dlatego podorędziu mieć powinien), albo modlitwami ustnymi zabawiać się będzie, co też przez całą drogę zachować ma, czytając co, albo myślami pobcznymi zabawiając się nie wdając się poufale w rozmowę z księżmi, chyba że go o co pytają odpowiadając.

5. Przyjchawszy na miejsce pomoże znosić rzeczy z wozów i poukładać w izbie dobrym porządkiem wszystkie rzeczy, jako też łóżka wszystkim postanowi i pościeli.

6. Niżeli zacznie się Missja, katechizm sobie czytać będzie albo kartki pisać, jeżeli ich przed wyjazdem z Domu nie napisał. Jednym

⁴ W rkps noclegach.

słowem przez ten wszystek czas, aż do zaczęcia Missji będzie się starał pożytecznie być zawsze zabawnym, żeby nie próżnował.

Jeżeli księża zaproszeni będą gdzie na obiad przed zaczęciem albo po skończonęj Missji, pójdzie z niemi, jeżeli J.X. Dyrektor każe, jeżeli nie, zostanie się w gospodzie i nigdzie wychodzić nie będzie.

Nade wszystko towarzystwa z ludźmi wystrzegać się będzie [17 v.] nie wdając się z nikim ani rozmawiając bez potrzeby, czyli to w Kościele, czyli w gospodzie, osobliwie z osobami innej płci. Kapłanom respekt powinny zawsze oddawać będzie starając się im we wszystkim być posłusznym, osobliwie J.X. Dyrektorowi. Nic takiego czynić nie będzie, co by przeciw respektowi ich być mogło, poufałości wszelakiej i śmiałości ku nim w mówieniu albo postępowaniu sobie z nimi wystrzegać się będzie.

Od nikogo nic nie weźmie z podarunków, gdyby mu je ofiarowano bez wiadomości J.X. Dyrektora, ani też nikomu nic nie da bez wiadomości tegoż z legumin ani nawet z książeczków, koronków etc. oprócz katechizmu, na którym według roztropności temisz szafować będzie.

7. Jeżeli mu J.X. Dyrektor rozkaże leguminą szafować, osobliwie jeżeli brata koadiutora nie masz z niemi, wydawać ją będzie kucharzowi z roztropnością, żeby i potrzebie zadosyć się uczyniło i z niedozoru albo niedbalstwa nazbyt się czego nierozpraszało.

Bieliznę⁵ w każdą sobotę albo i inszego dnia, jeżeliby było potrzeba, rozdawać będzie i brudne chusty pilnie poodbiera, które dając do prania wiernie spisze, żeby zaś według rejestru odebrał wyprane.

9. Pilnym będzie w rannym wstawaniu najpierwej wstając i jeżeli mu to zlecono drugich budzić będzie o godzinie, którą J.X. Dyrektor naznaczy.

10. Wyjeżdżając po Missji pilnie da baczenie, żeby co z rzeczy przez zapomnienie nie zostało.

Porządek dzienny na Missji

Najprzód czasu naznaczonego odbiorą wszyscy benedykcją od J.X. Plebana, to zaś co następuje kleryk codziennie zachowa.

1. Zostanie co prędzej obudzony i ubrawszy się [18] wody⁶ do umywania nagotuje, łóżka pościeli wszystkim a przynajmniej J.X. Dyrektorowi, punkta medytacji czytać będzie i na końcu onej Litanią de N/omi/ne Iesu.

2. Po medytacji, gdy kapłani pacierze mówić będą, on wzięwszy komżę, kielich, puryfikaterze, korporacy, albę i mszał - jeżeli z sobą wzieli i jeżeli tego dla niedostatku albo dla nieochętności kościoła zażywać trzeba - pójdzie kościół otworzyć, jeżeli klucze są naszym

⁵ W innych miejscach rękopisu występuje "biliznę".

⁶ W rękopisie wyraz "wody" powtórzony.

oddana. Jeżeli kluczy nie ma, pójdzie do tego, u którego są, pospolicie u organisty albo dziada kościelnego, prosząc, żeby kościół otworzył, za tym w wielki dzwon dzwonić każe przez znaczny czas, a sam temczasem w zakrystii aparaty na dwie msze nagotuje.

Pierwszego dnia nie zaraz dzwonić każe, ale aż J.X. Dyrektor da znać, dlatego że ludzie nieprzyzwyczajeni niezwykli się rano schodzą aż gdy im na kazaniu zalecono będzie.

3. Gdy kapłani przyjdą do kościoła skończywszy pacierze, jeden z nich Mszą Św. odprawi, do której on służyć będzie. Ta msza zwyczajnie bez śpiewania wszelakiego się odprawuje.

4. Wychodzi po tym druga Msza, na której organista śpiewa z ludźmi różne pieśni, on zaś może iść trochę do gospody, śniadanie zjeść i przeczytać co trochę katechizmu; tak jak, żeby po tej Mszy znajdował się w kościele. Dlatego starać się będzie, żeby był kto do służenia do tej Mszy, bo inaczej sam by musiał służyć.

5. Po tej Mszy modlitwy poranne czyta ksiądz (!) przy ołtarzu po których zaczyna swój katechizm. Na początku Missji sami kapłani miewają katechizm, podczas którego uważać będzie sposób, którego zażywają w katechizowaniu, żeby go naśladował [18 v.] Trzeciego dnia po zaczęciu Missji albo prędzej - jak J.X. Dyrektor każe - czytać się zaczyna przed katechizmem rano i po obiedzie rachunek sumienia z ambony, albo jeżeli bardzo mało ludzi to z tego miejsca, z którego się pacierz zwykł mawiać. Przed katechizmem czytać go tedy będzie głośno i eksplikować ludziom jak najprościej, żeby zrozumieli i tak do Spowiedzi dobrze się przygotowali. Czytać go zaś będzie tylko na raz, ile mu się zdawać będzie, a skończywszy raz, drugi raz zacznie i póty go czytać będzie, póki J.X. Dyrektor przestać nie rozkaże. Przeczytawszy rachunku sumienia cokolwiek zacznie: katechizm albo naukę.

6. Po nauce jest wystawienie Najśw. Sakramentu, do którego asystuje z turybularzem, także i na procesji, która przede Mszą bywa.

7. Po procesji Msza się lecta odprawuje przed wystawionym Najśw. Sakramentem, podczas której śpiewa z ludźmi Litanią o Imieniu P. Jezusa i jeżeli nie wystarczy na całą Mszą, inne jakie pieśni v.g. "Boże w dobroci", "Straśliwego etc."

Nota 1. W święta ta Msza jest śpiewana i w pół niej kazanie, miewa zaś ją zawsze - czyli czytana w powszedni dzień, czyli śpiewaną w Święta - J.X. Pleban, a to dlatego, żeby nasi nie odrywali się od słuchania spowiedzi. Dlatego zaleci zakrystianowi, żeby przy końcu katechizmu dawał znak J.X. Plebanowi, aby przychodził na tę Mszą.

Nota 2. Nieżeli nasi zaczną słuchać Spowiedzi, mogą mieć tę Mszą, dlatego o to się pytać, którego z nich będzie, że/by/ J.X. Plebana nie turbował.

8. Po skończonej Mszy jest kazanie, podczas którego pójdzie do gospody i nagotuje do stołu talerze, noże etc., [19] co prędko zrobiwszy, wróci się do kościoła na kazanie.

9. Przy końcu kazania, jeżeli J.X. Pleban poszedł do swojej stacji po Mszy i nie masz go w kościele, pośle po niego kogo, żeby raczył przyjść na schowanie S/ancti/s /si/mum, dla tejże samej przyczyny, żeby się nasi od słuchania spowiedzi nie odrywali. W tym posyłaniu pokornych słów zażywać będzie, żeby w czym nie urazić. J.X. Pleban, aby się nie zdawało, iż mu się to rozkazuje, ale że pokornie prosi, dlatego takich posyłać będzie, którzy by dobrze to poselstwo sprawili.

10. Przed schowaniem S/ancti/ s/si/mum pokłękawszy na gradusach ołtarza śpiewać będzie: "Święty Boże" po trzy razy, i ludzie mu za każdym razem to odpowiadają; po tym: "Od powietrza etc.; od nagłej etc. my grzeszni ciebie etc.". Za tym jest schowanie zwyczajną S/ancti/s/si/mum thurificacją, przy której się śpiewa "Tantum ergo". Po tym śpiewa z ludźmi "Anioł Pański", "Chwała bądź Bogu etc.", "A kiedy przyjdzie etc.", "A ci, którzy już" za tym "Zawitaj ukrzyżowany", powtarzając kilka razy. Podczas tego śpiewania, prosić będzie J.X. Pleban, ażeby aspersją ludzi uczynił.

11. Za tym, jeżeli już godziny jedenasta, da znać kapłanom wszystkim, żeby przestawszy słuchać Spowiedzi do gospody i sam z niemi pójdzie, poskładawszy pierwszej aparaty i kielich, jeżeli przyniósł, weźmie z sobą do gospody.

12. Przyszedszy do gospody examen partykularny z drugiemu odprawi, a góy siądą do stołu kapłani, czyta rozdział jeden stojąc, wzięwszy Nowy Testament albo Biblią. Po tym usiadłszy jeść będzie tak się odprawując, żeby naj [19 v.] pierwszy wstał od stołu (chybaby tego chciał J.X. Dyrektor, ażeby tak długo jako i drudzy siedział). Po dziękczynieniu po stole poprzęta wszystko ze stołu i na swoim miejscu poukłada.

13. Gdy po obiedzie księży między sobą się zabawiają krótką rekreacją, on katechizm sobie czytać będzie.

14. Jak zaś zaczną nieszpory mówić, albo przedzeń - jak każe J.X. Dyrektor - pójdzie, wzięwszy komżę, do kościoła i otworzyć go każe i zaraz dzwonić w wielki dzwon przez znaczny czas. Po tym jak przejdą księży do kościoła, albo nie czekając na przyjście ich - jeżeli mu to zlecił J.X. Dyrektor - zadzwoni w sygnaturkę i zebrawszy ludzi, wstąpi na ambonę, albo na tym miejscu stanawszy, jak się wyżej mówiło, zaleci im, żeby słuchali rachunku sumienia, którego im cokolwiek przeczyta. Po nim zacznie pieśń "O Gospodzie" i oną śpiewać z ludźmi razem będzie i z tym krótkim pozdrowieniem "Wychwalajmy podrażajmy etc." kilka razy powtarza i jako na początku tej książki napisano jest, to prześpiewawszy naukę zacznie. Po nauce jest wystawienie Najśw. Sakramentu przez J.X. Plebana uczynione, do którego jako rano

assystuje z turybularzem. Po uczynionej ekspozycji, klęcząc na gradusach ołtarza, Litanią do Najśw. Panny z ludźmi śpiewać będzie; po Litanii kazanie, po kazaniu processja przez tegoż J.X. Plebana uczyniona. Po processji: "Święty Boże", jako i rano asservatio S/ancti/s/si/mi, "Anioł Pański", "Chwała bądź Bogu", aspersion, potem rozdawanie kartek, o których niżej N: 18, jak zaś będzie czas, o godzinie od J.X. Dyrektora naznaczonej, da znać kapłanom, [20] żeby przestawszy słuchać Spowiedzi pošli do gospody. Przyszedszy do gospody, gdy księża pacierze mówić będą matutina na jutro, on czym pożytecznym zabawić się będzie lekcją na przykład duchowną czytając albo co innego.

16. Gdy będzie czas, nagotuje do wieczerzy, examen odprawi etc. - jako na obiedzie.

17. Punkta egzaminu czytać będzie i medytacją na jutro, za tym pójdą spać.

18. Po nabożeństwie wieczornym kartki rozdawać będzie, dlatego zaleci ludziom on albo J.X. Dyrektor, żeby się nie rozchodzili. Za tym postawi ich sobie we dwa rzędy w kościele, albo jeżeli wielka ciżba to na cmentarzu, i pytać się po kilka będzie o tajemnice św. wiary przedniejsze, jako to: co jest P/an/ Bóg? Co jest Trójca św.? Co Pan Bóg daje po śmierci dobrym a co złym? Kto nas odkupił? Jakim sposobem nas odkupił? Kto nas sędzić będzie? Dusza czyli umiera? Przez kogo mamy się spodziewać zbawienia i łask Bożych? Po tym też: dlaczego wierzyć artykułom wiary św.? I o inne łatwiejsze pytać się może, jak to: Wiele jest Sakramentów? Co to jest Najśw. Sakrament? - i tym, którzy odpowiadają dobrze na te pytania, rozda kartki; którzy zaś nie umieją, nauczy ich i jeżeli łatwo się nauczą i pojną, może im dać kartkę. Jeżeli którzy nie będą mogli tak prętko pojąć, na inszy czas odłoży ich mówiąc im, żeby się pierwej tego nauczyli i bywali na naukach. Nikomu zaś kartki nie da nie pytając się go o te tajemnice, wyjąwszy, gdyby jakie osoby prosiły go kartkę, o których rozumieć i sędzić można, że te rzeczy bardzo dobrze umieją i tylko dla dobrego przykładu o kartki proszą.

[20 v.] Na tych kartkach napisano być powinno Cal. Doct. Chri. to jest Callet Doctrinam /Chri/stianam. Takim tedy dawać je powinien, o którym pewien być może, że umieją tajemnice wyżej wyrażone, żeby inaczey nie zawodził kapłanów, którzy mających te kartki nie pytają się na Spowiedzi o te tajemnice, rozumiejąc że już dostatecznie egzaminowani są od kleryka; więc w tym serio baczyć powinien, żeby dusz ludzkich nie zawodził.

Pierwszego dnia rozdają kartki kapłani. Dlatego każdemu z nich da tyle, ile będzie chciał, i sam może też rozdawać zebrawszy nieco do siebie ludzi, albo też lepiej, przypatrywać się będzie, jak je rozdają i o co pytają, żeby się nauczył i sam po tym tak czynił.

Te tedy kartki codzien po nabożeństwie wieczornym rozdawać będzie. Dlaczego, nim się rozejdą ludzie, zaleci im, aby się zostali ci, którzy jeszcze kartek nie brali, żeby se wzięli, jeżeli chcą. Rozdawać zaś je będzie dotąd, póki J.X. Dyrektor każe. Jak mu powi, żeby przestał rozdawać (co zwyczajnie bywa kiedy już drugą spowiedzią zaczął słuchać ludzi wkrótce przed Komunią), nikomu już więcej nie da, chyba za pozwoleniem J.X. Dyrektora i to tajemnie, a to dlatego, żeby ci, którzy późno na missję przychodzą, nie przeszkadzali do odprawiania drugiej Spowiedzi tym, którzy się już raz spowiadali, żeby tak do Komunii zliżającej się gotowem byli. Dlatego tych, którzy by mu się przykrzyli do J.X. Dyrektora odsyłać będzie, a jeżeli za pozwoleniem komu kartkę da, perswadować mu będzie, żeby się nie tłoczył do Spowiedzi, ustępując tym, którzy się drugą Spowiedzią spowiadać [21] mają.

19. W dzień, którego będzie processja publiczna, ordynować będzie ludzi w processji, osobliwie na samym przodku ochłopców śpiewając z niemi co pobożnego i uważając, żeby dobrym śli porządkiem.

20. Nazajutrz po Komunii albo innego dnia, który będzie naznaczony na nabożeństwie za umarłych, po katechizmie śpiewać będzie nokturn Officii Defunctorum cum Laudibus z organistą i z J.K. Flebanem, jeżeli liby łaska Jego była.

Przestrogi o tym, co się tyczy samego katechizmu

1. Najprzód w tej zabawie starać się będzie mieć intencją prostą szukania większej chwały P/ana/ Boga i zbawienia dusz. Dlatego przed każdym katechizmem odnawiać ją starać się będzie, jako też intencją mieć dostąpienia odpustu, który jest naznaczony i pozwolony siedem lat tym, którzy drugich uczą nauki chrześcijańskiej.

2. Zachowa wiernie przepisany sposób i formę katechizmu, która zwyczajnie używana bywa i jest opisana w innych katechizmach.

3. Wszystko jak najwyraźniej mówić będzie słowy jak najprościej-szemi wystrzegając się takich, których by rozumieć nie mogli.

4. Łagodność wszelką w mówieniu i postępowaniu sobie z ludźmi zachowa, nie zawstydzając nikogo, gdy czegoś pojąć nie będzie mógł, i drugim zabraniając, żeby się uie [21 v.] śmieli z kogo, gdy nie dobrze odpowiadać będzie, osobliwie z starszych.

5. Częściej młodszym pytać będzie, a rzadko starszych; a kiedy się ich pyta, pierwszy ich pochwali i młodszym słuchać każe, a choćby źle powiedzieli, chwalić ich po staremu będzie, nieznacznie poprawiając to, co źle powiedzieli.

6. Głosu też żałować nie będzie nie folgując sobie, żeby go wszyscy słyszeli; dlatego, jeżeli wiele bardzo ludzi, z ambony katechizm mieć będzie.

7. Na pytania które by mu zarzucali, każdemu odpowie i pokazywać będzie, że mu to miło jest, że się go pytają; chwalać ich, gdy się go pytają i prosząc, żeby poufale pytali go o to, czego rozumieć nie mogą.

8. Przy każdej nauce pamiętać będzie de necessariis necessitate mediis, tak zmierzając mową, żeby o nich mógł mówić i o nie się krótko pytać.

9. Nie zawadzi też czym pociesznym rozweselić ludzi, żeby tak większą mieli podufalność i ochotę do słuchania katechizmu, byle to nie było z zbytecznym śmiechem albo rozpustą.

10. Może też w katechizowaniu zażywać affektów i oraz ożywić aplikacją nauki do obyczajów, ale krótko, żeby długo czyniąc moralizacje, katechizm nie zdawał się być kazaniem. Dlatego te refleksje, które się tu po wielu pytaniach przydają, według roztropności skracać może, jeżeli które zdać się mogą przydłuższe, byle jednak tą rzecz, o której mówi, dobrze, jak należy do zrozumienia wyłożyć.

11. Skoro zadzwonią na niego, żeby skończył naukę, zaraz przestanie, choćby nie skończył nawet i dawnej nauki i zaraz akty zwyczajne zmówi z ludźmi.

12. Po aktach odmówionych może zalecić jaką potrzebę modlitwom ich, naznaczając im, na jaką intencję zmówić pacierz, albo kilka Zdrowas Maryja, chyba żeby to sam chciał J.X. Dyrektor zalecać, to on nie może zaleci.

13. Przed najpierwszą nauką, którą mieć będzie, może uczynić jaką krótką egzhortkę, albo akces, ale przed drugimi naukami nie potrzeba tego.

[22] 14. Na ostatniej zaś nauce może uczynić przemowę przepaszając ludzi, jeżeli im się w czym naprzykrzał przez ten wszystek czas, i żegnając się z nimi.

KATECHETISCHE AUSBILDUNG DES KLERUS DES LATEINISCHEN RITUS
IN LEMBERG VON 1701 BIS 1783

Zusammenfassung

Die Dissertation ist ein Versuch, die Geschichte des Katechetikunterrichts vor zweihundert Jahren in jenen Schulen Lembergs darzustellen, die die zukünftigen Seelsorger nach lateinischem Ritus heranzubilden.

Das 18. Jahrhundert war in der Geschichte der Katechetik ein Wendepunkt, denn 1774 wurde sie d.h. die Katechetik bei der Reform des theologischen Schulwesens im Habsburgischen Staat als eine selbständige Wissenschaft anerkannt und in den Universitätslehrplan eingeführt. Von dieser Reform wurden auch theologische Schulen Lembergs erfasst, denn Lemberg kam auf Grund der Petersburger Konvention vom Jahre 1772 unter habsburgische Verwaltung und war bis 1918 dem Einfluss politischer, gesellschaftlicher und bildungspolitischer Änderungen die von Wien ausgingen ausgesetzt. In dieser Zeit und auch nach der Erlangung der Unabhängigkeit durch Polen drangen in polnische theologische Schulen katechetische Anschauungen aus Österreich ein.

Das Zusammentreffen von Ereignissen - und zwar die Übergabe der Stadt Lemberg mit der Kathedralschule, der Jesuitenakademie und zwei Diözesanpriesterseminaren unter die Verwaltung der Habsburger und die Reform des theologischen Schulwesens nach der Kassation des Jesuitenordens und die Gründung des Lemberger staatlichen theologischen Lehranstalt anstelle der theologischen Fakultät der Jesuitenakademie - stellt ein interessantes Phänomen für den Forscher der katechetischen Bildung dar. Unter diesen Umständen zeichnen sich das Profil der katechetischen Ausbildung in den polnischen Schulen Lembergs und die von der Reform des theologischen Studiums vorgeschlagenen Werte in den den Habsburgern unterstellten Ländern schärfer ab und weisen auf Probleme hin, die bei ihrer Erforschung ausserhalb des Änderungsprozesses in einem bestimmten Milieu theologischer Ausbildung ausser acht gelassen werden könnten.

Wie es sich erwiesen hat, waren die Diözesanseminare unter den genannten Schulen Lembergs die wichtigsten theologischen Anstalten kate-

chetischer Ausbildung. Darum bestimmte die Zeit ihres Bestehens den Zeitrahmen der Forschung und zwar die Jahre 1701-1783.

Den Unterricht führten Diözesan- und Ordensgeistlichen. Unter den Ordenspädagogen fanden sich: Jesuiten, Kommunisten, Theatiner und Missionare des hl. Vinzenz v. Paul (Lazaristen). Man kann sagen, dass es in der besprochenen Zeit in Lemberg alle Schultypen gab - die in Polen als Bildungsanstalten für künftige Diözesanpriester heranbildende Anstalten bekannt waren - und dass es in diesen Schulen als Pädagogen Vertreter aller damaligen Institutionen gab, die sich mit der Ausbildung des Diözesanklerus befassten. Die Erforschung des katechetischen Unterrichts in Lemberg lässt uns somit auch verschiedene katechetische Bildungsformen, die in den Jahren 1701-1783 nicht nur in Lemberg verwendet wurden, erkennen und näher kennenlernen.

Wir befassen uns hier ausschliesslich mit dem Problem der katechetischen Ausbildung des Klerus des lateinischen Ritus, obwohl in Lemberg auch der Klerus armenischen und griechisch-katholischen Ritus herangebildet wurde. Diese Aussonderung wurde durch das Zusammentreffen der dieser Dissertation zugrunde liegenden Forschungen mit den Forschungen des Priesters Dymitr Blazejowski bedingt, der sich mit der Geschichte der theologischen Ausbildung des Klerus nach armenischem und griechisch-katholischen Ritus in Lemberg befasste.

In dieser Arbeit werden auch katechetische Lehrveranstaltungen in den z.B. von den Dominikanern, Karmeliten, Piaristen und geleiteten theologischen Anstalten in Lemberg nicht besprochen, weil diese Anstalten bloss ihre eigenen Ordensbrüder ausbildeten.

Diese Dissertation behandelt die katechetische Ausbildung des Diözesanklerus nach lateinischem Ritus in Lemberg von der institutionellen, organisatorischen und inhaltlichen Seite her in der Jahren 1701-1783, d.h. vor und gleich nach der Reform des theologischen Schulwesens nach dem Plan des Abtes F.S. Rautenstrauch.

Die Auswertung der Literatur führte zum Schluss, dass es keine Bearbeitungen gibt, die den katechetischen Veranstaltungen in den Priesteramtkandidaten heranbildenden Schulen gewidmet wären. Es fehlt auch an Besprechungen der Ansichten Rautenstrauchs über die Katechetik und ihre Verwirklichung in den polnischen theologischen Anstalten des 18. Jahrhunderts. In den untersuchten Publikationen über die Lemberger Schulen für theologische Ausbildung und über die Institutionen, die Moderatoren für diese Schulen stellten konnte man nur Erwähnungen über die für den Verfasser der Dissertation interessanten Themen finden. Diese Publikationen sind aber eine unersetzliche Quelle für die aufgenommenen Forschungen, weil ein beträchtlicher Teil der Archivalien, die sie anführen und auf die sie sich berufen heute unerschaffbar ist, wenn sie überhaupt erhalten blieben. Ausserdem wurden in der Arbeit Publikationen ausgewertet, die auch nur kurze zweitrangige Informa-

tionen enthalten. Sie wurden im Verzeichnis der Hilfsliteratur angegeben.

Der Autor war sich dessen bewusst, dass Informationen zu seiner Dissertation, die ein so weit ausholendes Thema zum Gegenstand hat, aus den handschriftlichen Quellen genommen werden sollten. Darum hat er in den polnischen und ausländischen Archiven Nachforschungen geführt.

Unter den Quellen, die die Bearbeitung der katechetischen Probleme in den Lemberger Diözesanseminaren und in einem gewissen Grade auch dem theologischen Studium ermöglichen, verdient "Liber Missionum pro Domo Leopoliensi" besondere Beachtung. Dieses Buch ist in dem Archiv der Missionare auf Stradom in Kraków erhalten, stammt aus den Jahren 1748-1780 und ist in der Form einer Chronik geschrieben.

Andere Handschriften, die nur nebenbei das Lemberger Zentrum betreffen, wurden zur Ergänzung des Bildes der Katechetikveranstaltungen in Betracht gezogen, die speziell von den Missionaren in den Lemberger Diözesanseminaren der untersuchten Zeitspanne organisiert wurden.

Eine interessante Gruppe stellen Handbücher zum Katechetik- und Religionsunterricht der besprochenen Periode dar. Einige davon dienten zur Darstellung der Inhaltsprobleme der Katechetikveranstaltungen in den Lemberger Priesterseminaren des lateinischen Ritus.

Eine andere Gruppe der Quellen bilden Archivmaterialien, die das staatliche theologische Studium in Lemberg betreffen. Eine besondere Beachtung verdient darunter ein beträchtlicher Teil von "Protocollum Commissionis Extraordinaria habita die 31 Maji 1776. Die Studia altiora in Lemberg betreffend".

Schliesslich sollen unter den gedruckten Quellen erwähnt werden: "Erectio Seminarii ad Ecclesiam Cath. Leopoliensem" des Erzbischofs J. Skarbek und Handbücher, mit deren Hilfe Kommunisten und Missionare Katechetikveranstaltungen organisierten. Sie wurden alle in der Bibliographie, Abteilung "Gedruckte Quellen" vermerkt.

Trotz der lang und mühselig geführten Forschungen blieb der gesammelte Stoff eher kärglich. Der Grund dafür liegt in einer geringen Zahl der Überlieferungen.

Immerhin scheint aber das gesammelte Material für den ersten Darstellungsversuch der Geschichte der katechetischen Ausbildung vor zweihundert Jahren in den Lemberger Schulen, die Seelsorger nach lateinischem Ritus erzogen, ausreichend gewesen zu sein.

Das gesammelte Material wurde analysiert zwecks seiner zeitlichen Anordnung, zwecks Feststellung seines Erkenntniswertes, Bestimmung des Übereinstimmungsgrades zwischen dem Original bzw. der Abschrift des Dokuments und seiner Interpretationsweise in der erreichbaren Literatur, zwecks Feststellung der Fakten, die direkt oder indirekt katechetische Veranstaltungen in der Geschichte der besprochenen Lemberger

Schulen betrafen. Von der Analyse wurden sowohl Archivmaterialien, als auch Publikationen erfasst, die die hier für uns interessanten Probleme behandeln, wenn auch nur im kleinen Umfange. Die aus den Quellen und aus der Literatur gewonnenen Informationen - über die katechetische Ausbildung in den Lemberger theologischen Schulen, die Weltpriester in den Jahren 1701-1783 heranbildeten und über diese Ausbildung in den entsprechenden Schulen, die damals in Polen von den Pädagogen geleitet wurden, die aus denselben "Institutionen" stammten wie die Pädagogen der theologischen Schulen in Lemberg - erlaubten verhältnismässig oft die Anwendung der vergleichenden Methode, was folglich zur vollständigeren Annäherung an die beschriebene Wirklichkeit führte. Die Ergebnisse der Forschungsarbeit wurden in synthetischer Form mit Berücksichtigung - je nach Bedarf - der Chronologie der Fakten und allem damit verbundenen Quellen dargestellt.

Die Arbeit besteht aus vier Kapiteln.

Im dem ersten, einleitenden Kapitel ist das Problem der Katechetikveranstaltungen in den drei ausserseminaristischen Schulen.

Lembergs, die Priesteramtkandidaten heranbildeten, dargestellt, und zwar in der Kathedralschule (bestehend seit 1455). Im Kolleg (seit 1648) und in der Jesuitenakademie (1661 aus dem erwänten Kolleg entstanden).

Aus den späterlichen Überlieferungen wurde jedoch festgestellt, dass Katechetikveranstaltungen, wenn überhaupt, dann höchst wahrscheinlich nur in der Kathedralschule und das nur bis Anfang des 18. Jahrhunderts stattfanden, d.h. bis man beschloss, dass das Programm dieser Schule nur die Freien Künste berücksichtigen sollte.

Über die Organisation der katechetischen Ausbildung der Lemberger Geistlichkeit des lateinischen Ritus in der Gründungszeit des ersten Lemberger Diözesanseminars lässt sich heute schwerlich etwas sagen.

Als glaubwürdig kann nur die Information angenommen werden, dass zur Erlangung des Grundwissens in der Kunst der Katechese folgende Werke dienen konnten: "Liber regulae pastoralis" des Hlg. Gregor des Grossen, "De catechizandis rudibus", "De Doctrina Christiana", "De magistro" und andere in der Dissertation (S.6) erwähnte Werke des Hlg. Augustinus und "Catechismi seu Doctrina christiannae, pueris ac rudibus tradendae, practicus modus, apprime necessarius" (1621) des Bischofs Marcin Szyszkowski aus Kraków.

Die Unmöglichkeit, Spuren der Katechetikveranstaltungen im pädagogisch-didaktischen Lehrplan des Kollegs und der Jesuitenakademie nachzuweisen, liess danach im Formationsprogramm der Lemberger Diözesanpriesterseminare des lateinischen Ritus suchen, weil den Beschlüssen des Tridentinischen Konzils und den damaligen Bestimmungen des Apostolischen Stuhls gemäss Kandidaten zum Priesterstand verpflichtet waren, sich die Technik des Unterrichtens und der Katechese anzueig-

nen. Darum ist das zweite Kapitel den Katechetikveranstaltungen in den Lemberger Diözesanseminaren lateinischen Ritus gewidmet, - von denen das erste, ein Kathedralseminar - 1701, das zweite, vom Erzbischof Wyzycski - 1747 gegründet wurde. Besprochen wurden hier die Verbindungen der Lemberger Priesterseminare zu der Jesuitenakademie, katechetische Veranstaltungen im Lehrplan dieser Seminare, Organisatoren der Katechetikveranstaltungen und der Inhalt dieser "Katechetika", insbesondere die der Kommunisten und Lazaristen.

Die aufgefundenen "Katechetika", die bis heute nur in Handschriften vorhanden sind wurden abgelesen und als Beilagen der Dissertation beigelegt. Sie stammen aus den Jahren: 1708, 1747 und 1754.

Der Inhalt des ganzen Kapitels führt zum Schluss, dass die Verwirklichung der Beschlüsse des Tridentinischen Konzils in den den Klerus heranzubildenden Seminaren in Lemberg mühevoll vor sich ging. Das Priesterseminar begann dort seit 1703 zu wirken, d.h. 140 Jahre nach dem Abschluss des Konzils und 136 Jahre nach der Gründung des ersten Priesterseminars im damaligen Polen in Braniewo (1567). Im Laufe von 75 Jahren, d.h. seit der Einführung der Katechetik in das Lemberger ausserseminaristische theologische Studium, ging die Ausbildung des Klerus der Erzdiözese Lemberg von Hand zu Hand. Sie wurde geleitet von den Diözesangeistlichen (1703-1728), von den Kommunisten (1728-1733), und wieder von den Diözesangeistlichen (1733-1737), von den Theatinern (1739-1741), und wieder von der Diözesangeistlichen (1741-1744 und 1748-1762), schliesslich von den Lazaristen (1774-1778). Die grösste Mühe bei der katechetischen Ausbildung gaben sich die Missionare des hl. Vinzenz von Paul.

Namensverzeichnisse der Moderatoren beider Seminare, die u.a. bei der katechetischen Ausbildung tätig waren, wurden vor allem auf Grund der in der Literatur noch nicht ausgewerteten Handschriften zum ersten Mal aufgestellt.

Die aufgefundenen "Katechetika" der Kommunisten und Missionare enthalten Prinzipien der katechetischen Theorie. Es sind Anweisungen zur Technik, zur Beratung, zur Belehrung, was man in verschiedenen Situationen tun soll, die im Prozess des katechetischen Unterrichts vorkommen können usw., wie auch die ersten Grundsätze des pädagogischen Einwirkens auf die Katechisierten.

Der Ort der katechetischen Übungen, die die Missionare mit den Seminaristen führten, war eine Seminar-, Kathedral-, Pfarr-, Filialkirche, ein entsprechend eingerichteter Raum, sogar ein Kirchhof. Die von den Missionaren im Rahmen der Pfarrmission organisierte katechetische Praxis dauerte von 3 bis 21 Tagen. Sie fand allmonatlich mit Ausnahme von August statt. Sie erfasste Alumen des letzten Jahrgangs der Seminarstudien.

In die Arbeit der Missionare ist die Reform des theologischen Schulwesens in der Habsburger Monarchie "eingedrungen". Es tauchten Fragen auf: was trägt diese Reform zur katechetischen Ausbildung bei? wie ist das Verhältnis diesen "novum" zu dem im zweiten Kapitel besprochenen Profil der Veranstaltungen in der Katechetik? u.a. Antworten auf diese und ähnliche Fragen versucht der Autor in zwei nächsten Kapiteln zu geben.

Das dritte Kapitel ist den Anschauungen Rautenstrauchs über die Katechetik gewidmet, sowohl in Bezug auf ihre Verbindung zu anderen theologischen Fächern, insbesondere zu der Pastoraltheologie, als auch in Bezug auf ihren Inhalt und der allmählichen Verwirklichung des Plans Rautenstrauchs in der Habsburger Monarchie.

Aus den Erwägungen geht hervor, dass die Katechetik schliesslich als ein Teil der Pastoraltheologie anerkannt wurde. Ihre Probleme sollten im Lehrbuch der Pastoraltheologie besprochen werden. Vorlesungen in beiden Fächern sollte derselbe Professor halten. Die Sorge um die beste Aneignung der beiden Disziplinen durch die Studenten liess Vorlesungen in der Mutter - oder einer anderen für die Studenten günstigen Sprache programmieren. Man hat eine die Realisierung der Reform war in doppelter Weise vorgesehen, und zwar auf dem Niveau des Lyzeums und dem der Universität. Der Professor im Lyzeum sollte ausser der Pastoraltheologie auch Vorlesungen in der Patrologie, in der Geschichte der Kirchenliteratur und der Moraltheologie halten, an der Universität dagegen nur Vorlesungen in der Patrologie. Für Vorlesungen in der Pastoraltheologie wurde täglich im Lyzeum nur eine Stunde ein Jahr lang vorgesehen, an der Universität dagegen zwei Stunden. In geordneter und methodischer Weise sollten Vorlesungen in der Katechetik Studenten in ein erfolgreiches System der Katechisierung einführen. Die Katechetik wurde als eine pragmatische Wissenschaft verstanden. Seit 1777 bis zum Widerruf war das Lehrbuch "Pastor Bonus..." von J. Opstraet und die didaktischen Anweisungen J.I.Felbigers, bekannt als "Saganische Methode" verbindlich. Es gab auch einen Hinweis zur Benutzung des Lehrbuchs "Methodus tradendi..." von M.I.Schmidt. Bei dem Versuch, den Autor dieses Hinweises zu bestimmen, hat sich erwiesen, dass es höchstwahrscheinlich J.I.Felbiger war, der mit seiner Autorität des Reformators der Grundschulen in Preussen und in der Habsburger Monarchie die Möglichkeit zur Ausnutzung der Katechetik Schmidts in den theologischen Schulen der Monarchie gab.

Unter dem Einfluss des Inhalts des 3. Kapitels ergaben sich die Fragen: in welchem Umfange hat die angesagte und in den theologischen Anstalten der Habsburger Monarchie damals realisierte Reform die theologischen Anstalten Lembergs erfasst? - ob auf die Weise eines Lyzeums oder die der der Universität? welchen Platz nahm die Katechetik in dem neuen Lehrplan dieser Anstalten ein? wie hat sie sich en-

twickelt? wer war der Lehrbeauftragte? hat er sich wie andere Lehrbeauftragten der Patrologie der Bearbeitung eines Lehrbuchs angenommen, hat er das Lehrbuch Opstraets und Schmidts benutzt? haben katechetische Übungen stattgefunden und wo - ob weiterhin in der Kirche oder auch in der sog. normalen Schule Lembergs? Auf diese Fragen versucht der Autor im 4. Kapitel der Dissertation zu antworten.

Die Durchführung der Reform der theologischen Schulen in Lemberg begann mit der Errichtung des staatlichen Studiums anstelle der theologischen Fakultät der aufgehobenen Jesuitenakademie. Seit dieser Zeit (1776/7) fanden Veranstaltungen in der Dogmatik, Moralthologie und dem kanonischen Recht in dem Lemberger theologischen Studium statt, Katechetikveranstaltungen dagegen in den Lemberger Diözesanseminaren. 1778 wurde in das Lemberger theologische Studium Bernard Franciszek Domoslawski, ein Dominikaner, berufen, der Veranstaltungen in der Pastoraltheologie und im Rahmen dieses Fachs auch in der Katechetik führte - gemäss dem neuen im Sinne Rautenstrauchs organisierten Studienplan. Diese Sachlage bestand bis 1783, d.h. bis zur Liquidierung beider Lemberger Seminare und der Umgestaltung des theologischen Studiums in die theologische Fakultät der neuen Universität im Lemberg.

Es soll bemerkt werden, dass der Leser in der Dissertation neue Feststellungen findet, die sich von den Urteilen von M. Zscholle, L. Finkel und W. Chotkowski unterscheiden. Nämlich: in den Werken dieser Historiker lesen wir, dass an dem Lemberger theologischen Studium in den Jahren 1776-1783 nur die Dogmatik, die Moralthologie und das kanonische Recht gelesen wurden. Dagegen hat es sich erwiesen, dass ausser den genannten theologischen Disziplinen auch die Pastoraltheologie von einem ordentlichen Professor P. Bernard Franciszek Domoslawski gelesen wurde. Daher soll man das Lemberger theologische Studium zu den Schulen zählen, die die Pastoraltheologie in ihre didaktischen Pläne gleich nach der Erlassung des kaiserlichen Dekrets vom Jahre 1777, und nicht erst 1783 einführten.

P. Domoslawski hatte einen wissenschaftlichen Titel und als ordentlicher Professor konnte er wie andere Professoren der Pastoraltheologie an den reformierten theologischen Anstalten in der Habsburger Monarchie den Anweisungen Rautenstrauchs gemäss ein Lehrbuch bearbeiten; heute aber lässt sich zu diesem Thema nichts Näheres sagen.

Die in der Dissertation vorgestellten Forschungen lassen die Meinung als glaubwürdig annehmen, dass der P. Domoslawski das Lehrbuch Opstraets "Pastor Bonus...", das Lehrbuch die mit der "Saganischen Methode" verbunden waren, berücksichtigte.

Katechetikübungen fanden der Tradition der Lemberger Diözesanseminare gemäss in der Kirche und nicht in der sog. normalen Schule statt - wie es die allgemeinen staatlichen Bestimmungen anordneten.

Die gesammelten und bearbeiteten Elemente des Themas, das die katechetische Ausbildung in den Jahren 1701-1783 betraf, stellen - es kann sein - ein unvollständiges Bild dieses Problems dar, Sie erlaubten aber die Erfassung des ganzen Problems im Abriss - wodurch sie unser Wissen in diesem Fach bereicherten.